

Οδηγός για την ανίχνευση ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων

Εγχειρίδιο χρήσης του εργαλείου SESN

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΥΓΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας
Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη
της Κακοποίησης-Παραμέλησης των Παιδιών

Co-funded by the Prevention of and Fight against Crime
Programme of the European Union

ΑΘΗΝΑ 2015

Το πρόγραμμα παρέμβασης με πρωτότυπο τίτλο “Southeast Safe Net: Preventing child trafficking and protecting unaccompanied minors in Greek-Turkish Borders - SESN” (HOME/2012/ISEC/AG/4000004394), χρηματοδοτείται από τη Γενική Διεύθυνση Εσωτερικών Υποθέσεων της Ε.Ε και συντονίζεται από το Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη της Κακοποίησης και Παραμέλησης των Παιδιών, της Διεύθυνσης Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού.

Συντακτική ομάδα: Χατζηνικολάου Κ., Γυφτοπούλου Α., Παππά Β., Ροϊνιώτη Ε. και Νικολαΐδης Γ., Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού, Κέντρο για τη Μελέτη και Πρόληψη της Κακοποίησης και Παραμέλησης των Παιδιών.

Προτεινόμενη βιβλιογραφική αναφορά: Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού (2015). Οδηγός για την ανίχνευση ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων. Εγχειρίδιο χρήσης του εργαλείου SESN. Αθήνα: ΙΥΠ-ΔΨΥΚΠ.

Φορέας Υλοποίησης Προγράμματος “Southeast Safenet: Preventing child trafficking and protecting unaccompanied minors in Greek-Turkish Borders-SESN”

Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας, Κέντρο για τη Μελέτη και την Πρόληψη της Κακοποίησης και Παραμέλησης των Παιδιών, Ελλάδα

Συνεργαζόμενος Φορέας: Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Εξωτερικοί Εμπειρογνώμονες:

Dr. Zeynep Sofuoğlu, Συντονίστρια Εκπαιδεύσεων στο 112 Επείγουσες Ιατρικές Υπηρεσίες της Σμύρνης

Dr. Ismail Umit Bal, Διευθυντής Ιατρός στο Κέντρο Διοίκησης του 112 Επείγουσες Ιατρικές Υπηρεσίες της Σμύρνης

Εξωτερικός αξιολογητής: Prof. Kevin Browne, Διευθυντής του Ινστιτούτου και Πρόεδρος της Δικαστικής Ψυχολογίας και Υγείας του Παιδιού, Διευθυντής των Επαγγελματικών Διδακτορικών Προγραμμάτων Δικαστικής Ψυχολογίας και του Ερευνητικού Κέντρου Δικαστικής και Οικογενειακής Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο του Νότινχαμ

2 Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη της Γενικής Διεύθυνσης Εσωτερικών Υποθέσεων της Ε.Ε. Αποκλειστική ευθύνη για το περιεχόμενο της φέρουν οι συγγραφείς και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι απηχεί απόψεις της Γενικής Διεύθυνσης Εσωτερικών Υποθέσεων της Ε.Ε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ SESN	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΟΡΙΣΜΟΙ	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ	17
1.1 Ορισμός	17
1.2 Νοητική και γλωσσική ανάπτυξη	17
1.3 Ειδικά Αναπτυξιακά Θέματα: Αντίληψη και μνημονική ικανότητα των παιδιών	20
1.4 Υποβολιμότητα	28
1.5 Συμπερασματικά για την γνωστική πορεία των παιδιών	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΠΑΙΔΙΑ ΘΥΜΑΤΑ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	33
2.1 Το ζήτημα της εμπορίας ανηλίκων	33
2.2 Στρατολόγηση και άσκηση ελέγχου	33
2.3 Ο αντίκτυπος της εμπορίας ανθρώπων στην υγεία και ευημερία των παιδιών	36
2.3.1 <i>Εμπορία ανθρώπων και Ψυχικό Τραύμα</i>	38
2.3.2 <i>Μετατραυματική Αγχώδης Διαταραχή (PTSD)</i>	41
2.3.3 <i>Εκδηλώσεις άγχους, φόβου και τραύματος στα βρέφη</i>	43
2.3.4 <i>Εκδηλώσεις του τραύματος στην εφηβεία</i>	45
2.4 Προηγούμενο οικογενειακό ιστορικό κακοποίησης και παραμέλησης και η εμπορία ανθρώπων	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΝΙΧΝΕΥΣΗ	49
3.1 Ανάγκη για αποτελεσματικά εργαλεία ανίχνευσης	49
3.2 Λίστα διαθέσιμων εγχειριδίων και εργαλείων για την αναγνώριση και ταυτοποίηση ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων	49
3.3 Πρώτη επαφή/αρχική φάση διερεύνησης	51
3.3.1 <i>Ενδείξεις</i>	52
3.3.2 <i>Πρώτες διερευνητικές ερωτήσεις</i>	54
3.3.3 <i>Πρώτη διερευνητική συνέντευξη</i>	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΙΧΝΕΥΣΗ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ - SESN	65
4.1 Περιγραφή του εργαλείου	65
4.2 Οδηγίες για τη χρήση του εργαλείου	67
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	69

Το παρόν Πρόγραμμα διάρκειας 24 μηνών στοχεύει στην ευαισθητοποίηση, ανάπτυξη στρατηγικών αντιμετώπισης, συνεργασία, συντονισμό και επιμόρφωση του προσωπικού δημόσιων φορέων, καθώς και στη δημιουργία Δικτύου φορέων για την πρόληψη και αντιμετώπιση της εμπορίας παιδιών. Εξίσου βασικός στόχος των δραστηριοτήτων του Προγράμματος είναι η προστασία ασυνόδευτων ανηλίκων μεταναστών στα ελληνοτουρκικά σύνορα, οι οποίοι θεωρούνται ομάδα υψηλού κινδύνου σε ό,τι αφορά την εμπορία ανθρώπων. Τα δε επιδιωκόμενα αποτελέσματα του Προγράμματος ανταποκρίνονται σε δύο βασικούς γενικούς σκοπούς: πρώτον, στην προώθηση και ανάπτυξη συντονισμού, συνεργασίας και αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των αρμόδιων κρατικών φορέων και λοιπών εθνικών αρχών και σχετικών φορέων της Ε.Ε. και δεύτερον, στην προώθηση και ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων μεταναστών ή/και θυμάτων εμπορίας, οι οποίοι περνούν παράτυπα τα ελληνικά-τουρκικά σύνορα.

Οι ομάδες-στόχοι του προγράμματος είναι οι ασυνόδευτοι ανήλικοι μετανάστες, που είναι ή κινδυνεύουν να γίνουν θύματα εμπορίας ανθρώπων και οι οποίοι περνούν παράτυπα τα ελληνικά-τουρκικά σύνορα, συμπεριλαμβανομένων των ασυνόδευτων ανηλίκων μεταναστών που φιλοξενούνται σε ξενώνες προσωρινής φιλοξενίας, κέντρα κράτησης και κέντρα 1ης υποδοχής, το προσωπικό των κρατικών και ιδιωτικών φορέων που εμπλέκονται στην καταπολέμηση της εμπορίας παιδιών, το προσωπικό των ξενώνων φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων μεταναστών, και το ευρύ κοινό.

Η παιδική ηλικία αναφέρεται στο καθεστώς και τις συνθήκες που επικρατούν στη ζωή των παιδιών. Με άλλα λόγια, σημαίνει κάτι πολύ περισσότερο από την χρονική περίοδο που διανύει κανείς μέχρι να φτάσει στην ενηλικίωση· αναφέρεται στην ποιότητα των χρόνων αυτών.

Είναι γεγονός ότι η ποιότητα ζωής ενός παιδιού που μεγαλώνει σε μια χώρα του αναπτυσσόμενου κόσμου, μπορεί να διαφέρει ριζικά από αυτήν ενός παιδιού μιας αναπτυσσόμενης χώρας. Εξίσου, η ποιότητα ζωής μπορεί να διαφέρει μεταξύ παιδιών που συμμετέχουν σε διαφορετικές θρησκευτικές ομάδες και πολιτισμούς, που ζουν σε διαφορετικές περιοχές, ή σε διαφορετικά σπίτια της ίδιας γειτονιάς ή ακόμα και μεταξύ δύο παιδιών που ζουν στο ίδιο σπίτι. Είναι επίσης γεγονός, ότι όσο πιο κοντά πλησιάζει ένα παιδί στη στιγμή της ενηλικίωσής του, τόσο περισσότερο το διαφορετικό διαπολιτισμικό πλαίσιο της κάθε χώρας μέσα στο οποίο ζει το παιδί, δημιουργεί διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με τις υποχρεώσεις και τις δυνατότητες που διαθέτει ένα παιδί αυτής της ηλικίας.

Παρόλο που ως παιδί νοείται κάθε ανθρώπινο ον κάτω των 18 ετών, λίγα κοινά χαρακτηριστικά μπορούμε να εντοπίσουμε ανάμεσα σε ένα παιδί 5 ετών και έναν έφηβο 14 ετών, τόσο στον τρόπο που αντιλαμβάνεται, σκέφτεται και αλληλεπιδρά με το περιβάλλον του όσο και στις συναισθηματικές, βιολογικές και αναπτυξιακές του ανάγκες. Ωστόσο, και παρά τις όποιες επιστημολογικές διαμάχες σχετικά με τον ορισμό της παιδικής ηλικίας αλλά και τις πολιτισμικές διαφορές αναφορικά με το τι αναμένεται από ή για τα παιδιά ανάλογα με το στάδιο ανάπτυξής τους, υπήρχε πάντοτε και σε σημαντικό βαθμό, η κοινή αντίληψη και κατανόηση ότι η παιδική ηλικία υπονοεί και αναφέρεται σε έναν οριοθετημένο χώρο και χρόνο, ξεχωριστό από αυτόν της ενήλικης ζωής, κατά τον οποίο τα παιδιά μπορούν να παίξουν, να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους και να μεγαλώσουν με ασφάλεια.

Με βάση τα παραπάνω καθίσταται προφανές ότι τα παιδιά τα οποία έχουν εξαναγκαστεί σε σεξουαλική δουλειά ή σε εργασία κάτω από σκληρές και δύσκολες συνθήκες, μακριά από την οικογένειά τους ή τον τόπο καταγωγής τους, στερούνται της παιδικής τους ηλικίας, όπως επίσης και τα παιδιά τα οποία μεγαλώνουν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας χωρίς επαρκή τροφή, πρόσβαση στην εκπαίδευση και καθαρό νερό.

Σε οποιαδήποτε από τις παραπάνω περιπτώσεις κι αν ανήκουν, τα παιδιά αυτά εκτίθενται σε μια σειρά από σοβαρές παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους. Στερούνται με λίγα λόγια του δικαιώματός τους για προστασία και φροντίδα προκειμένου να μπορέσουν να αναπτυχθούν σωματικά, πνευματικά, ηθικά και ψυχικά. Είναι επομένως ιδιαιτέρως ευάλωτα και χρήζουν ειδικής βοήθειας και προστασίας.

Τι εννοούμε ωστόσο, με τον όρο ευάλωτα;

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε πως αυτό που καθιστά τα παιδιά ευάλωτα πέρα από την αναπτυξιακή τους ανωριμότητα και τις επαναλαμβανόμενες τραυματικές εμπειρίες που σχετίζονται με τους πολέμους, τις μεγάλες φυσικές καταστροφές, την εμπορία ανθρώπων **είναι και η δυσκολία των επαγγελματιών** να κατανοήσουν τους διαφορετικούς τρόπους και μέσα που διαθέτει ένα παιδί προκειμένου να κατανοήσει και να κατασκευάσει τη δική του πραγματικότητα. Όταν λοιπόν δεν μπορούμε να ανταποκριθούμε στις ανάγκες ενός παιδιού, γινόμαστε εμείς ευάλωτοι στην παρερμηνεία στοιχείων που μπορεί να υποδεικνύουν ότι ένας ανήλικος είναι πιθανό ή υφιστάμενο θύμα εμπορίας ανθρώπων.

Στόχος λοιπόν του παρόντος εγχειριδίου είναι η **ευαισθητοποίηση** και η **επιμόρφωση** των επαγγελματιών που έρχονται σε επαφή με ανήλικους, πιθανά θύματα εμπορίας ανθρώπων στις διαφορετικές αναπτυξιακές δεξιότητες και ανάγκες των παιδιών ανάλογα με το αναπτυξιακό τους στάδιο, στην αναγνώριση του ψυχικού τραύματος και τις επιπτώσεις του στα παιδιά και τέλος στην ανίχνευση ενδείξεων εμπορίας ανθρώπων.

Στο εισαγωγικό μέρος, δίνονται κάποιοι βασικοί ορισμοί απαραίτητοι για την κατανόηση του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων.

Στο Κεφάλαιο 1 περιγράφεται η γνωστική, γλωσσική, μνημονική και αντιληπτική ανάπτυξη του παιδιού ανά αναπτυξιακό στάδιο.

Το Κεφάλαιο 2 επικεντρώνεται στις τραυματικές συνέπειες της εμπορίας ανθρώπων στην ανάπτυξη των ανηλίκων και στον προσδιορισμό των διαφορετικών μορφών που λαμβάνει η Μετατραυματική Αγχώδης Διαταραχή στα παιδιά και στους εφήβους.

Το Κεφάλαιο 3 περιγράφει τη διαδικασία ανίχνευσης ανηλίκων-πιθανών θυμάτων εμπορίας ανθρώπων. Η διαδικασία ανίχνευσης αφορά κυρί-

ως τη στιγμή της πρώτης επαφής με έναν ανήλικο, πιθανό θύμα εμπορίας ανθρώπων και αναφέρεται σε μια σειρά ενδείξεων εμπορίας ανθρώπων αλλά και στις πρώτες ερωτήσεις που χρειάζεται να θέσει ένας επαγγελματίας σε μια τέτοια περίπτωση. Ως εκ τούτου, δίνονται βασικές οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να απευθύνεται κανείς σε έναν ανήλικο αλλά και τι χρειάζεται να λάβει υπόψη του όταν διενεργεί μια πρώτη συνέντευξη διερεύνησης με ένα πιθανό θύμα εμπορίας ανθρώπων. Πρέπει να σημειωθεί πως αυτή η πρώτη συνέντευξη διερεύνησης δεν υποκαθιστά την ανακριτική διαδικασία και πραγματοποιείται ούτως ώστε να αξιολογηθεί η ανάγκη για παραπομπή στους αρμόδιους φορείς (π.χ. εισαγγελικές αρχές, ομάδα Anti-trafficking της Ελληνικής Αστυνομίας).

Τέλος, το Κεφάλαιο 4 περιγράφει το εργαλείο για την ανίχνευση ενδείξεων ανήλικων πιθανών θυμάτων εμπορίας ανθρώπων (Risk assessment matrix for children who may have been trafficked, London Safeguarding Trafficked Children Toolkit, 2011) το οποίο προσαρμοσε η Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού, ούτως ώστε να περιληφθούν σε αυτό τα έξι παραρτήματα εκ των οποίων τα δύο είναι και ηλικιακά προσαρμοσμένα.

Ανηλικότητα

Παιδί είναι, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπως έχει κυρωθεί με το νόμο 2101/1992, κάθε πρόσωπο κάτω των 18 ετών, εκτός αν το εθνικό δίκαιο ορίζει διαφορετικά. Στο ελληνικό νομικό σύστημα δεν υπάρχει σαφής προσδιορισμός της ανηλικότητας, ωστόσο από το άρθρο 127 του Αστικού Κώδικα συνάγεται ότι ανήλικος είναι όποιος δεν έχει συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του. Πιο συγκεκριμένα, όταν γίνεται λόγος για εμπορία ανθρώπων, το Πρωτόκολλο του Παλέρμο και η Σύμβαση για την Παιδική Εργασία του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας ορίζουν πως κάθε πρόσωπο κάτω των 18 χρονών πρέπει να θεωρείται παιδί.

Όταν υπάρχει αμφιβολία για την ανηλικότητα ή όχι του θύματος, αλλά αυτό μπορεί να θεωρηθεί βάσιμα ότι είναι κάτω των 18, **τότε θεωρείται ανήλικο και του παρέχονται ειδικά μέτρα προστασίας μέχρι να εξακριβωθεί η πραγματική του ηλικία** [v. 3875/2010 που τροποποιεί το π.δ. 233/2003, βλ. επίσης οδηγία 2011/36/ΕΕ άρθρο 13(2)].

Εμπορία ανθρώπων

Η Εμπορία ανθρώπων σύμφωνα με το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη, την Καταστολή και την Τιμωρία της Εμπορίας Ανθρώπων, ιδίως των Γυναικών και των Παιδιών, που συμπληρώνει την Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών Κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος (Σύμβαση του Παλέρμο και τα 3 Πρωτόκολλά της, που κύρωσε η Ελλάδα συνολικά με το νόμο 3875/2010), συνιστά μια διαδικασία η οποία αποτελείται από το συνδυασμό τριών βασικών συστατικών¹: τις Πράξεις, τα Μέσα, και το Σκοπό (Σχεδιάγραμμα 1).

1. United Nations, Office on Drugs and Crime, Vienna (2008). *Toolkit to Combat Trafficking in Persons*, Global Programme against Trafficking in Human Beings. New York: United Nations.

Σχεδιάγραμμα 1: Τα τρία βασικά συστατικά της διαδικασίας της Εμπορίας Ανθρώπων

Πράξεις	Μέσα (με τα οποία πραγματοποιούνται οι πράξεις)	Σκοπός (Εκμετάλλευση η οποία περιλαμβάνει)
<ul style="list-style-type: none"> • στρατολόγηση • μεταφορά • μετακίνηση • υπόθαλψη-παροχή καταλύματος • παραλαβή-υποδοχή προσώπων 	<ul style="list-style-type: none"> • απειλή ή χρήση βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού • εξαπάτηση • παραπλάνηση • απαγωγή • παροχή ή αποδοχή χρημάτων ή/και προνομίων (για να επιτευχθεί η συγκατάθεση προσώπου που έχει τον έλεγχο άλλου προσώπου) • κατάχρηση εξουσίας ή ευάλωτης θέσης 	<ul style="list-style-type: none"> • σεξουαλική εκμετάλλευση (συνήθεστερα μέσω της προώθησης στην πορνεία) • εργασιακή εκμετάλλευση/ εξαναγκασμένη εργασία (σε σπίτια, αγροτικές καλλιέργειες, βιοτεχνίες, βιομηχανίες και εργοστάσια) • προώθηση στην επαιτεία • εμπλοκή σε παράνομες δραστηριότητες όπως διακίνηση ναρκωτικών ουσιών • δουλεία ή πρακτικές που προσομοιάζουν αυτής • αφαίρεση οργάνων

Πιο συγκεκριμένα, ως εμπορία ανθρώπων ορίζεται στο άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου του Παλέρμο:

α) Η στρατολόγηση, μεταφορά, μετακίνηση, υπόθαλψη/παροχή καταλύματος ή παραλαβή/υποδοχή προσώπων (**πράξεις**), μέσω απειλής ή χρήσης βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, απαγωγής, παραπλάνησης, εξαπάτησης, κατάχρησης εξουσίας ή ευάλωτης θέσης ή παροχής/αποδοχής χρημάτων ή/και προνομίων για την εξασφάλιση της συγκατάθεσης ενός ατόμου που έχει τον έλεγχο επί ενός άλλου ατόμου (**μέσα**), με σκοπό την **εκμετάλλευση**.

β) Η συγκατάθεση ενός θύματος εμπορίας ανθρώπων για την σκοπούμενη εκμετάλλευση, όπως αυτή ορίζεται στην υποπαράγραφο α) του ίδιου άρθρου δεν λαμβάνεται υπόψη στις περιπτώσεις όπου έχει χρησιμοποιηθεί οποιοδήποτε από τα μέσα που αναφέρονται στην υποπαράγραφο α).

γ) Η στρατολόγηση, μεταφορά, μετακίνηση, υπόθαλψη/παροχή καταλύματος ή η υποδοχή/παραλαβή ενός ανηλίκου με σκοπό την εκμετάλλευσή του, θεωρείται ως εμπορία ανθρώπου ακόμη και αν δεν έχει χρησιμοποιηθεί κανένα από τα μέσα που περιγράφονται στην υποπαράγραφο α) του ίδιου άρθρου.

Το Πρωτόκολλο του Παλέρμο, αναγνωρίζει τους ανήλικους ως μια ξεχωριστή κατηγορία. Αυτό συμβαίνει γιατί όταν ένα παιδί έχει συναίνεση στην εκμετάλλευσή του (ακόμα και αν δεν έχει χρησιμοποιηθεί κανένα εξαναγκαστικό ή παραπλανητικό μέσο), δεν μπορεί να θεωρηθεί «εν επιγνώσει συναίνεση». Καθώς πρόκειται για ανήλικο η συναίνεσή του δεν λαμβάνεται υπόψη, είναι δηλαδή, αδιάφορη για τον χαρακτηρισμό του ανηλίκου ως θύμα εμπορίας ανθρώπων. Μάλιστα, ακόμα και όταν ένας ανήλικος γνωρίζει και κατανοεί τι έχει συμβεί, είναι σημαντικό να έχει κανείς κατά νου ότι ο ανήλικος μπορεί να συναινεί σε αυτό που ο ίδιος αντιλαμβάνεται σαν επιθυμία των γονιών του ή του ενήλικου που τον συνοδεύει.

Σύμφωνα με τον Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης (ν. 4251/2014, άρθρο 1 περ. ια), ως θύμα εμπορίας ανθρώπων ορίζεται **τόσο** το φυσικό πρόσωπο για το οποίο υπάρχουν βάσιμοι λόγοι, ώστε να θεωρηθεί θύμα οποιουδήποτε από τα εγκλήματα που προβλέπονται στα άρθρα 323, 323Α, 323Β, 339 παράγραφοι 1 και 4, 342 παράγραφοι 1 και 2, 348Α, 348Β, 349, 351 και 351Α του Π.Κ. [εγκλήματα κατά της προσωπικής ελευθερίας, γενετήσιας ελευθερίας ή εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής], πριν ασκηθεί η ποινική δίωξη για αυτό, **όσο και** εκείνο σε βάρος του οποίου τελέστηκε κάποιο από τα παραπάνω εγκλήματα για τα οποία κινήθηκε η ποινική δίωξη, ανεξάρτητα από το εάν αυτό έχει εισέλθει στη χώρα νόμιμα ή παράτυπα. Θύμα εμπορίας ανθρώπων είναι **και το** θύμα βιασμού, όταν αυτό είναι ανήλικος.

Σύμφωνα και πάλι με τον Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης (ν. 4251/2014, άρθρο 1 περ. ια), ως θύμα εμπορίας ανθρώπων χαρακτηρίζεται ένα πρόσωπο **με πράξη του αρμόδιου εισαγγελέα, τόσο μετά την άσκηση της ποινικής δίωξης για τέτοιο έγκλημα εις βάρος του συγκεκριμένου προσώπου, όσο και πριν, αν έχουν γνωμοδοτήσει για αυτό δύο επιστήμονες με ειδικότητα ψυχιάτρου, ψυχολόγου ή κοινωνικού λειτουργού.** Σε περίπτωση που το πρόσωπο έχει υποστεί άμεση βλάβη της σωματικής ακεραιότητας ή προσωπικής ή γενετήσιας ελευθερίας του ή υφίσταται σοβαρός κίνδυνος για τα αγαθά αυτά ή τη ζωή του ή σε περίπτωση που ο εισαγγελέας κρίνει ότι δεν συνεργάζεται γιατί απειλούνται μέλη της οικογένειας του ή γιατί αν δεν προστατευθεί το συγκεκριμένο πρόσωπο αντιμετωπίζουν άμεσο κίνδυνο τα προαναφερόμενα πρόσωπα, **τότε το πρόσωπο χαρακτηρίζεται ως θύμα είτε συνεργάζεται με τις διωκτικές αρχές είτε όχι.**

Με βάση τα παραπάνω,

Παιδί θύμα εμπορίας ανθρώπων θεωρείται κάθε πρόσωπο κάτω των 18 ετών το οποίο στρατολογείται, μεταφέρεται, μετακινείται, υποθάλπεται ή του παρέχεται διαμονή ή το υποδέχονται/παραλαμβάνουν, με σκοπό την εκμετάλλευσή του, ακόμα και αν δεν υπάρχει κανένα στοιχείο απειλής ή χρήσης βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, απαγωγής, παραπλάνησης, εξαπάτησης ή οποιαδήποτε άλλη μορφή κακοποίησης.

Παιδί μετανάστης

Σύμφωνα με τους Hubertus Adam και Jelly Van Essen², ως παιδί μετανάστης ορίζεται ο ανήλικος, του οποίου το ιστορικό ζωής χαρακτηρίζεται από μια μακρόχρονη διαδικασία η οποία κυμαίνεται ανάμεσα στην εθελούσια μετακίνηση και την εξαναγκασμένη φυγή και η οποία, αναλόγως του αναπτυξιακού σταδίου στο οποίο βρίσκεται ο ανήλικος, μπορεί να λαμβάνει διαφορετικές μορφές. Στην περίπτωση κατά την οποία ο ανήλικος ή/και οι γονείς του έχουν επιβιώσει σε συνθήκες πολέμου, εμφυλίων συρράξεων ή άλλων μορφών «οργανωμένης βίας»³, εξαιτίας των οποίων ο ανήλικος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την χώρα προέλευσής του, αποκαλούμε τον ανήλικο αυτό, **πρόσφυγα**.

Έτσι λοιπόν, όταν μιλάμε για παιδιά σε μετακίνηση (children on the move), αναφερόμαστε σε πολύ διαφορετικές μεταξύ τους περιπτώσεις, οι οποίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως εξής:⁴

2. Hubertus Adam and Jelly Van Essen (2004). In-Between: Adolescent Refugees in Exile, chapter 19. In John P. Wilson, Ph.D., Boris Drozdek, M.D., M.A. (Eds.), *Broken Spirits. The Treatment of Traumatized Asylum Seekers, Refugees, War and Torture Victims*. New York: Brunner-Routledge.

3. Geuns, H. (1987). The concept of organized violence. In Ministry of Welfare, *Health and Cultural Affairs* (Eds.), *Health hazards of organized violence*. The Hague, Netherlands: Ministry of Welfare, Health and Cultural Affairs.

4. Adam, H., Lucas, T., Möller, B., & Riedesser, P. (2002). Recommendations for the treatment of child-refugees and -migrants. Theoretical and practical aspects. In B. Brandt-Wilhelmy, D. Irmeler, H. Adam, T. Lucas, B. Möller & P. Riedesser (Eds.), *Refugee children in Europe. Good practice guidelines: Psychosocial context, assessment and interventions for traumatized children and adolescents*. London: European Council on Refugees and Exile.

- Παιδιά πρόσφυγες σε οικογένειες, που γεννήθηκαν πριν ή κατά τη διάρκεια της φυγής από την χώρα προέλευσης
- Παιδιά πρόσφυγες σε οικογένειες, που γεννήθηκαν μετά την φυγή από την χώρα προέλευσης
- Έφηβοι πρόσφυγες οι οποίοι τράπηκαν σε φυγή με τις οικογένειές τους
- Έφηβοι πρόσφυγες σε οικογένειες οι οποίοι γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε εξορία
- Παιδιά πρόσφυγες που παρέμειναν σε διάφορες χώρες κατά τη διάρκεια της διαδρομής τους από την χώρα προέλευσης προς την χώρα προορισμού
- Ανήλικοι-δράστες αδικημάτων
- Ασυνόδευτοι ανήλικοι

Συνοδευόμενοι ανήλικοι μετανάστες

Υπάρχουν αρκετοί λόγοι για τους οποίους ανήλικοι φτάνουν σε χώρες της Ε.Ε., όπως οικονομική μετανάστευση μαζί με την οικογένειά τους, εκπαίδευση, οικογενειακή επανένωση ή φυγή από χώρες με πολεμικές συρράξεις. Κάποιοι ανήλικοι ταξιδεύουν με τους γονείς τους ή τους κηδεμόνες/φροντιστές τους. Ωστόσο, κάποιοι άλλοι φτάνουν στις χώρες προορισμού, συνοδευόμενοι από ενήλικες οι οποίοι είτε δεν συνδέονται με κάποιο τρόπο μαζί τους (συγγενικό, εθιμικό ή νομικό) είτε εγείρουν ανησυχία σχετικά με ζητήματα παιδικής προστασίας. Για παράδειγμα, μπορεί να υπάρχουν πολύ λίγες ενδείξεις που να υποστηρίζουν τον ισχυρισμό μιας προϋπάρχουσας σχέσης μεταξύ του ενήλικα και του συνοδευόμενου ανηλίκου. Ο ανήλικος μπορεί να μην γνωρίζει τον ενήλικα ο οποίος υποτίθεται ότι θα αναλάβει την φροντίδα του και θα τον υποδεχθεί στην χώρα προορισμού ή μπορεί να μην υπάρχουν αποδείξεις πως ο ανήλικος ταξιδεύει ή συνοδεύεται από τον φερόμενο ως φροντιστή του, μετά από σχετική γονική άδεια και συγκατάθεση.

Αυτές οι παρατυπίες ενδέχεται να συνιστούν και τις μοναδικές ενδείξεις ότι πρόκειται για πιθανό θύμα εμπορίας ανθρώπων.

Ασυνόδευτοι ανήλικοι μετανάστες

Ως ασυνόδευτοι ανήλικοι μετανάστες νοούνται οι υπήκοοι τρίτων χωρών ή απάτριδες, ηλικίας κάτω των δεκαοκτώ ετών, οι οποίοι εισέρχονται στην επικράτεια των κρατών μελών της Ε.Ε. χωρίς να συνοδεύονται από ενήλικα ο οποίος φέρει την ευθύνη τους, σύμφωνα με το νόμο ή το έθιμο, και για

όσο χρονικό διάστημα η επιμέλειά τους δεν έχει αναληφθεί από κάποιο τέτοιο άτομο, ή ανήλικοι οι οποίοι έμειναν ασυνόδευτοι μετά την είσοδό τους στο έδαφος των κρατών μελών⁵. Ο ολοένα αυξανόμενος αριθμός ασυνόδευτων ανηλίκων μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους παράγοντες:

- στην αύξηση του αριθμού των προσφύγων εξαιτίας εμπόλεμων συρράξεων σε πολλές περιοχές του πλανήτη,
- στην αύξηση των βιαιοπραγιών στα πλαίσια αυτών των συρράξεων, με συνέπεια τη διάσπαση οικογενειών, την απώλεια των γονέων ή άλλων οικογενειακών μελών,
- στην αύξηση της οικονομικής δυσχέρειας, της ακραίας φτώχειας και των συνοδών κοινωνικών προβλημάτων στις υπό ανάπτυξη χώρες, που οδηγεί τους ανηλίκους μακριά από τις οικογένειές τους ή φέρνει τους γονείς τους στο σημείο να στέλνουν τα παιδιά τους σε χώρες της Ε.Ε. προκειμένου να εξασφαλίσουν για αυτά ένα καλύτερο μέλλον⁶.

Όταν πρόκειται για ασυνόδευτο ανήλικο, η Εισαγγελία:⁷

- προβαίνει σε κάθε αναγκαία ενέργεια για να προσδιορίσει την ταυτότητα και την ιθαγένειά του και για να θεμελιώσει το γεγονός ότι δεν συνοδεύεται,
- καταβάλλει κάθε προσπάθεια για τον ταχύτερο δυνατό εντοπισμό της οικογένειάς του και
- λαμβάνει αμέσως τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσει τη νομική του εκπροσώπηση και, εφόσον χρειάζεται, την εκπροσώπησή του στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας.

Όταν δεν εντοπίζεται οικογένεια ή ο επαναπατρισμός δεν εξυπηρετεί το συμφέρον του παιδιού, ο αρμόδιος Εισαγγελέας Ανηλίκων ή Πρωτοδικών: μπορεί να διατάσσει κάθε πρόσφορο μέτρο για την προστασία του μέχρι την έκδοση απόφασης από το Δικαστήριο, στο οποίο πρέπει να απευθύνεται εντός 30 ημερών, για το διορισμό Επιτρόπου.⁸

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία που έχει διαθέσει το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ) για το έτος 2013, ο συνολικός αριθμός αιτήσε-

5. Οδηγία 2001/55/ΕΚ, άρθρο 2 περ F.

6. Hubertus Adam and Jelly Van Essen (2004). In-Between: Adolescent Refugees in Exile, chapter 19. In John P. Wilson, Ph.D., Boris Drozdek, M.D., M.A. (Eds.), *Broken Spirits. The Treatment of Traumatized Asylum Seekers, Refugees, War and Torture Victims*. New York: Brunner-Routledge.

7. Ν. 4251/2014, Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης, άρθρο 50, παρ. 2.

8. άρθρα 1532, 1534 και 1592 Α.Κ.

ων στέγασης ασυνόδευτων ανηλίκων σε ξενώνες φιλοξενίας ήταν 1150, εκ των οποίων το 95,65% αφορούσε αγόρια και το 4,35% κορίτσια. Πιο συγκεκριμένα, ο μέσος όρος ηλικίας των ασυνόδευτων ανηλίκων που είχαν αιτηθεί στέγασης ήταν τα 16,5 έτη ηλικίας για τα αγόρια και τα 14 έτη ηλικίας για τα κορίτσια. Το 55,65% προερχόταν από το Αφγανιστάν, το 12,17% από το Πακιστάν, το 9,39% από τη Συρία και το 6,52% από το Μπαγκλαντές.⁹

Το 2013, 1 στους 2 (50,07%) ασυνόδευτους ανηλίκους που έκαναν αίτηση για στέγαση σε ξενώνες φιλοξενίας είτε προχώρησαν σε ακύρωση της αίτησης πριν καν φτάσουν στον ξενώνα φιλοξενίας, είτε προέβησαν σε φυγή από τον ξενώνα μέσα στο πρώτο 24ωρο της διαμονής τους.¹⁰ Ωστόσο, περίπου 1 στους 4 ασυνόδευτους ανηλίκους που είχαν προχωρήσει σε αίτηση στέγασης, παρέμεναν για περισσότερο από 30 μέρες στις δομές φιλοξενίας.

Το μεγάλο ποσοστό ασυνόδευτων ανηλίκων που ακυρώνουν την αίτηση για στέγαση ή προβαίνουν σε φυγή από τους ξενώνες φιλοξενίας, καθιστούν τον πληθυσμό αυτό ιδιαίτερα ευάλωτο. Ακόμα και αν δεν υπάρχουν ενδείξεις εμπορίας ανθρώπων κατά την είσοδο και την υποδοχή τους στη χώρα, οι συνθήκες στις οποίες ακολουθώως εκτίθενται (διαβιούν στο δρόμο, χωρίς εξασφαλισμένη τροφή και στέγαση, μετακινούμενοι από πόλη σε πόλη) αυξάνουν τον κίνδυνο θυματοποίησής τους. Άλλωστε σε κάποιες περιπτώσεις παιδιών η επαφή με τον διακινητή-έμπορο (trafficker) μπορεί να έχει πραγματοποιηθεί πριν την είσοδο στη χώρα, αλλά όχι και η εκμετάλλευσή τους, γεγονός που δυσχεραίνει την ανίχνευση ενδείξεων εμπορίας ανθρώπων. Είναι σημαντικό λοιπόν, οι επαγγελματίες που έρχονται σε επαφή με αυτό τον πληθυσμό στην πρώτη φάση υποδοχής του, να λαμβάνουν υπόψη τους αυτή την παράμετρο.

Οι φορείς και υπηρεσίες που εμπλέκονται στη διαχείριση των ασυνόδευτων ανηλίκων ή/και των ανηλίκων για τους οποίους υπάρχουν ενδείξεις ότι μπορεί να είναι θύματα εμπορίας ανθρώπων, θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους και την έμφυλη διάσταση του φαινομένου. Μορφές εθιμοτυπικού δικαίου αλλά και πολιτισμικές πρακτικές, εγείρουν μείζονος σημασίας ζητήματα όσον αφορά τη μεταχείριση των ανηλίκων κοριτσιών, με χώρα προέλευσης κυρίως από τον αραβικό κόσμο. Διώξεις λόγω φύλου όπως χαρακτηριστικά είναι η σεξουαλική και σωματική βία, ενδεδυμένες μάλιστα με νομιμοποιητικούς μανδύες, η ανοχή του κράτους έναντι απαγορευμέ-

9. Υπενθυμίζουμε ότι τα δεδομένα αυτά αφορούν το 2013. Δεδομένων των συνεχιζόμενων εμπόλεμων συρράξεων στην Συρία αλλά και παγκοσμίως, τα ποσοστά αυτά ενδεχομένως να έχουν τροποποιηθεί.

10. Drop outs: Μέσα στο πρώτο 24ωρο διαμονής το 20,31%, μέσα στις πρώτες 10 μέρες διαμονής το 30,54% και μέσα στις πρώτες 30 μέρες διαμονής το 10,54%.

νων πρακτικών, η υιοθέτηση και εφαρμογή νόμων οι οποίοι αντιβαίνουν διεθνείς συμβάσεις και επιφέρουν δυσανάλογη τιμωρία, η διακριτική μεταχείριση λόγω φύλου,¹¹ αποτελούν μερικές μόνο από τις αιτίες εγκατάλειψης της χώρας προέλευσης και αναζήτησης ασύλου. Η συλλογή πληροφοριών πολιτισμικής φύσεως αλλά και η ειδική μεταχείρισή τους, όπως π.χ. η διεξαγωγή της πρώτης συνέντευξης από γυναίκες, κρίνεται απαραίτητη για την ουσιαστική προάσπιση των δικαιωμάτων τους.

Διαφοροποίηση μεταξύ Εμπορίας Ανθρώπων (Human Trafficking) και Λαθραίας Μεταφοράς (Smuggling)

Η εμπορία ανθρώπων διαχωρίζεται από τη λαθραία μεταφορά μεταναστών. Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο κατά της Λαθραίας Διακίνησης Μεταναστών από τη Γη, τη Θάλασσα και τον Αέρα, που συμπληρώνει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος, άρθρο 3(α), ως λαθραία διακίνηση ορίζεται η υποβοήθηση της παράτυπης εισόδου (χωρίς συμμόρφωση προς τις απαραίτητες προϋποθέσεις νόμιμης εισόδου) ενός ατόμου σε ένα κράτος, του οποίου το πρόσωπο αυτό δεν είναι υπήκοος ή μόνιμος κάτοικος, με σκοπό την απόκτηση οικονομικού ή άλλου υλικού οφέλους. Σε περιπτώσεις λαθραίας μεταφοράς μεταναστών, ο μετανάστης συμφωνεί να πληρώσει κάποιον (τον μεταφορέα παράτυπων μεταναστών), ο οποίος θα οργανώσει ή και θα διευκολύνει την παράνομη είσοδό του σε ένα κράτος του οποίου δεν αποτελεί υπήκοο ή κάτοικο. Ο μεταφορέας παράτυπων μεταναστών δεν ενδιαφέρεται για το τι θα συμβεί σε αυτούς από τη στιγμή που θα περάσουν τα σύνορα.

Πιο συγκεκριμένα, ο στόχος του μεταφορέα δεν είναι να εκμεταλλευτεί το μετανάστη από τη στιγμή που θα φτάσει στον προορισμό του, αλλά να εξασφαλίσει ένα οικονομικό όφελος.¹² Η λαθραία μεταφορά μεταναστών συνιστά ποινικό αδίκημα που πρωτευόντως προσβάλλει το κράτος υποδοχής. **Ωστόσο ο διαχωρισμός ανάμεσα στα δυο αδικήματα μπορεί να μην είναι τόσο ξεκάθαρος στην πράξη. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τους ανηλίκους, για τους οποίους όπως έχει ήδη ειπωθεί η συναίνεση δεν λαμβάνεται υπόψη.**

11. UNHCR (2011), Κατευθυντήριες Οδηγίες για την προστασία των γυναικών και των κοριτσιών κατά την πρώτη υποδοχή στην Ελλάδα και τη διαδικασία ασύλου, Αθήνα.

12. Hellenic Aid, Ministry of Foreign Affairs of Greece (2013). *Κατευθυντήριες οδηγίες για την ταυτοποίηση πρώτου επιπέδου των θυμάτων παράνομης διακίνησης και εμπορίας στην Ευρώπη*, στο πλαίσιο του έργου: «Ανάπτυξη Κοινών Κατευθυντήριων Οδηγιών και Διαδικασιών σχετικά με την Ταυτοποίηση Θυμάτων Παράνομης Διακίνησης και Εμπορίας» Euro TrafGuld.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

1.1 Ορισμός

Με τον όρο ανάπτυξη αναφερόμαστε στο επίπεδο της ωριμότητας που έχει κατακτήσει ένα παιδί ως προς τις σωματικές, γνωστικές, γλωσσικές, κοινωνικό-συναισθηματικές και κινητικές του δεξιότητες. Ανάλογα με το επίπεδο της ωριμότητας που έχει κατακτήσει ένα παιδί αλλά και του αναπτυξιακού σταδίου στο οποίο βρίσκεται, αντιλαμβάνεται, μιλάει, σκέφτεται και θυμάται με ένα διαφορετικό κάθε φορά τρόπο.

1.2 Νοητική και γλωσσική ανάπτυξη

Βρεφική ηλικία, (από τη γέννηση ως το 2ο έτος): Δεν υπάρχει αμφιβολία πλέον ότι από τις πρώτες του κιόλας ημέρες, το βρέφος είναι ένα ιδιαίτερα οργανωμένο πλάσμα, που αναζητά και ρυθμίζει τα εισερχόμενα ερεθίσματα και δεσμεύεται ενεργητικά στη σχέση του με την μητέρα, την οποία μπορεί να διακρίνει σαν ένα αναγνωρίσιμο συγκεκριμένο αντικείμενο από τη δεύτερη εβδομάδα και να μιμηθεί τις εκφράσεις του προσώπου, τις φωνοποιήσεις και τις χειρονομίες της ήδη από τη γέννησή του (βιβλιογραφικές αναφορές). Έρευνες έχουν δείξει ότι το βρέφος εκφράζει συναισθήματα και κίνητρα ανταποκρινόμενο με ταχύτητα και ευαισθησία στη μητέρα, η οποία με τη σειρά της καθρεφτίζει αυτά που εκφράζει το βρέφος. Από την άλλη πλευρά, έχει τονιστεί η σημασία της βλεμματικής επαφής και του αμοιβαίου ατενίσματος στην πρώιμη επικοινωνία. Με τον τρόπο αυτόν αναπτύσσεται ένας διάλογος μεταξύ τους, που από τη μεριά του βρέφους χαρακτηρίζεται ως **πρωτοσυνομιλία** ενώ από τη μεριά της μητέρας αυτή η επικοινωνία καλείται διαισθητική μητρική ομιλία. Οι παρατηρήσεις από πειράματα που έχουν γίνει με τα συναισθήματα και την **πρωτοσυνομιλία** που εκφράζουν

τα βρέφη έχουν δείξει ότι ο φόβος, ο θυμός, η θλίψη είναι εξίσου καλά οργανωμένες καταστάσεις όσο και οι ευτυχισμένες, οι χαρούμενες και παιχνιδιάρικες καταστάσεις και ότι η λειτουργία είναι να ρυθμίζουν από τους πρώτους μήνες της ζωής, τις επαφές και τις σχέσεις με τους άλλους.¹³

Φαίνεται ότι οι τρυφερές συναλλαγές μεταξύ μητέρας-βρέφους παίζουν καθοριστικό ρόλο στη ρύθμιση της φυσιολογικής ανάπτυξης του νου και της σωματοψυχικής ανάπτυξης του βρέφους. Και είναι αυτές ακριβώς οι συναλλαγές που βοηθούν στη μετάβαση από την προγλωσσική επικοινωνία στο λόγο. Κατά τους πρώτους 2 μήνες το βρέφος παράγει κατά κύριο λόγο αυτόματες άναρθρες κραυγές και εκρηκτικούς ήχους που οφείλονται κυρίως στην κατάσταση του σώματος. Κυριότερη μορφή φωνητικής συμπεριφοράς στο στάδιο αυτό είναι το κλάμα. Από τον 3ο μήνα το βρέφος αρχίζει να παράγει ήχους, τα βαβίσματα, που φωνολογικά προσεγγίζουν τον ανθρώπινο λόγο και η συχνότητά τους κορυφώνεται περί το 10ο μήνα. Στο τέλος του πρώτου έτους, το βρέφος αρχίζει να χρησιμοποιεί μεμονωμένες λέξεις με τρόπο συστηματικό και συνεπή για να υποδηλώσει συγκεκριμένες ενέργειες. Αυτός ο μονολεκτικός λόγος αποτελεί μια ολόκληρη πρόταση, ενσωματωμένη σε μια μόνο λέξη (π.χ. το «μαμ» μπορεί να σημαίνει «θέλω να φάω»). Στο δεύτερο εξάμηνο του 2ου έτους το παιδί αρχίζει να σχηματίζει απλές προτάσεις με δύο ή τρεις λέξεις. Στο στάδιο αυτό, τα παιδιά επιθυμούν μέσω του λόγου τους να ρυθμίσουν τη συμπεριφορά των άλλων, να τραβήξουν την προσοχή τους, να αλληλεπιδράσουν κοινωνικά, να σχολιάσουν, να ανακαλέσουν ή να προβλέψουν την ύπαρξη των αντικειμένων, προσώπων ή γεγονότων που εξυπηρετούν μια διαδικασία μάθησης, είναι ικανά να παρακολουθούν τον συνομιλητή τους και να διευκρινίζουν τι θέλουν από τους μεγάλους.¹⁴

Παρά την εντυπωσιακή οργάνωση της κοινωνικής συμπεριφοράς του βρέφους, η γνωστική λειτουργία του στηρίζεται αποκλειστικά στις κατ' αίσθηση αντιλήψεις και στις ενέργειες που μπορεί να κάνει το βρέφος επάνω στο ίδιο του το σώμα, στο σώμα άλλων προσώπων, και στα πράγματα που το περιβάλλουν. Αυτή η πραξιακή νοημοσύνη αντικαθίσταται σταδιακά από τη συμβολική σκέψη, καθώς το βρέφος εισέρχεται στην νηπιακή ηλικία.

Νηπιακή ηλικία, (3ο-6ο έτος): Στη φάση αυτή πραγματοποιείται μια θεμελιώδης μεταμόρφωση στο γνωστικό κόσμο του παιδιού, αφού εμφανίζεται η **συμβολική λειτουργία**. Το παιδί μπορεί να παράγει σύμβολα, πνευμα-

13. Jean Piaget (2001). *Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού. Μελέτες για τη λογική του παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

14. Ό.π.

τικές εικόνες οι οποίες αντιπροσωπεύουν τα αντικείμενα και τα συμβάντα ακόμα κι όταν είναι αντιληπτικώς απόντα. Η διανόηση από αντιληπτική γίνεται παραστατική και αυτή η γνωστική αλλαγή είναι καταφανής στην εμφάνιση της **ανακλητικής μνήμης, του συμβολικού παιχνιδιού και της γλώσσας**.¹⁵

Η σκέψη του νηπίου παρόλα αυτά συνεχίζει να παρουσιάζει ατέλειες. Τα κύρια χαρακτηριστικά της σκέψης του νηπίου είναι:

- α) Το νηπιο χρησιμοποιεί προέννοιες, δίνει δηλαδή στις λέξεις που χρησιμοποιεί αφελείς σημασίες στηριζόμενο σε συγκεκριμένους, μονομερείς, αντιληπτικούς σχηματισμούς και αυθαίρετες γενικεύσεις.
- β) Οι συλλογισμοί του νηπίου είναι μεταγωγικοί, αποτελούν δηλαδή αυθαίρετες κρίσεις χωρίς επαρκή λογικό σύνδεσμο. Η ερμηνεία της αιτιότητας είναι φαινομενιστική, και όσα συμβαίνουν ταυτοχρόνως θεωρείται ότι συνδέονται και με αιτιώδη σχέση.
- γ) Η σκέψη του νηπίου επικεντρώνεται σε ένα μόνο χαρακτηριστικό κάθε φορά.
- δ) Η σκέψη του είναι **εγωκεντρική**, δηλαδή αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει τα αντικειμενικά φαινόμενα αποκλειστικά και μόνο με βάση την προσωπική του σκοπιά και δυσκολεύεται να καταλάβει ότι οι άλλοι δεν βλέπουν αυτά που εκείνο μπορεί να βλέπει. Στην ηλικία αυτή, σχεδόν ποτέ το παιδί δεν αναρωτιέται αν γίνεται κατανοητό. Για το παιδί αυτό είναι αυτονόητο, γιατί όταν μιλάει δε σκέφτεται πώς και εάν θα κατανοήσουν οι άλλοι αυτά που λέει. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι σε αυτό το στάδιο τα παιδιά συγχέουν συχνά κατηγορίες και υποκατηγορίες, το πραγματικό με το φανταστικό, και αδιαφορούν για τη σχέση αιτίου-αιτιατού.¹⁶

Ως προς την ανάπτυξη της γλώσσας, μέχρι τα 3 έτη της ηλικίας τους, τα παιδιά έχουν αποκτήσει τις βάσεις για την κατάκτηση της γραμματικής και του συντακτικού και έως την ηλικία των 5 μαθαίνουν να παράγουν πιο σύνθετες προτάσεις. Ωστόσο, ένα παιδί ηλικίας 4 με 5 ετών, δύσκολα κατανοεί μια έκφραση σε παθητική μορφή λόγου ή μια δευτερεύουσα πρόταση.¹⁷ Τα σημαντικότερα βήματα στην εξέλιξη των γλωσσικών ικανοτήτων συντελούνται μετά την ηλικία των 6 ετών.

15. Ο.π.

16. Ο.π.

17. Moscati, F. (2011). *Capacità di testimoniare del minore e attendibilità delle sue dichiarazioni. Il ruolo dello psicologo nella perizia penale*, Intervento per il 23.03.11. Istituto di Psicologia Forense.

Παιδική ηλικία (6 ή 7 ως 11 ή 12 ετών): Κατά την παιδική ηλικία, οι ανήλικοι μπορούν να εκτελούν συγκεκριμένες λογικές πράξεις. Χρησιμοποιούν πλούσιο λεξιλόγιο, μεγαλύτερες λέξεις και πολυπλοκότερες προτάσεις. Αναπτύσσουν, επίσης την ικανότητα για αφηρημένη σκέψη, για την κατανόηση του μεταφορικού λόγου και την οικοδόμηση νοητικών μοντέλων, για την επίλυση προβλημάτων μέσω της δοκιμής και της πλάνης. Στην μέση παιδική ηλικία, μπορούν και αντιλαμβάνονται πιο περίπλοκες συντακτικές δομές, ενώ παράλληλα αποκτούν σταδιακά μεγαλύτερη ικανότητα σημασιολογικής ολοκλήρωσης, της δυνατότητας, δηλαδή, να εξάγουν γλωσσικά συμπεράσματα που τους επιτρέπουν να καταλαβαίνουν περισσότερα από αυτά που λέγονται. Μεγαλώνοντας, τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι ο τρόπος με τον οποίο φαίνεται ο κόσμος δεν είναι απαραίτητα και ο τρόπος με τον οποίο πράγματι είναι, ενώ βελτιώνονται σημαντικά πιο ειδικές επικοινωνιακές χρήσεις της γλώσσας, όπως το χιούμορ, ο σαρκασμός και η ειρωνεία. Ωστόσο, δυσκολεύονται ακόμα σημαντικά στη σύλληψη αφηρημένων συλλογισμών και ειδικότερα συλλογισμών που μπορεί να είναι αντίθετοι με την πραγματικότητα.¹⁸

Προεφηβεία και εφηβεία (11 ή 12 και μετά): Τέλος, κατά τη διάρκεια της προεφηβείας και της εφηβείας, η μεγάλη πρόοδος που σημειώνεται στη γνωστική ανάπτυξη συντελεί στη βελτίωση των επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Μετά την ηλικία των 11 ετών, τα παιδιά αναπτύσσουν σημαντικά την ικανότητα για δημιουργία, μελέτη, αναφορά και επεξεργασία αφηρημένων εννοιών. Κατά τη διάρκεια του συγκεκριμένου αναπτυξιακού σταδίου, οι έφηβοι μπορούν να λύσουν προβλήματα με αφηρημένο υλικό, καθώς αποκτούν πια την ικανότητα να σκέφτονται συστηματικά με αφηρημένες έννοιες.¹⁹

1.3 Ειδικά Αναπτυξιακά Θέματα: Αντίληψη και μνημονική ικανότητα των παιδιών

Ανάπτυξη της αντίληψης: Η λειτουργία των 5 αισθήσεων (όραση, ακοή, όσφρηση, αφή και γεύση) σε ένα παιδί δεν διαφέρει από αυτήν σε έναν ενήλικα, οπότε η βάση για την λειτουργία της αντίληψης είναι παρούσα.

18. Jean Piaget (2001). *Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού. Μελέτες για τη λογική του παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

19. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Από την ηλικία των **τριών ή τεσσάρων ετών**, τα παιδιά είναι σε θέση να περιγράψουν τα γεγονότα, όπως τα ίδια τα έχουν αντιληφθεί, ωστόσο δεν μπορούν να τα ερμηνεύσουν και να συνδέσουν τα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτά.²⁰

Τα μικρά παιδιά παρουσιάζουν δυσκολίες με τα σύνθετα και περίπλοκα γεγονότα. Καθώς παρατηρούν ένα γεγονός, άσχετες λεπτομέρειες ή λεπτομέρειες δευτερευούσης σημασίας μπορεί να τραβήξουν την προσοχή τους και επομένως δυσκολεύονται να δώσουν προσοχή στις κύριες και πιο ουσιαστικές πλευρές ενός γεγονότος. Αυτό βεβαίως δεν αφορά μόνο τα παιδιά μικρότερης ηλικίας, καθώς η προσοχή τόσο των ενηλίκων όσο και των μεγαλύτερων παιδιών, μπορεί να διασπαστεί σε σημαντικό βαθμό. Ωστόσο, οι ενήλικες όσο και τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας είναι πιο ικανά στη διάκριση των σημαντικών πληροφοριών από εκείνες που είναι λιγότερο σημαντικές. Αντιθέτως, τα μικρότερα παιδιά δυσκολεύονται να προχωρήσουν σε μια τέτοια διάκριση, καθώς δεν είναι ακόμα τόσο ικανά στη διαδικασία σάρωσης των πληροφοριών. Δηλαδή, δεν κοιτάζουν συστηματικά κάτι.²¹

Όλα τα παιδιά μπορούν να ανιχνεύσουν μια εικόνα, ξεκινώντας για παράδειγμα από πάνω προς τα κάτω, αλλά τα **παιδιά κάτω των 4 ετών** εστιάζουν στο κεντρικό της σημείο, με αποτέλεσμα να χάνουν τις πληροφορίες που βρίσκονται γύρω από αυτό το σημείο. Έχουν επίσης την τάση να σταματούν τη διαδικασία της ανίχνευσης πριν να συγκεντρώσουν όλες τις πληροφορίες. Ωστόσο, ένα **παιδί 4-7 ετών**, μπορεί να παρατηρήσει με μεγαλύτερη ακρίβεια ένα γεγονός, αν αυτό είναι λιγότερο σύνθετο και περίπλοκο και αφορά οικεία πρόσωπα ή αφορά σημαντικά το ίδιο το παιδί. Επιπρόσθετα, **παιδιά μικρότερα από την ηλικία των 5 ετών** δεν μπορούν να συγκρίνουν τα χαρακτηριστικά ενός ατόμου (π.χ. του διακινητή) με αυτά ενός άλλου, οικείου προσώπου.²²

Τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν αφηρημένες έννοιες μετά το 10ο έτος της ηλικίας τους.²³ Μέχρι τότε μπορούν να περιγράψουν μόνο ό,τι έχουν

20. International Organization for Migration (IOM), Austrian Federal Ministry of the Interior (2006). *Resource Book for Law Enforcement Officers on Good Practices in Combating Child Trafficking*, prepared within the Framework of the AGIS 2005 Project "Comprehensive Training for Law Enforcement Authorities Responsible for Trafficking in Children/Minors", Vienna: IOM & Austrian Federal Ministry of the Interior (FM.I).

21. Ό.π.

22. Ό.π.

23. Seifert, K.L. & Hoffnung, R.J. (1997). *Child and Adolescence Development* (4th ed.). Boston: Houghton, Mifflin Company.

δει, έχουν ακούσει, έχουν μυρίσει ή έχουν γευτεί. Συνεπώς δυσκολεύονται να αντιληφθούν την έννοια του χρόνου και ό,τι σχετίζεται με αυτόν, όπως η **ώρα, η ημερομηνία, η ηλικία, η διάρκεια, η συχνότητα, η αλληλουχία των γεγονότων**.²⁴ Προβλήματα παρουσιάζονται και όταν χρειάζεται να αναφερθούν στα μεγέθη και τις διαστάσεις τους (π.χ. ύψος, πλάτος, μήκος, όγκος).²⁵ Οι επαγγελματίες λοιπόν, θα πρέπει να αποφεύγουν ερωτήσεις που περιέχουν μονάδες μέτρησης (ώρα, ηλικία, μήκος, βάρος, ύψος κ.λπ.) σε παιδιά που δεν μπορούν ακόμη να τις αντιληφθούν.

Συχνά, οι ενήλικες παρασύρονται από το ότι τα παιδιά γνωρίζουν να μετρούν ήδη σε πολύ μικρή ηλικία και τους απευθύνουν σχετικές ερωτήσεις. Ξεχνούν όμως, ότι ο αριθμητικός συλλογισμός και οι αριθμητικές δεξιότητες διαφέρουν ανάλογα με το στάδιο ανάπτυξης των ανηλίκων. Τα παιδιά απλώς αποστηθίζουν εύκολα (π.χ., την αλφάβητο, τους μήνες, τις ημέρες της εβδομάδας κ.λπ.) δίχως, ωστόσο, να έχουν αναπτυχθεί εκείνες οι γνωστικές λειτουργίες που θα τους επέτρεπαν να απαντήσουν σε ερωτήσεις με μονάδες μέτρησης.²⁶

Η ίδια δυσκολία απαντάται όταν πρέπει να προσδιορίσουν χρονικά το συμβάν και να ορίσουν τη διάρκειά του. Αναμένεται από ένα παιδί να γνωρίζει, να διαβάζει και να λέει την ώρα γύρω στα 7 έτη της ηλικίας του. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι είναι και σε θέση να προσδιορίσει την ώρα που έλαβε χώρα ένα γεγονός ή τη διάρκειά του. Οι ερωτήσεις «**Πότε έγινε;**» και «**Πόσο καιρό πριν;**», «**Πόσο διήρκησε;**» ενέχουν σημαντικό βαθμό δυσκολίας. Συνήθως τα παιδιά μπορούν να αντιληφθούν εάν ένα γεγονός έγινε το πρωί, το μεσημέρι ή το βράδυ γύρω στα 4 με 5 έτη τους, ενώ αποκτούν ευρύτερη αντίληψη του χρόνου προσδιορίζοντας την ημέρα, τον μήνα, το έτος και την εποχή, όταν γίνουν 6 με 8 ετών.²⁷

Σε αυτές τις περιπτώσεις μπορούν να τεθούν άλλες ερωτήσεις οι οποίες θα βοηθήσουν στον προσδιορισμό της ώρας, μιας και μπορούν να ανακαλέσουν γεγονότα που σχετίζονται με το φυσιολογικό, καθημερινό τους πρόγραμμα (π.χ. «η μαμά σου είπε καληνύχτα πριν κοιμηθείς;»). Αν ωστόσο τέτοια σημεία αναφοράς απουσιάζουν, τότε είναι πολύ δύσκολο για τα παι-

24. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

25. Wilson, C. & Powell, M. (2001). *A Guide to Interviewing Children: Essential skills for counselors, police, lawyers and social workers*. London: Routledge.

26. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

27. Wilson, C. & Powell, M. (2001). *A Guide to Interviewing Children: Essential skills for counselors, police, lawyers and social workers*. London: Routledge.

διά να προσδιορίσουν χρονικά ένα γεγονός. Κάτι τέτοιο ωστόσο, δε σημαίνει ότι όσα αναφέρει το παιδί δεν ισχύουν.

Για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, ο χρόνος έχει υποκειμενική διάσταση και συχνά όταν αναφέρονται στη διάρκεια ενός γεγονότος, στην πραγματικότητα εκφράζουν την ένταση με την οποία το έζησαν.²⁸

Τέλος, η ηλικία είναι μια ακόμη αφηρημένη έννοια που δύσκολα μπορεί να γίνει αντιληπτή από τους ανηλικούς προσχολικής ηλικίας. Για τα μικρά παιδιά η ηλικία συνδέεται με το ύψος, καθώς το «μεγάλος» και το ψηλός φαίνεται να τελούν σε άρρητη σχέση μεταξύ τους. Για αυτό όταν τα παιδιά αναφέρουν την ηλικία κάποιου ενήλικα καλό θα είναι να ερωτώνται τι είναι εκείνο που τα οδήγησε σε αυτή την εκτίμηση.²⁹

Μνημονική ικανότητα των παιδιών: Η μνήμη ενός παιδιού έχει οριστεί ως «πράξη κοινωνική», καθώς εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αλληλεπίδραση που έχει το παιδί με τον ενήλικα κατά την προσπάθεια ανάκλησης, από τον τρόπο και την ποιότητα της επικοινωνίας, καθώς και από το είδος των ερωτήσεων που τίθενται από τον εκάστοτε ειδικό.³⁰ Πολλοί είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την μνημονική ικανότητα των παιδιών, με σημαντικότερους εκείνους της ηλικίας, των ατομικών διαφορών, της επίδρασης που ασκεί η επανάληψη για μεγάλο χρονικό διάστημα τραυματικών γεγονότων, του είδους του συμβάντος και των επιπτώσεών του στον ανήλικο, της συμμετοχής του παιδιού σε επώδυνες νομικές διαδικασίες, του χρόνου που μεσολάβησε από την τέλεση του συμβάντος έως την συνέντευξη του ανηλικού, και τέλος, της σχέσης του παιδιού με το στενό οικογενειακό του περιβάλλον.³¹ Πιο συγκεκριμένα:

α) Ηλικία. Η ηλικία είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες επίδρασης στη γνωστική λειτουργία της μνήμης. Οι αναπτυξιακοί ψυχολόγοι υπογραμμίζουν ότι με το πέρασμα της ηλικίας, η ικανότητα αποθήκευσης και ανάκλησης των πληροφοριών σημειώνει ραγδαία πρόοδο. Αυτό συμβαίνει γιατί το μνημονικό πεδίο αναπτύσσεται συνε-

28. Walker, A.G. (1999). *Handbook on Questioning Children: A linguistic perspective*. Washington: ABA Center on Children and the Law.

29. Ο.π.

30. Moscati, F. (2011). Capacità di testimoniare del minore e attendibilità delle sue dichiarazioni. Il ruolo dello psicologo nella perizia penale, *Intervento per il 23.03.11*. Istituto di Psicologia Forense.

31. Θέμελη, Ο. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

χώς με τον χρόνο και ο αριθμός συγκράτησης των πληροφοριών αυξάνεται σταθερά.³²

Τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά ξεχνούν λιγότερα, συγκρατούν περισσότερες πληροφορίες και υιοθετούν σε σχέση με τα μικρότερα πιο εξελιγμένες μνημονικές στρατηγικές. Ωστόσο, αν και οι μικρότερης ηλικίας ανήλικοι θυμούνται λιγότερες λεπτομέρειες, αυτά που ανακαλούν έχουν μεγάλη ακρίβεια και συχνά ιδιαίτερη σημασία για το συμβάν το οποίο εξετάζεται. Έτσι, τα παιδιά των 3 ετών μπορούν να ξεχνούν μερικές λεπτομέρειες του γεγονότος που καλούνται να αφηγηθούν, είναι, ωστόσο, σε θέση να θυμηθούν με αξιοπιστία και ακρίβεια τα βασικά και κύρια σημεία της προσωπικής τους εμπειρίας.³³

Οι Gordon, Baker-Ward και Ornstein³⁴ απέδειξαν ότι ακόμη και παιδιά μικρότερα των 3 ετών μπορούν να θυμηθούν εμπειρίες από το παρελθόν τους, παρέχοντας ακριβείς πληροφορίες **εάν ερωτηθούν με τον κατάλληλο τρόπο**. Μάλιστα, παρά την ευρέως διαδεδομένη αντίθετη άποψη, τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι σε θέση να ανακαλέσουν γεγονότα του παρελθόντος ακόμη και μετά την παρέλευση μεγάλου χρονικού διαστήματος.

Μια ακόμα έρευνα έδειξε ότι οι ανήλικοι μικρότερων ηλικιών συναντούν δυσκολίες στην ανάκληση των περιφερειακών του συμβάντος λεπτομερειών, κάνοντας συχνά λάθη παράλειψης, αδυναμία που παρουσιάζουν και οι ενήλικες.³⁵ Οι επιδόσεις τους όμως στην ανάκληση των κεντρικών σημείων του γεγονότος είναι πολύ υψηλές. Η πιο πιθανή εξήγηση για τις παραλείψεις των περιφερειακών λεπτομερειών στις αφηγήσεις τους, είναι οι δυσκολίες στις επιμέρους γνωστικές διεργασίες της μνήμης (κωδικοποίηση, οργάνωση κ.λπ.), η οποία τελεί ακόμα υπό διαμόρφωση.³⁶

Μετά την ηλικία των 6 ετών, οι γνωστικές λειτουργίες εξελίσσονται με τρόπο θεαματικό και αλματώδη. Την περίοδο αυτή αναπτύσσονται εξίσου τόσο οι γλωσσικές όσο και οι νοητικές τους δεξιότητες και έτσι βελτιώνεται η ικανότητα των παιδιών να αναγνωρίζουν ποιες ακριβώς πληροφορι-

32. Ό.π.

33. Ό.π.

34. Baker-Ward, A. & Ornstein, P.A. (2001). Children's testimony: a review of research on memory for past experiences. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 4(2), 157-181.

35. Steward, M.S., Bussey, K., Goodman, G.S. & Saywitz, K.J. (1993). Implications of developmental research for interviewing children. *Child Abuse & Neglect*, 17, 25-37.

36. Sugimura, T. (2011). Difficulty among young children in remembering bystanders: young children's omission errors in eyewitness memory for real life event. *Psychology, Crime and Law*, 17(4), 293-303.

ες τους ζητούνται, αποφεύγοντας την περιπλολογία.³⁷ Στην ηλικία των 12 ετών, ο όγκος των πληροφοριών της ελεύθερης ανάκλησης των παιδιών είναι τόσο ικανοποιητικός όσο και των ενηλίκων.³⁸

Συμπερασματικά, οι καταθέσεις των μικρότερων παιδιών διαφοροποιούνται σε σχέση με εκείνες των μεγαλύτερων όσον αφορά την **ποσότητα** των πληροφοριών που ανακαλούν **όχι όμως και την ποιότητα**, δηλαδή την ακρίβειά τους.³⁹ Όμως, η ποιότητα των πληροφοριών που μπορούν να παρέχουν μικρότερα παιδιά εξαρτάται σημαντικά από τον τρόπο με τον οποίο θέτονται οι ερωτήσεις.

β) Ατομικές διαφορές. Οι σημαντικές ατομικές διαφορές επιδρούν επίσης στη γνωστική λειτουργία της μνήμης. Έρευνες αποκάλυψαν ότι οι καταθέσεις των παιδιών με υψηλή λεκτική νοημοσύνη είναι πλουσιότερες.⁴⁰ Συγχρόνως, αποδείχθηκε ότι τα παιδιά τα οποία έχουν μεγαλύτερη ικανότητα εξοικείωσης και προσαρμογής σε διαδικασίες άγνωστες προς αυτά, θυμούνται σε σχέση με τους υπόλοιπους ανήλικους περισσότερες πληροφορίες. Ομοίως, οι εξωστρεφείς, σε σύγκριση με τους εσωστρεφείς και ντροπαλούς ανήλικους, ανακαλούν μεγαλύτερο όγκο μνημονικών στοιχείων. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, ο αυθορμητισμός, σχετίζεται με την εγκυρότητα των λεγομένων του. Φαίνεται ότι τα πιο αυθόρμητα παιδιά, καθώς ελέγχουν λιγότερο τις αντιδράσεις τους, είναι πιο πιθανό να επηρεαστούν από άλλους.⁴¹ Αντιθέτως, η υψηλή αυτοεκτίμηση αποτελεί προστατευτικό παράγοντα αντίστασης στην επιρροή και την υποβολή ψευδών πληροφοριών.⁴²

γ) Επαναλαμβανόμενα γεγονότα. Συμβάντα τα οποία επαναλαμβάνονται για μεγάλο χρονικό διάστημα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να αποθηκευτούν καλύτερα στη μακροπρόθεσμη μνήμη, να αποκτήσουν αν-

37. Battin, D.B., Cesi, S.J. & Lust, C. (2012). Do children really mean what they say? The forensic implications of preschoolers' linguistic referencing. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33, 167-174.

38. Clifford, B.R (1993). Witnessing: a comparison of adults and children. *Issues in Criminological and Legal Psychology*, 20, 15-21.

39. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

40. Chae, Y. & Ceci, S.J. (2005). Individual differences in children's recall and suggestibility: The effect of intelligence, temperament, and self-perceptions. *Applied Cognitive Psychology*, 19, 383-407.

41. Ό.π.

42. Goodman, G.S. & Melinder, A. (2007). Child witness research and forensic interviews of young children: A review. *Legal and Criminological Psychology*, 12, 1-19.

θεκτικότητα στον χρόνο και να ανακληθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια και αξιοπιστία.⁴³ Οι μαρτυρίες των μεγαλύτερων παιδιών για επαναλαμβανόμενα γεγονότα είναι πιο οργανωμένες και ακριβείς συγκριτικά με εκείνες των παιδιών κάτω των 7 ετών, τα οποία θυμούνται ότι έχουν βιώσει αλλά παρουσιάζουν δυσκολία στο να περιγράψουν με λεπτομέρειες το τι ακριβώς έγινε και πότε.⁴⁴

δ) Τραυματικά και ψυχοπιεστικά γεγονότα και μνήμη. Από την μελέτη της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι δεν μπορούν να συναχθούν ασφαλή συμπεράσματα για το αν τελικά τα τραυματικά και ψυχοπιεστικά γεγονότα επηρεάζουν τη λειτουργία της μνήμης.⁴⁵ Ωστόσο, πολλές έρευνες έδειξαν ότι οι πληροφορίες για παρελθούσες τραυματικές εμπειρίες και οι λεπτομέρειες για γεγονότα τα οποία είναι συναισθηματικά φορτισμένα, αδυνατούν να κωδικοποιηθούν και να αποθηκευτούν σωστά, καθώς η έκθεση σε μεγάλο στρες μπορεί να είναι καταστροφική για τις γνωστικές λειτουργίες της μνήμης.⁴⁶ Συνέπεια αυτής της αδυναμίας είναι **η φτωχή αποθήκευση των πληροφοριών, η αποσπασματική και ανοργάνωτη αφήγηση και η αύξηση των μνημονικών λαθών στις αφηγήσεις των παιδιών.**⁴⁷ Σύμφωνα με τον De Bellis et. al.,⁴⁸ η μετατραυματική αγχώδης διαταραχή, η κύρια συνέπεια της παιδικής κακοποίησης, επιδρά σημαντικά στις εγκεφαλικές λειτουργίες και κατ' επέκταση και στις μνημονικές, με αποτέλεσμα την αποδυνάμωσή τους. Οι ασθενείς με μετατραυματική διαταραχή μπορεί να εμφανίσουν ελλείμματα της αναδρομικής μνήμης ακόμη και για πολλά χρόνια μετά το τραύμα.⁴⁹

43. Bidrose, S. & Goodman, G. (2000). Testimony and Evidence: A scientific Case Study of Memory for Child Sexual Abuse. *Cognitive Psychology*, 14, 197-213.

44. Roberts, K.P. & Powell, M.B. (2001). Describing individual incidents of sexual abuse: A review on the effects of multiple sources of information on children's reports. *Child Abuse and Neglect*, 25, 1643-1659.

45. Olafson, E. (2007). Children's memory and suggestibility. In K. Faller (Ed.), *Interviewing children about sexual abuse. Controversies and best practice* (pp.10-34). Oxford University.

46. Bremner, J.D. & Narayan, M. (1998). The effects of stress on memory and the hippocampus throughout the life cycle: Implications for childhood development and aging. *Development and Psychopathology*, 10, 871-886.

47. Olafson, E. (2007). Children's memory and suggestibility. In K. Faller (Ed.), *Interviewing children about sexual abuse. Controversies and best practice* (pp.10-34). Oxford University.

48. De Bellis, M.D., Matcheri, S., Keshavan, M.S., Clark, D.B., Casey, B.J., Giedd, J. N., Boring, A.M., Frustaci, K. & Ryan, N.D. (1999). Developmental Traumatology Part II: Brain Development. *Biological Psychiatry*, 45, 1271-1284.

49. Kopelman, M.D. (2008). *Oxford Σύγχρονη Ψυχιατρική*, Τόμος Ι (σελ. 607-618). Αθήνα: Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης.

Ειδικότερα, ευρήματα ερευνών απέδειξαν ότι οι εμπειρίες κακοποίησης κατά τα πρώιμα χρόνια, συσχετίζονται με την μείωση του μεγέθους του ιππόκαμπου, της περιοχής δηλαδή του εγκεφάλου που ελέγχει την μνήμη. Οι απεικονίσεις της συρρίκνωσης του ιππόκαμπου στις μαγνητικές τομογραφίες ενηλίκων που είχαν υποστεί ακραίες μορφές κακομεταχείρισης αποτελούν την πιο απτή απόδειξη.⁵⁰

Συμπερασματικά, τα βιώματα ιδιαίτερα τραυματικών εμπειριών που έχουν συνδεθεί με συναισθήματα φόβου, τρόμου και αβοηθησίας (όπως για παράδειγμα η σεξουαλική κακοποίηση, ο σωματικός βασανισμός, οι εμπόλεμες συρράξεις κ.λπ.) έχουν ως αποτέλεσμα την εξασθένιση της μνήμης και όχι την ενίσχυσή της.

Σύμφωνα με άλλους ερευνητές, οι επιζώντες τέτοιων τραυματικών εμπειριών μπορούν να εμφανίσουν από ολική ή μερική αμνησία μέχρι υπερμνησία. Στις περιπτώσεις αυτές οι αφηγήσεις χαρακτηρίζονται κυρίως από έλλειψη συνοχής. Τέλος, παιδιά που έχουν υποστεί βαρύ ψυχικό τραυματισμό είναι πιθανό να προσθέσουν ασυνήθη και φανταστικά στοιχεία όταν καλούνται να αφηγηθούν την εμπειρία τους.

ε) Η χρονική περίοδος από την τέλεση του συμβάντος μέχρι την αποκάλυψή του, είναι επίσης μείζονος σημασίας. Η διαμεσολάβηση μεγάλου χρονικού διαστήματος συχνά υπονομεύει την ακριβή ανάκληση πληροφοριών καθώς τα μνημονικά αποτυπώματα «ξεθωριάζουν»⁵¹. Τα παιδιά είναι σε θέση να περιγράφουν τα κύρια σημεία του συμβάντος, αδυνατούν, όμως να ανακαλέσουν τις λεπτομέρειές του, όπως για παράδειγμα, τα εμπλεκόμενα πρόσωπα, συγκεκριμένα αντικείμενα ή άλλες πτυχές του⁵².

50. Bremner, J.D. & Narayan, M. (1998). The effects of stress on memory and the hippocampus throughout the life cycle: Implications for childhood development and aging. *Development and Psychopathology*, 10, 871-886.

51. Θέμελη, Ό. (2014). Τα παιδιά καταθέτει. *Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

52. Peterson, C. (2011). Children's memory reports over time: Getting both better and worse. *Journal of Experimental Child Psychology*, 109, 275-293.

στ) Η σχέση του ανηλίκου τόσο με το στενό οικογενειακό όσο και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο μπορεί να επηρεάσει θετικά ή αρνητικά την μνημονική του ικανότητα⁵³. Έτσι λοιπόν, οι γονείς οι οποίοι δημιουργούν με τα παιδιά τους σχέσεις εγγύτητας και ενθαρρύνουν ουσιαστικές και λεπτομερείς συζητήσεις για γεγονότα του παρελθόντος, συμβάλλουν στην καλύτερη ανάκληση των γεγονότων όταν εκείνα καλούνται προς τούτο⁵⁴.

ζ) **Επίδραση στη διαμόρφωση των παιδικών αναμνήσεων μπορεί να ασκήσουν και οι συνομήλικοι.** Για παράδειγμα, αποτελέσματα ερευνών έχουν δείξει ότι τα παιδιά κάνουν περισσότερα σφάλματα όταν ανακαλούν την ιστορία μαζί με τους συνομηλίκους τους, ενώ οι απαντήσεις τους ήταν πιο έγκυρες όταν εξετάζονταν μόνα τους⁵⁵. Φαίνεται ότι συχνά οι ανήλικοι τείνουν να συμμορφώνονται με τους ισχυρισμούς ενός δεύτερου μάρτυρα, είτε γιατί ντρέπονται να αντιπαρεθεθούν μαζί του δημόσια είτε γιατί δεν νιώθουν αρκετά ικανοί και δυνατοί να επιχειρηματολογήσουν υπέρ της δικής τους άποψης, αποφασίζοντας τελικά να υποχωρήσουν⁵⁶.

1.4 Υποβολιμότητα

Η υποβολιμότητα, δηλαδή ο βαθμός κατά τον οποίο η κωδικοποίηση, η αποθήκευση, η ανάκληση και η περιγραφή πληροφοριών μπορεί να επηρεαστούν από ποικίλους κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες⁵⁷, αποτελεί τον κύριο παράγοντα ανακριβών ή/και ψευδών καταθέσεων όλων των μαρτύρων ανεξαρτήτου ηλικίας⁵⁸.

Το βασικό χαρακτηριστικό της υποβολής είναι ο δόλος, η εσκεμμένη,

53. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

54. Peterson, C. (2012). Children's autobiographical memories across the years: Forensic implications of childhood amnesia and eyewitness memory for stressful events. *Developmental Review*, 32, 287-306.

55. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

56. Bright-Paul, A., Jarrold, C., Wright D.B. & Guillaume, S. (2012). Children's memory distortions following social contact with a co-witness: disentangling social and cognitive mechanisms. *Memory*, 20(6), 580-95.

57. Ceci, S.J. & Bruch, M. (1993). Suggestibility and the child witness: a historical review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 113, 403-439.

58. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

δηλαδή, παρείσφρηση ή διαστρέβλωση μιας πληροφορίας. Η προσπάθεια ανακατασκευής ενός συνήθως κρίσιμου στοιχείου του γεγονότος που εξετάζεται μπορεί να γίνει με ποικίλες τεχνικές. Συχνά επιλέγεται η, με έντεχνο τρόπο, εμφύτευση μιας ψευδούς πληροφορίας ή η προσθήκη στοιχείων, μεταγενέστερων του υπό έρευνα συμβάντος. Ο κίνδυνος που ενέχεται είναι η ενσωμάτωση της πληροφορίας αυτής στη μνήμη, με αποτέλεσμα την επιμόλυνση και κατά συνέπεια την παραφθορά της⁵⁹.

Ωστόσο, δύο είναι οι σημαντικές διαφοροποιήσεις που αφορούν στα παιδιά: α) σε σχέση με τους ενήλικες, τα παιδιά είναι περισσότερο ευάλωτα στην υποβολή, και β) κάνουν συχνότερα «λάθη στον έλεγχο πηγής πληροφορίας», συγχέουν, με άλλα λόγια, το πού και το πώς απέκτησαν την πληροφορία και απαντούν λανθασμένα⁶⁰.

Οι τεχνικές πίεσης που χρησιμοποιούν οι συνεντευκτές κατά την εξέταση παιδιών και που συχνά παραβιάζουν τις βασικές αρχές δεοντολογίας, είναι δυνατό να αλλοιώσουν εύκολα την μνήμη. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται οι υποδηλωτικές ερωτήσεις, δηλαδή η εισαγωγή υλικού που δεν έχει αναφερθεί προηγουμένως από το παιδί, η άσκηση αρνητικής ανατροφοδότησης του συνεντευκτή προς τον ανήλικο, ενώ η επιβράβευση λαμβάνει την μορφή επαίνου για την απάντηση που δόθηκε⁶¹. Στη δεύτερη περίπτωση υπάρχει το ενδεχόμενο να ενισχυθεί η συχνότητα των συγκεκριμένων απαντήσεων του παιδιού προκειμένου να ευχαριστήσει τον επαγγελματία⁶².

1.5 Συμπερασματικά για την γνωστική πορεία των παιδιών⁶³

Στον πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας Ι) περιγράφονται εν συντομία τα χαρακτηριστικά της σκέψης των παιδιών ανά ηλικία.

59. Ό.π.

60. Ό.π.

61. Ό.π.

62. Rosenthal, R. (2002). Suggestibility, reliability, and the legal process. *Developmental Review*, 22 (3), 334-369.

63. International Organization for Migration (IOM), Austrian Federal Ministry of the Interior (2006). *Resource Book for Law Enforcement Officers on Good Practices in Combating Child Trafficking*, prepared within the Framework of the AGIS 2005 Project "Comprehensive Training for Law Enforcement Authorities Responsible for Trafficking in Children/Minors", Vienna: IOM & Austrian Federal Ministry of the Interior (FM.I).

Πίνακας Ι: Γνωστική πορεία των παιδιών ανά ηλικία

Ηλικία	Γενικά χαρακτηριστικά
<p>2 έως 7 ετών:</p> <p><i>Πιο συγκεκριμένα, τα νήπια 2 ½ έως 3 ετών:</i></p> <p><i>Τα παιδιά 3 έως 6 ετών:</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Αντιλαμβάνονται και προσεγγίζουν τον κόσμο με έναν διαισθητικό τρόπο. • Παρατηρούν τα φαινόμενα και έχουν επίγνωση για αυτά, αλλά δεν είναι σε θέση να πραγματοποιήσουν όλες τις συνδέσεις ούτως ώστε να τα κατανοήσουν (ειδικότερα συνδέσεις αιτίου-αιτιατού). • Όταν παρατηρούν μια διαδικασία, αυτό που αντιλαμβάνονται είναι μια αλληλουχία καταστάσεων παρά μια μετάβαση από την μια κατάσταση στην άλλη. Κάτι τέτοιο μπορεί να συγκριθεί ως ένα βαθμό, με τις ξεχωριστές εικόνες ενός φιλμ που βλέπει κανείς, όταν η ταινία αναπαράγεται σε αργή κίνηση. • Αναφέρουν με ακρίβεια τις προσωπικές τους εμπειρίες, ειδικότερα όταν έχουν και τη βοήθεια ενός ενήλικα στην προσπάθειά τους αυτή. • Ξεκινά η αυτοβιογραφική μνήμη. • Εξαρτώνται απόλυτα από την υποστήριξη που μπορεί να τους παρέχει ένας ενήλικας. • Μπορεί να βοηθηθούν σημαντικά στην ανάκληση πληροφοριών και στην περιγραφή συμβάντων με την χρήση παιχνιδιών και υλικού ζωγραφικής. • Οι αναμνήσεις των παιδιών αυτής της ηλικίας μπορούν να διαστρεβλωθούν και να επηρεαστούν σημαντικά από την υποβολιμότητα, δηλαδή την τάση ενσωμάτωσης παραπλανητικών πληροφοριών από εξωτερικές πηγές στις προσωπικές αναμνήσεις.

Ηλικία**Γενικά χαρακτηριστικά****7 έως 12 ετών:****12 ετών και άνω:**

- Είναι ικανά για συμβολικό παιχνίδι και για εφαρμογή στρατηγικών επίλυσης προβλημάτων.
- Μπορούν να σκεφτούν μόνο ένα πράγμα κάθε φορά και να εξάγουν συμπεράσματα από συνδέσεις του τύπου, το μεγαλύτερο σημαίνει και το παλαιότερο.
- Αναμένεται να έχουν αποκτήσει ένα λεξιλόγιο περίπου 15.000 λέξεων μέχρι την ηλικία των 6 ετών.
- Ξεκινούν να αντιλαμβάνονται όλο και περισσότερο τη συνοχή μεταξύ των φαινομένων.
- Διακρίνουν διαφορετικά μεταξύ τους φαινόμενα αλλά και τα συνδέουν μεταξύ τους. Μια τέτοια νοητική εξέλιξη οδηγεί σε αναρωτήσεις του τύπου: «Τι θα συμβεί αν κάνω αυτό ή το άλλο;».
- Μπορούν να κάνουν κατηγοριοποιήσεις και να διακρίνουν μεταξύ εννοιών όπως μεγαλύτερο, μικρότερο, καλύτερο, χειρότερο.
- Μπορούν να κατανοήσουν έννοιες όπως αυτή των δικαιωμάτων του παιδιού.
- Η αυτοβιογραφική μνήμη αναπτύσσεται και ξεκινά να αυτονομείται από την ενήλικη υποστήριξη. Ωστόσο, αν οι αναμνήσεις δεν ανακαλούνται, δεν «προβάρονται» τείνουν να σβήνουν, να ξεθωριάζουν.
- Ανάλογα με την αποκτηθείσα εμπειρία και τις καταστάσεις που έχει βιώσει, ένα παιδί μπορεί να είναι είτε λιγότερο είτε περισσότερο ώριμο από τους συνομηλικούς του. Υπάρχουν άλλωστε και πολιτισμικές διαφορές όσον αφορά το είδος της συμπεριφοράς που αναμένεται από έναν έφηβο αυτής της ηλικίας.*

* Υπό αυτή την έννοια, υπάρχει πάντα και το ενδεχόμενο παρερμηνείας της συμπεριφοράς ενός εφήβου κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Πρέπει να έχει κανείς κατά νου πως η εξωτερική συμπεριφορά ενός παιδιού μπορεί να βρίσκεται σε ασυμφωνία με το επίπεδο κατανόησης που έχει κατακτήσει. Για παράδειγμα, ένας ασυνόδευτος ανήλικος αιτών άσυλο, μπορεί να προσπαθήσει να δείξει μια πιο ώριμη εικόνα από αυτή που ταιριάζει στην ηλικία του. Κάτι τέτοιο μπορεί να οφείλεται στη βαριά ευθύνη που του έχει επιδοθεί από την οικογένειά του. Κατά συνέπεια, ο ανήλικος μπορεί να νιώθει ότι πρέπει να φέρει εις πέρας το καθήκον που του έχει ανατεθεί από την οικογένειά του και έτσι να προσπαθήσει να φανεί γενναίος, ακόμα κι αν δεν κατανοεί πλήρως τους λόγους για τους οποίους χρειάστηκε να φύγει μακριά από την οικογένειά του κι ακόμα κι αν βιώνει σημαντικά μεγάλη ανασφάλεια αναφορικά με την κατάσταση στην οποία έχει βρεθεί.

2.1 Το ζήτημα της εμπορίας ανηλίκων

Οι ανήλικοι πέφτουν θύματα εμπορίας ανθρώπων και εκμετάλλευσης για πολλούς λόγους. Συγκεκριμένα, η εκμετάλλευση μπορεί να περιλαμβάνει:

- Σεξουαλική εκμετάλλευση στην οποία περιλαμβάνεται η παράνομη διακίνηση και εμπορία ανηλίκων για σεξουαλικό εμπόριο, η εκμετάλλευση πορνείας ανηλίκων, η παραγωγή, προώθηση και η διανομή πορνογραφικού υλικού με ανηλίκους και οι αναγκαστικοί γάμοι
- Αναγκαστική εργασία ή παροχή υπηρεσιών –σε σπίτια, αγρούς, εργοστάσια, βιοτεχνίες, βιομηχανίες, εστιατόρια– συμπεριλαμβανομένης και της ανάμιξης σε παράνομες δραστηριότητες (π.χ. εμπλοκή σε διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, μικροκλοπές) και της εξαναγκαστικής επαιτείας
- Δουλεία ή πρακτικές που ομοιάζουν σε δουλεία
- Εμπόριο βρεφών
- Εμπόριο οργάνων

Η παραπάνω λίστα, δεν είναι εξαντλητική όλων των περιπτώσεων εμπορίας ανθρώπων ενώ συχνά πολλές μορφές εκμετάλλευσης είναι δυνατό να συνυπάρχουν (π.χ. σεξουαλική εκμετάλλευση ή αναγκαστικός γάμος και αναγκαστική εργασία).

2.2 Στρατολόγηση και άσκηση ελέγχου

Οι έμποροι στρατολογούν τα θύματά τους, χρησιμοποιώντας μια ποικιλία μεθόδων. Κάποιοι ανήλικοι πέφτουν θύματα απαγωγής, ωστόσο η πλειο-

ψηφία των ανηλίκων παγιδεύεται σε μια τέτοια κατάσταση εκμετάλλευσης, μέσω έμμεσων και παραπλανητικών μέσων, όπως⁶⁴:

- Υπόσχονται στους ανηλίκους ευκαιρία για εκπαίδευση ή για μια «αξιόπρεπή» εργασία όπως είναι η απασχόληση σε εστιατόρια ή σε σπίτια ως οικιακοί βοηθοί.
- Οι γονείς/κηδεμόνες πείθονται ότι τα παιδιά τους θα έχουν περισσότερες πιθανότητες για μια καλύτερη ζωή, κάπου αλλού κι έτσι οι ίδιοι τα παραδίδουν στον διακινητή.

Πολλοί ανήλικοι ταξιδεύουν και εισέρχονται στη χώρα παράτυπα χωρίς να διαθέτουν γνήσια έγγραφα ταυτοποίησης (είτε είναι πλαστά, είτε δεν έχουν έγγραφα ταυτοποίησης). Ακόμα και όσοι ανήλικοι έχουν νόμιμα έγγραφα, μπορεί να μην έχουν πρόσβαση σε αυτά και να βρίσκονται υπό την κατοχή των εμπόρων/διακινητών, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο συχνά απειλούν τα θύματά τους ότι αν επιχειρήσουν να το σκάσουν θα απελαθούν (καθώς δεν θα διαθέτουν έγγραφα ταυτοποίησης). Η δημιουργία μιας ψευδούς ταυτότητας για τον ανήλικο, δίνει απεριόριστο έλεγχο στον έμπορο/διακινητή πάνω σε κάθε πτυχή της ζωής του ανηλίκου, υποστηρίζοντας, για παράδειγμα, ότι είναι κηδεμόνας ή γονέας του⁶⁵.

Σε πολλές περιπτώσεις, η έναρξη της κακοποίησης και της εκμετάλλευσης των ανηλίκων μπορεί να τοποθετείται πριν το ταξίδι προς την χώρα προορισμού, καθώς με αυτόν τον τρόπο οι έμποροι/διακινητές διασφαλίζουν τον έλεγχο των ανηλίκων ακόμα και για τα διαστήματα κατά τα οποία οι ανήλικοι βρίσκονται υπό την προστασία άλλων (π.χ. κέντρα 1^{ης} υποδοχής ή ξενώνες φιλοξενίας). Μεταξύ των μέσων που χρησιμοποιούν οι διακινητές περιλαμβάνονται:

- Η **κατάσχεση των εγγράφων ταυτοποίησης** των ανηλίκων.⁶⁶
- Η χρήση απειλών για **παράδοση των ανηλίκων στις αρχές και απέλαση**.⁶⁷
- Η **χρήση βίας ή απειλές για πρόκληση βλάβης** εναντίον των ανηλίκων ή αγαπημένων τους προσώπων σε περίπτωση μη συμμόρφωσης.⁶⁸

64. London safeguarding children board (2011). *London Safeguarding Trafficked Children Guidance*. London

65. Ό.π.

66. Ό.π.

67. Ό.π.

68. Ό.π.

- Ο **περιορισμός της ελευθερίας κινήσεων**, οι ανήλικοι μπορεί να κρατούνται κοινωνικά απομονωμένοι ή/και κλειδωμένοι σε έναν χώρο.⁶⁹
- Ο **δεσμός χρέους**: οι ανήλικοι χρωστούν χρήματα στον έμπορο (π.χ., το ταξιδιωτικό κόστος) και οφείλουν να εργαστούν προκειμένου να τα εξοφλήσουν.⁷⁰
- Η **αποστέρηση από τους ανηλικούς των χρημάτων που μπορεί να διαθέτουν ή να κερδίζουν μέσω της εργασίας τους**, ούτως ώστε να παραμένουν οικονομικά εξαρτημένοι από τον έμπορο/διακινητή.⁷¹
- **Βουντού ή απειλές για μάγια** που χρησιμοποιούνται προκειμένου να τρομάξουν τους ανήλικους και να τους κάνουν να σκεφτούν ότι η ζωή των ιδίων ή των συγγενών τους απειλείται σε περίπτωση που αποκαλύψουν κάτι σε σχέση με τον έμπορο/διακινητή και την κατάστασή τους.⁷²
- Η **διατήρηση ή/και πρόκληση απρόβλεπτων και ανεξέλεγκτων καταστάσεων**, προκειμένου να αποσταθεροποιήσουν τα θύματά τους και να πλήξουν την ικανότητά τους για σχεδιασμό και πρόβλεψη των μελλοντικών τους κινήσεων βάσει της προηγούμενης αντίληψής τους για τον κόσμο.⁷³
- Η **εξάλειψη της ικανότητας** των ανηλικών για **λήψη αποφάσεων**, προκειμένου να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι η επιβίωσή τους εξαρτάται από το κατά πόσο ο έμπορος είναι ευχαριστημένος από εκείνους.⁷⁴
- Η **συναισθηματική χειραγώγηση**: ελέγχουν και διατηρούν την εγγύτητα με τα ανήλικα θύματά τους μέσω του χειρισμού της ανάγκης τους για αγάπη και εξάρτηση (κάτι το οποίο συμβαίνει συχνά σε περιπτώσεις όπου το θύμα αρχικά εμπλέκεται σε στενή, ρομαντική σχέση με τον έμπορο) ή εξιδανικεύοντας τα οφέλη που θα αποκομίσουν από την εμπλοκή τους στην εκμεταλλευτική δραστηριότητα της εμπορίας.⁷⁵ Σε αυτήν την μορφή εμπορίας συμπεριλαμβάνονται δύο εκ των νεότερων τάσεων στην εμπορία ανθρώπων: το *happy trafficking* (ο ανήλικος μπορεί να έχει πρόσβαση σε οικονομικά και άλλα οφέλη και να νοιώθει ότι επωφελείται από την κατάσταση) και η περίπτωση των *lover boys* (ο έμπορος συνδέεται συναισθηματικά με το θύμα, το πεί-

69. Ό.π.

70. Ό.π.

71. Ό.π.

72. Ό.π.

73. International Organization for Migration (2007). *The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking*. Geneva: IOM.

74. Ό.π.

75. Ό.π.

θει για τα τρυφερά του αισθήματα, συχνά το ωθεί να μεταναστεύσουν μαζί, και εν συνεχεία το εμπορεύεται ή το εκμεταλλεύεται ο ίδιος).

- Ο εθισμός σε ναρκωτικές ουσίες, τις οποίες σε κάποιες περιπτώσεις οι έμποροι χρησιμοποιούν σαν δόλωμα προκειμένου να προσελκύσουν τους ανήλικους και στη συνέχεια να μπορούν να τους ελέγχουν μέσω της εξάρτησης τους από τις ναρκωτικές ουσίες.

2.3 Ο αντίκτυπος της εμπορίας ανθρώπων στην υγεία και ευημερία των παιδιών

Η εμπορία ανθρώπων συνιστά θεμελιώδη παραβίαση του δικαιώματος των παιδιών για μια χαρούμενη και φυσιολογική παιδική ηλικία και συνακόλουθα για μια παραγωγική, ανταποδοτική και αξιοπρεπή ζωή. Οι συνέπειες της εμπορίας ανθρώπων στην υγεία, μπορεί να είναι δραματικές στην πορεία ανάπτυξης των νέων ατόμων, καθώς **η κακοποίηση και το χρόνιο άγχος επηρεάζουν τα παιδιά σωματικά, υπονομεύουν την ανάπτυξη των γνωστικών λειτουργιών, επιβραδύνουν την εξελικτική πορεία και επηρεάζουν την ψυχική τους υγεία**. Τα ανήλικα θύματα εμπορίας ανθρώπων μπορεί να μην εκφράζουν αμέσως συμπτώματα ψυχικής δυσφορίας ή βλάβης (σημάδια δυσφορίας μπορεί να παρουσιάζονται μετά την πάροδο κάποιου χρονικού διαστήματος από τον εντοπισμό των ανήλικων θυμάτων), αλλά είναι ευάλωτα σε συγκεκριμένες μορφές κακοποίησης και μπορεί να συνεχίζουν να βιώνουν τις συνέπειες της κακοποίησής τους και στο μέλλον. Μεταξύ των αρνητικών εμπειριών που βιώνουν τα παιδιά θύματα εμπορίας ανθρώπων περιλαμβάνονται:

1. Αποστέρηση της ευκαιρίας για μόρφωση.
2. Αποστέρηση των τόσο σημαντικών για την φυσιολογική τους ανάπτυξη εμπειριών παιχνιδιού.
3. Έντονο άγχος και φόβος εξαιτίας απειλών για πρόκληση βλάβης εναντίον αγαπημένων προσώπων σε περίπτωση μη συμμόρφωσης.
4. Περιορισμός της ελευθερίας κινήσεων.
5. Μετακίνησή τους, χωρίς να γνωρίζουν τον προορισμό.
6. Περιστατικά ακραίας βίας και σεξουαλικής δραστηριότητας, κατά τη διάρκεια των οποίων είναι παρόντα.
7. Σωματική κακοποίηση: Ως σωματική κακοποίηση των παιδιών ορίζεται η χρήση σωματικής βίας σε βάρος ενός παιδιού η οποία έχει ως αποτέλεσμα –ή έχει υψηλή πιθανότητα να έχει ως αποτέλεσμα– τη βλάβη στην υγεία του παιδιού (π.χ. τραυματισμό, κάκωση) την επι-

βίωση, την ανάπτυξη ή την αξιοπρέπείά του. Η σωματική βία περιλαμβάνει πρακτικές όπως, **τα χτυπήματα, οι κλωτσιές, το ταρακούνημα, το δάγκωμα, ο στραγγαλισμός, το κάψιμο, η δηλητηρίαση (χορήγηση φαρμάκων ή τοξικής ουσίας – «χημική κακοποίηση»), η πρόκληση ασφυξίας, αλλά και ο εθισμός σε ναρκωτικές ουσίες**⁷⁶.

8. Σεξουαλική κακοποίηση: Ως σεξουαλική κακοποίηση ορίζεται η εμπλοκή ενός παιδιού σε σεξουαλική δραστηριότητα την οποία δεν κατανοεί πλήρως και για την οποία δεν είναι σε θέση να συναινέσει ή δεν είναι αναπτυξιακά ώριμο ή παραβιάζει τους νόμους⁷⁷. Σε πολλές περιπτώσεις η σεξουαλική εκμετάλλευση συνιστά και το σκοπό της εμπορίας παιδιών. **Οι ανήλικοι που υφίστανται σεξουαλική εκμετάλλευση διατρέχουν υψηλό κίνδυνο να προσβληθούν από κάποιο σεξουαλικά μεταδιδόμενο νόσημα, όπως το HIV/AIDS, ενώ πιο συγκεκριμένα για τα ανήλικα κορίτσια υπάρχει κίνδυνος ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης και πιθανής βλάβης στην σεξουαλική και αναπαραγωγική τους υγεία**⁷⁸.
9. Παραμέληση: Η παραμέληση περιλαμβάνει τόσο μεμονωμένα περιστατικά, όσο και ένα πρότυπο διαρκούς αποτυχίας του γονέα ή του φερόμενου ως φροντιστή να φροντίσει έναν ή περισσότερους από τους παρακάτω τομείς ανάπτυξης και ευημερίας του παιδιού: υγεία, εκπαίδευση, συναισθηματική ανάπτυξη, διατροφή, στέγη και ασφαλείς συνθήκες διαβίωσης. Η παραμέληση δεν πρέπει να συγχέεται με την ένδεια πόρων, καθώς αναπαριστά ως επί το πλείστον μια συμπεριφορά αποστέρησης υφιστάμενων πόρων και δυνατοτήτων από τους γονείς/φροντιστές προς το παιδί⁷⁹. Τα παιδιά θύματα εμπορίας ανθρώπων υφίστανται παραμέληση. **Πιο συγκεκριμένα, τα ανήλικα θύματα συχνά δεν λαμβάνουν την ιατρική φροντίδα και περίθαλψη που χρειάζονται (κυρίως λόγω της έλλειψης ενδιαφέροντος για την υγεία και την ευημερία τους από πλευράς των εμπόρων/διακινητών αλλά και λόγω της ανάγκης για μυστικότητα που χαρακτηρίζει την κατάστασή τους) ενώ υπο-**

76. Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού (2015). *Πρωτόκολλο Διερεύνησης, Διάγνωσης και Διαχείρισης Κακοποίησης και Παραμέλησης Παιδιών*. Αθήνα: ΙΥΠ-ΔΨΥΚΠ.

77. Ο.π.

78. London safeguarding children board (2011). *London Safeguarding Trafficked Children Guidance*. London.

79. Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού (2015). *Πρωτόκολλο Διερεύνησης, Διάγνωσης και Διαχείρισης Κακοποίησης και Παραμέλησης Παιδιών*. Αθήνα: ΙΥΠ-ΔΨΥΚΠ.

βάλλονται σε αισθητηριακή αποστέρηση ή/και αποστέρηση τροφής και ύπνου⁸⁰.

10. Ψυχολογική-συναισθηματική κακοποίηση: Η συναισθηματική-ψυχολογική κακοποίηση περιλαμβάνει τόσο μεμονωμένα περιστατικά όσο και ένα πρότυπο διαρκούς αποτυχίας του γονέα ή φροντιστή να παράσχει στο παιδί ένα περιβάλλον αναπτυξιακά κατάλληλο και υποστηρικτικό, εφαρμόζοντας πρακτικές που έχουν δυσμενείς επιπτώσεις στη συναισθηματική υγεία και ανάπτυξη του παιδιού. Τέτοιες πρακτικές είναι **η ταπείνωσή του ανηλίκου, η χρήση κατηγοριών, απειλών και εκφοβισμού, η διάκριση εις βάρος του, η γελοιοποίησή του και άλλες μη σωματικές μορφές απόρριψης ή εχθρικής αντιμετώπισης⁸¹. Η συναισθηματική-ψυχολογική κακοποίηση συνήθως συνοδεύει όλες τις μορφές κακοποίησης, συμπεριλαμβανομένης και της εμπορίας ανθρώπων.**

2.3.1 Εμπορία ανθρώπων και Ψυχικό Τραύμα

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι τα παιδιά, θύματα εμπορίας ανθρώπων, εκτίθενται σταθερά σε ένα απειλητικό και επικίνδυνο περιβάλλον και επομένως κινδυνεύουν να τραυματιστούν. Υπό αυτές τις συνθήκες, τα παιδιά μπορεί να νιώθουν αποπροσανατολισμένα, «χαμένα» μετά την απομάκρυνσή τους από το οικείο τους περιβάλλον, όσο φτωχό και δυσλειτουργικό και αν ήταν. Συχνά, εξαναγκάζονται να αλλάξουν το όνομά τους και να υιοθετήσουν μια ψεύτικη ταυτότητα με αποτέλεσμα να επιδεινώνεται ακόμα περισσότερο η αίσθηση αποπροσανατολισμού και να νιώθουν κοινωνικά αποκλεισμένα και απομονωμένα από την τοπική κοινότητα, καθώς δεν μπορούν να ενταχθούν στο σχολικό σύστημα ή σε άλλες ομάδες κοινωνικών δραστηριοτήτων αλλά και γιατί ενδέχεται να μην γνωρίζουν τη γλώσσα της χώρας προορισμού. Μπορεί να νιώθουν φόβο, τόσο απέναντι στους ενήλικες που έχουν τον έλεγχό τους, όσο και για το ενδεχόμενο σύλληψης και απέλασής τους, να έχουν χάσει την εμπιστοσύνη τους στις αρχές και να ανησυχούν μήπως τα μέλη της οικογένειάς τους και της κοινότητάς τους μάθουν τι τους έχει συμβεί και να φοβούνται ή/και να ντρέπονται να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους.

Καθώς έρχονται αντιμέτωπα με αυτήν την μορφή χρόνιας κακοποίησης

80. London safeguarding children board (2011). *London Safeguarding Trafficked Children Guidance*. London.

81. Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού (2015). *Πρωτόκολλο Διερεύνησης, Διάγνωσης και Διαχείρισης Κακοποίησης και Παραμέλησης Παιδιών*. Αθήνα: ΙΥΠ-ΔΨΥΚΠ.

και άγχους, τα παιδιά και οι έφηβοι πρέπει να βρουν ένα τρόπο να διατηρήσουν ένα αίσθημα εμπιστοσύνης προς τους ανθρώπους ακόμα κι αν αυτοί είναι αναξιόπιστοι, μια αίσθηση ασφάλειας σε ένα επικίνδυνο περιβάλλον, τον έλεγχο σε μια κατάσταση τρομακτικά απρόβλεπτη και την αίσθηση της δύναμης σε μια κατάσταση αβοηθητότητας. Καθώς δεν μπορούν να φροντίσουν τα ίδια τον εαυτό τους, καλούνται να αντισταθμίσουν τις αποτυχίες των ενηλίκων για παροχή φροντίδας και προστασίας με τα μοναδικά μέσα που έχουν στη διάθεσή τους: ένα ανώριμο αναπτυξιακά σύστημα ψυχολογικών αμυνών⁸².

Αναπτύσσουν λοιπόν, μια προσωπικότητα, κατάλληλη για επιβίωση αλλά η οποία δεν μπορεί να προσαρμοστεί εύκολα σε φυσιολογικές, μη-απειλητικές καταστάσεις. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας⁸³:

- Τα παιδιά που έχουν υποστεί κακοποίηση συχνά νιώθουν την παρόρμηση να σχηματίζουν σχέσεις και να εμπιστεύονται φροντιστές που είναι επικίνδυνοι (π.χ. Σύνδρομο της Στοκχόλμης).
- Παιδιά, των οποίων η εμπιστοσύνη έχει παραβιαστεί, είναι πιθανό να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην αυτονομία τους αλλά και στην έκφραση της οικειότητας.
- Καθώς αναγνωρίζουν τους ενήλικες σαν τα πρόσωπα φροντίδας τους, που γνωρίζουν τι είναι καλύτερο για τα ίδια, τα παιδιά συχνά οδηγούνται στο συμπέρασμα πως τα ίδια ευθύνονται για όσα δεινά τους συμβαίνουν ή για τις κακές πράξεις στις οποίες έχουν οδηγηθεί να διαπράξουν.
- Οι συνέπειες της κακοποίησης στην ανάπτυξη των παιδιών εκφράζονται μέσα από την αδυναμία ανάπτυξης ασφαλών δεσμών, μειωμένη αυτοεκτίμηση και απώλειες ή φτωχές κοινωνικές σχέσεις.
- Είναι επίσης πιθανό, παιδιά θύματα εμπορίας ανθρώπων, να υιοθετούν μια πολύ προκλητική συμπεριφορά, είτε ιδιαιτέρως σεξουαλικοποιημένη (χρησιμοποιώντας αντίστοιχο λεξιλόγιο ή φορώντας πολύ προκλητικά ρούχα) είτε πολύ επιθετική, να κάνουν καταχρήσεις ουσιών, να προκαλούν αυτοτραυματισμούς ή να προχωρούν σε αυτοκαταστροφικές πράξεις και άλλες μη λειτουργικές συμπεριφορές ως μέσο διαχείρισης ενός πολύ έντονου άγχους.

82. International Organization for Migration (2007). *The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking*. Geneva: IOM .

83. WHO (1997). *“Child abuse and neglect”*. Fact sheet N150 [On-line fact sheet]. URL: <http://www.who.int/inf-fs/en/fact150.html>

Οι έντονες τραυματικές εμπειρίες μπορεί να έχουν τις εξής συνέπειες:

- **Περιορισμένη-επικεντρωμένη προσοχή:** Το άτομο επικεντρώνεται στα πιο πυρηνικά, βασικά συστατικά της τραυματικής εμπειρίας, π.χ. σε ένα όπλο ή σε μια γροθιά. Αυτό το είδος προσοχής βελτιώνει την ικανότητα ανάκλησης των πυρηνικών λεπτομερειών, με μικρό βαθμό διαστρέβλωσης και απώλειας δεδομένων, ωστόσο οι περιφερειακές λεπτομέρειες δεν κωδικοποιούνται⁸⁴.
- **Αποσύνδεση:** Το παιδί κατακλύζεται και δεν μπορεί να επεξεργαστεί αντιληπτικά και νοητικά καμία πληροφορία. Η αποσύνδεση συνίσταται στην αδυναμία απαρτίωσης και σύνθεσης των αντιληπτικών διεργασιών, των σκέψεων και των συναισθημάτων. Αυτό που μένει είναι η αισθητηριακή ανάμνηση του γεγονότος η οποία υπόκειται σε διαστρεβλώσεις. Η αυτοβιογραφική μνήμη τόσο των ενηλίκων όσο και των μεγαλύτερων παιδιών με τραυματικό ιστορικό παρουσιάζει μεγάλα κενά και χάσματα όχι μόνο σε ό,τι αφορά το τραυματικό γεγονός αυτό καθαυτό αλλά και σε ό,τι αφορά μη-τραυματικά γεγονότα. Ταυτοχρόνως, τα άτομα με τραυματικό ιστορικό είναι πιο υποβόλιμα⁸⁵.
- **Μετατραυματική Αγχώδης Διαταραχή (PTSD):** Υπάρχουν δύο τύποι τραύματος. Το **τραύμα τύπου I** αναφέρεται στην παρουσία ενός, μοναδικού τραυματικού περιστατικού, ενώ το **τραύμα τύπου II** συνίσταται στην παρουσία πολλαπλών και χρόνιων τραυματικών γεγονότων. Αυτές οι δύο μορφές τραύματος δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες: ένα παιδί μπορεί να ζει υπό συνθήκες συνεχούς στρες και ταυτοχρόνως να έχει υποστεί μια ή περισσότερες τραυματικές εμπειρίες. Σε γενικές γραμμές οι τραυματικές εμπειρίες θέτουν υπό αμφισβήτηση την πυρηνική πεποίθηση του ατόμου σχετικά με το πώς θα πρέπει να είναι ο κόσμος. Πιο συγκεκριμένα, η διαταραχή εγκαθίσταται όταν ένα παιδί θύμα, επιβιώνει ενός γεγονότος ή μιας σειράς γεγονότων (διαπροσωπική βία, ατυχήματα, φυσικές καταστροφές, ένοπλες συγκρούσεις) τόσο ακραία που δεν μπορεί να κατανοήσει την φύση τους ή ακόμα και να δεχθεί ότι έχουν συμβεί στο ίδιο.

84. International Organization for Migration (IOM), Austrian Federal Ministry of the Interior (2006). *Resource Book for Law Enforcement Officers on Good Practices in Combating Child Trafficking*, prepared within the Framework of the AGIS 2005 Project "Comprehensive Training for Law Enforcement Authorities Responsible for Trafficking in Children/Minors", Vienna: IOM & Austrian Federal Ministry of the Interior (FM.I).

85. Ό.π.

2.3.2 Μετατραυματική Αγχώδης Διαταραχή (PTSD)

Η διάγνωση σύμφωνα με το Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο των Ψυχικών Διαταραχών (DSM) προϋποθέτει την παρουσία και των 5 διαγνωστικών κριτηρίων⁸⁶:

A. Το άτομο έχει εκτεθεί σ' ένα τραυματικό γεγονός κατά το οποίο και τα δύο από τα παρακάτω ήταν παρόντα:

- (1) το άτομο βίωσε, ήταν μάρτυρας ή ήρθε αντιμέτωπο με ένα γεγονός ή γεγονότα τα οποία συνεπάγονταν πραγματικό ή επαπειλούμενο θάνατο ή σοβαρό τραυματισμό ή απειλή της σωματικής ακεραιότητας του εαυτού ή των άλλων.
- (2) η απάντηση του ατόμου περιείχε έντονο φόβο, αίσθηση ανημπόριας ή τρόμο/ φρίκη. *Στα παιδιά, αυτό μπορεί να εκφράζεται με αποδιοργανωμένη ή διεγερτική συμπεριφορά*

B. Το τραυματικό γεγονός επαναβιώνεται επίμονα με έναν (ή περισσότερους) από τους παρακάτω τρόπους:

- (1) επαναλαμβανόμενες αναμνήσεις του γεγονότος (εικόνες, σκέψεις, αντιλήψεις) που εισβάλλουν και προκαλούν υποκειμενική ενόχληση και αναταραχή. *Στα μικρά παιδιά, μπορεί να γίνονται επαναλαμβανόμενα παιχνίδια στα οποία εκφράζονται θέματα ή πτυχές που αφορούν το τραύμα (μετατραυματικό παιχνίδι)*
- (2) επαναλαμβανόμενα όνειρα του γεγονότος που προκαλούν υποκειμενική ενόχληση και αναταραχή. *Στα παιδιά μπορεί να υπάρχουν τραυματικά όνειρα χωρίς αναγνωρίσιμο περιεχόμενο*
- (3) το άτομο δρα ή νιώθει σαν να ξανασυμβαίνει το τραυματικό γεγονός (περιλαμβάνει αίσθηση επαναβίωσης της εμπειρίας, παραισθήσεις, ψευδαισθήσεις και διασχιστικά flashback επεισόδια, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που συμβαίνουν στην αφύπνιση ή όταν το άτομο βρίσκεται σε τοξίκωση). *Σε μικρά παιδιά, μπορεί να γίνονται ειδικά σχετιζόμενες με το τραύμα αναπαραστάσεις*
- (4) έντονη ψυχολογική δυσφορία και αναταραχή κατά την έκθεση σε εσωτερικές ή εξωτερικές νύξεις που συμβολίζουν ή μοιάζουν με κάποια πλευρά του τραυματικού γεγονότος.

86. American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition: DSM-IV-TR*. American Psychiatric Pub.

(5) φυσιολογική αντιδραστικότητα (διέγερση του αυτόνομου νευρικού συστήματος) κατά την έκθεση σε εσωτερικές ή εξωτερικές νύξεις που συμβολίζουν ή μοιάζουν με κάποια πλευρά του τραυματικού γεγονότος.

Γ. Επίμονη αποφυγή των ερεθισμάτων που συνδέονται με το τραύμα και μούδιασμα της γενικής απαντητικότητας (που δεν είναι παρόντα πριν από το τραύμα), όπως φαίνεται από τρία (ή περισσότερα) από τα παρακάτω:

- (1) προσπάθειες να αποφύγει σκέψεις, συναισθήματα ή συζητήσεις που συνδέονται με το τραύμα
- (2) προσπάθειες να αποφύγει δραστηριότητες, μέρη ή ανθρώπους που ξυπνούν αναμνήσεις του τραύματος
- (3) ανικανότητα να θυμηθεί μια σημαντική πλευρά του τραύματος
- (4) έντονη μείωση του ενδιαφέροντος ή της συμμετοχής σε σημαντικές δραστηριότητες. *Στα παιδιά υπάρχει έντονα μειωμένο ενδιαφέρον, συμπεριλαμβανομένου του παιχνιδιού, των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, και της καθημερινής ρουτίνας*
- (5) αίσθημα απομάκρυνσης/αποστασιοποίησής ή αποξένωσης από τους άλλους
- (6) περιορισμένο εύρος συναισθήματος (π.χ. ανικανότητα του ατόμου να έχει συναισθήματα αγάπης)
- (7) αίσθηση βράχυνσης του μέλλοντος (π.χ. το άτομο δεν περιμένει ότι θα κάνει καριέρα, ότι θα παντρευτεί, ότι θα κάνει παιδιά ή ότι θα έχει μια φυσιολογική διάρκεια ζωής)

Δ. Επίμονα συμπτώματα αυξημένης διεγερσιμότητας (που δεν είναι παρόντα πριν από το τραύμα) όπως φαίνεται από δύο (ή περισσότερα) από τα παρακάτω:

- (1) δυσκολία να κοιμηθεί ή να παραμείνει κοιμισμένος (η). *Στα παιδιά αυτή η δυσκολία να κοιμηθούν μπορεί να εκφράζεται με έντονες διαμαρτυρίες την ώρα που πέφτουν στο κρεβάτι, δυσκολία να αποκοιμηθούν, ή με επαναλαμβανόμενα επεισόδια νυχτοπερπατήματος (night walking) που δεν σχετίζονται με εφιάλτες*
- (2) ευερεθιστότητα ή εκρήξεις θυμού. *Σε ό,τι αφορά στα παιδιά μπορεί να είναι οξύθυμα, με υπερβολική γκρίνια και temper tantrums*
- (3) δυσκολία στη συγκέντρωση
- (4) υπερεπαγρύπνηση. *Σε ό,τι αφορά τα παιδιά μπορεί να σαστίζουν και να τρομάζουν εύκολα*
- (5) αυξημένη αντίδραση ξαφνιάσματος (exaggerated startle response)

Ε. Η διάρκεια της διαταραχής είναι μεγαλύτερη από 1 μήνα.

Σε παιδιά σχολικής ηλικίας και εφήβους, εκτός των παραπάνω κριτηρίων παρατηρούμε και τα εξής:

- ✓ Μπορεί να χάσουν ικανότητες που είχαν ήδη αποκτήσει (έλεγχος σφικτήρων, λόγος, τρόπος σχετίζεσθαι με τους άλλους).
- ✓ Μπορεί να εμφανισθεί επιθετικότητα προς συνομηλίκους, ενήλικους ή ζώα.
- ✓ Φόβοι που δεν υπήρχαν πριν το τραυματικό γεγονός, συμπεριλαμβανομένου του άγχους αποχωρισμού, του φόβου να πάει μόνο του στην τουαλέτα, και του φόβου για το σκοτάδι.
- ✓ Σεξουαλική ή επιθετική συμπεριφορά που δεν συνάδει με την ηλικία του παιδιού.
- ✓ Παρουσία μη λεκτικών αντιδράσεων, οι οποίες μπορεί να είχαν βιωθεί κατά τη διάρκεια του τραύματος όπως πόνος, σωματικά συμπτώματα δερματικά στίγματα και εξανθήματα.
- ✓ Η μετατραυματική αγχώδης διαταραχή, μπορεί επίσης να οδηγήσει σε σημαντική, μη αναστρέψιμη μείωση του ιππόκαμπου και κατ' επέκταση σε μνημονικές δυσλειτουργίες, ειδικότερα της βραχύχρονης μνήμης και σε μαθησιακές δυσκολίες.
- ✓ Ανάπτυξη μιας πεποίθησης ότι υπήρχαν προειδοποιητικά «σημάδια», ενδείξεις πριν το τραυματικό γεγονός. Τα παιδιά που αναπτύσσουν αυτήν την πεποίθηση είναι πάντοτε σε ετοιμότητα για αναζήτηση και αναγνώριση τέτοιων προειδοποιητικών μηνυμάτων για κάποιον «επικείμενο κίνδυνο» (σαν μια απόπειρα επανάκτησης του ελέγχου).
- ✓ Παρουσία σωματικών συμπτωμάτων όπως στομαχόπονος ή πονοκέφαλος, χωρίς κάποια οργανική αιτιολογία.

2.3.3 Εκδηλώσεις άγχους, φόβου και τραύματος στα βρέφη

Ειδικότερα για τα βρέφη, η αποστέρηση του βασικού φροντιστή τους αποτελεί τραυματικό γεγονός. Όταν ένα βρέφος νοιώθει σιγουριά και ασφάλεια στα χέρια ενός ενήλικα, συνήθως παρουσιάζεται σωματικά χαλαρό και «αφημένο» στην αγκαλιά του ενήλικα, ενώ παρατηρεί με έντονο ή πιο ουδέτερο βλέμμα τα όσα γίνονται γύρω του. Συχνά, στρέφεται προς τον ενήλικα προκειμένου να αναζητήσει αναφορές για τα όσα παρατηρεί και για τα όσα συμβαίνουν γύρω του – με άλλα λόγια, αναζητεί

στις εκφράσεις και την συμπεριφορά του ενήλικα την πληροφορία για το αν τα όσα συμβαίνουν γύρω του είναι αναμενόμενα και δεν το απειλούν, ή για το αν είναι εκτεθειμένο σε απρόβλεπτα και πιθανώς επικίνδυνα ερεθίσματα και καταστάσεις. Εξάλλου, το βρέφος που νοιώθει ασφάλεια και εμπιστοσύνη θα στραφεί αργά ή γρήγορα στον ενήλικα αναζητώντας την επικοινωνία, και την επιβεβαίωση του μεταξύ τους συναισθηματικού συνδέσμου.

Στην περίπτωση, όμως, που ένα βρέφος δεν νοιώθει ασφάλεια και εμπιστοσύνη, το σώμα του δεν θα φαίνεται χαλαρό στα χέρια του ενήλικα, αλλά πιο τεντωμένο, ως εάν σε επιφυλακή ή σε μια αναμονή του ενήλικα εκείνου που θα του δώσει και πάλι το δικαίωμα στη χαλαρότητα και την εμπιστοσύνη. Το βλέμμα φαίνεται πιο ανήσυχο και διερευνητικό, ακόμα και όταν στρέφεται προς τον ίδιο τον ενήλικα που το κρατάει αγκαλιά. Πιθανότατα, το βρέφος να είναι είτε πιο απαθές αν και σε επιφυλακή, είτε πιο ευέξαπτο και ευαίσθητο στα εξωτερικά ερεθίσματα. Σε μια τέτοια περίπτωση, το βρέφος φαίνεται στα μάτια του παρατηρητή μόνο του, παρ' όλο που βρίσκεται στην αγκαλιά ενός ενήλικα. Μπορεί να παρουσιάσει εντονότερο φόβο, ενώ σε περίπτωση που κάποιο εξωτερικό ερέθισμα ή κατάσταση το επηρεάσει αρνητικά και αρχίσει να κλαίει, φαίνεται να μην μπορεί να παρηγορηθεί αποτελεσματικά από τον ενήλικα που είναι μαζί του, αφού αυτός δεν αποτελεί για το βρέφος μια ασφαλή βάση αναφοράς. Επίσης, το βρέφος που βρίσκεται με ενήλικες που δεν γνωρίζει καλά και άρα δεν έχει αναπτύξει μια σχέση εμπιστοσύνης μαζί τους, πολύ σπάνια θα αναζητήσει μέσω της βλεμματικής επαφής ή των βαβισμάτων τη θετική αλληλεπίδραση και επικοινωνία με τους ενήλικες αυτούς.

Συμπεριφορές βρεφών και νηπίων που υποδηλώνουν προηγούμενη συστηματικά αρνητική εμπειρία με τον ενήλικα από τον οποίο συνοδεύονται

Τα βρέφη όταν ξαφνιάζονται (δυσάρεστα), τεντώνουν χέρια και πόδια σε έκταση και «παγώνουν» για κάποια δευτερόλεπτα σε αυτήν τη στάση, με βλέμμα ορθάνοιχτο και καθηλωμένο, που κοινωνεί έκπληξη και φόβο (startle response). Γενικά, το ορθάνοιχτο και φοβισμένο βλέμμα είναι τυπικό όταν τα βρέφη νιώθουν φόβο ή έντονη έκπληξη. Αμέσως μετά, συνήθως, ακολουθεί ξαφνικό και γοερό κλάμα, από το οποίο δύσκολα συνέρχονται.

Η συστηματική και ενεργή αποφυγή της βλεμματικής επαφής με ενήλικα επίσης θα μπορούσε να υποδηλώσει προηγούμενη αρνητική εμπειρία με τον ενήλικα αυτόν – το βρέφος δεν μπορεί να σηκωθεί να τρέξει για να

ξεφύγει. Το μόνο όπλο που έχει είναι να μπλοκάρει από το οπτικό του πεδίο αυτό που το τρομάζει, το πονάει, το κάνει να νιώθει άσχημα.

Μιας διαφορετικής ποιότητας συμπεριφορά που θα μπορούσε να υποδηλώνει προηγούμενη συστηματικά αρνητική εμπειρία με ενήλικα είναι η απάθεια και η παραίτηση. Το βρέφος φαίνεται απορροφημένο στον εαυτό του, «αφημένο», παρατημένο, ως εάν να έχει μπλοκάρει οποιοδήποτε εξωτερικό ερέθισμα. Η συμπεριφορά αυτή επιμένει ακόμα και όταν ο ενήλικας ενεργά προσπαθεί να εμπλέξει το βρέφος σε επικοινωνία.

2.3.4 Εκδηλώσεις του τραύματος στην εφηβεία

Τόσο οι συνοδευόμενοι όσο και οι ασυνόδευτοι έφηβοι μοιράζονται κάτι κοινό: και οι δύο είναι αποσυνδεδεμένοι από την οικογένειά τους, τους συνομηλικούς τους και το κοινωνικό-πολιτισμικό τους περιβάλλον κατά τη διάρκεια μιας πολύ ευάλωτης και απαιτητικής αναπτυξιακά φάσης. Σε αυτήν την ηλικία οι έφηβοι καλούνται να χτίσουν την προσωπική τους ταυτότητα, να αναπτύξουν την κατανόησή τους για έναν περίπλοκο κόσμο και να προσδιορίσουν την δική τους θέση μέσα σε αυτόν, επιτυγχάνοντας παράλληλα την αυτονόμησή τους. Η βίαιη μετακίνησή τους από τον τόπο καταγωγής τους, είτε πρόκειται για εξαναγκασμένη φυγή είτε για μετανάστευση, θέτει σε σοβαρό κίνδυνο την πραγματοποίηση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων της συγκεκριμένης περιόδου.

Τα αναπτυξιακά επιτεύγματα σχετίζονται με τις απαιτήσεις και τις προσδοκίες τόσο μιας συγκεκριμένης κουλτούρας όσο και ενός συγκεκριμένου ηλικιακού σταδίου⁸⁷. Η ολοκλήρωση αυτών των επιτευγμάτων συνιστά βασική συνθήκη για μια υγιή ανάπτυξη στους εφήβους αλλά και στους νεαρούς ενήλικες. Αντιθέτως, η έκθεση σε μορφές οργανωμένης βίας μπορεί να παρακωλύσει την ολοκλήρωση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων και να οδηγήσει στην ανάπτυξη σοβαρής και χρόνιας ψυχοπαθολογίας. Ειδικότερα για τους εφήβους, συνοδευόμενους ή ασυνόδευτους που εξαναγκάζονται, για όποιο λόγο, σε φυγή από τον τόπο καταγωγής τους, μπορούμε να διακρίνουμε τα εξής αναπτυξιακά επιτεύγματα⁸⁸:

87. van der Veer. G. (1998). *Counseling and therapy with refugees. Psychological problems of victims of war, torture and repression*. New York: John Wiley & Sons.

88. Hubertus Adam and Jelly Van Essen (2004). In-Between: Adolescent Refugees in Exile, chapter 19. In John P. Wilson, Ph.D., Boris Drozdek, M.D., M.A. (Eds.), *Broken Spirits. The Treatment of Traumatized Asylum Seekers, Refugees, War and Torture Victims*. New York: Brunner-Routledge.

- Αποχωρισμός από τους γονείς ή/και την ευρύτερη οικογένεια, αγώνας για αυτονόμηση και ανεξαρτησία, ο έφηβος μαθαίνει να μένει μόνος του.
- Ανάπτυξη της αυτό-εικόνας και της προσωπικής ταυτότητας, η οποία επηρεάζεται από την επίδραση των διαφορετικών πολιτιστικών πλαισίων.
- Οι έφηβοι έρχονται αντιμέτωποι με συναισθήματα αμφιθυμίας, αμφιβολίας και αβεβαιότητας.
- Συναισθηματική διαφοροποίηση (μαθαίνουν το νόημα της ανοχής, του πόνου, της θλίψης αλλά και της χαράς που μπορεί να προκύψει από τον τρόπο με τον οποίο επέλεξαν να δράσουν).
- Γνωστική ανάπτυξη, κατανόηση του τρόπου λειτουργίας του κόσμου και των μεταπτώσεων της ζωής.
- Κοινωνική-σεξουαλική ανάπτυξη, απαρτίωση των σεξουαλικών και των επιθετικών ενορμήσεων στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής.
- Προσανατολισμός προς ένα καινούργιο πολιτισμικό σύστημα.
- Αναδιαμόρφωση των σχέσεων και των φιλικών δεσμών, μαθαίνουν να αγαπούν και να σχηματίζουν σχέσεις.
- Μαθαίνουν μέρα με την μέρα δεξιότητες διαβίωσης: οικιακές εργασίες, οικονομική χρηματοδότηση.
- Σχεδιασμός της μελλοντικής τους ζωής και ανάληψη δράσης προς αυτή την κατεύθυνση: εκπαίδευση, επιλογή επαγγέλματος και τελικού προορισμού.

Σύμφωνα με τον Akhtar⁸⁹, η μετανάστευση (εξαναγκασμένη ή εθελούσια) μπορεί να ιδωθεί σαν μια επαναβίωση της διαδικασίας αποχωρισμού-εξατομίκευσης (η οποία αφορά την ψυχική κίνηση του ατόμου προς την αυτονόμησή του και λαμβάνει χώρα αρχικά κατά τη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας και αργότερα κατά την εφηβεία) η οποία δυναμικά δημιουργεί έναν έντονο ψυχικό κλυδωνισμό με πολλές ταυτόχρονες απώλειες. Για τους εφήβους αυτούς, η βίαιη απομάκρυνση από την ευρύτερη οικογένειά τους αλλά και από τους φίλους τους συμπίπτει με την απώλεια της γονικής πατρίδας και κουλτούρας αλλά και με την δική τους προσπάθεια για αυτονόμηση. Οι διαδικασίες αυτές αλληλοεμπλέκονται και η επίδρασή τους στους εφήβους γίνεται πιο έντονη καθώς περιλαμβάνουν διπλές απώλειες και διπλά πένθη, τόσο οικογενειακά όσο και πολιτισμικά-περιβαλλοντικά⁹⁰.

89. Akhtar, S. (1995). A third individuation: Immigration, identity and the psychoanalytic process. *Journal of the American Psychoanalytical Association*, 43, 1051-1084.

90. van Essen, J. (1999). The capacity to live alone: Unaccompanied refugee minors in the Netherlands. *Mind and Human Interaction*, 10(1), 26-35.

Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι εκτός από τα παραπάνω καλούνται να αντιμετωπίσουν και την απώλεια των γονιών τους, γεγονός που τους καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτους.

Η έλλειψη γονικής στήριξης και φροντίδας μπορεί να επηρεάσει την δόμηση της προσωπικής ταυτότητας των εφήβων. Ειδικότερα, οι έφηβοι επιχειρούν σταδιακά να αναλάβουν οι ίδιοι την ευθύνη του εαυτού τους, χωρίς την καθημερινή γονική επίβλεψη και στήριξη. Η απουσία έμπιστων και οικείων προτύπων κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης ζωής, με τα οποία οι έφηβοι να μπορούν να ταυτιστούν, μπορεί να τους κάνει να νιώσουν μόνοι και ανασφαλείς ως προς τις ικανότητές τους. Όταν ο αποχωρισμός από το γονικό σύστημα φροντίδας πραγματοποιείται πρόωρα, τότε η αυτονομία επιβάλλεται στους εφήβους με έναν πολύ βίαιο τρόπο, ενώ όταν ο αποχωρισμός έρχεται σαν αποτέλεσμα απωλειών περιπλέκει τη διαδικασία του πένθους για τους γονείς είτε αυτοί έχουν πεθάνει είτε αγνοούνται είτε έχουν μείνει πίσω⁹¹.

Μετά την άφιξή τους στην χώρα υποδοχής, η διαφορετική γλώσσα παρεμποδίζει την έκφραση και ρύθμιση (μέσω του λόγου) των συναισθημάτων, μπορεί να οδηγήσει σε περισσότερα περάσματα στην πράξη (εκδραματίσεις), σε χαμηλή αυτό-εκτίμηση και εμπιστοσύνη στον εαυτό, παρεμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο αρνητικά, στη δόμηση της ταυτότητας των εφήβων⁹².

Συνοπτικά θα λέγαμε πως οι έφηβοι μετανάστες έρχονται αντιμέτωποι με πολύ τραυματικές εμπειρίες και απώλειες –βίαιες συρράξεις, απώλεια φίλων και οικογενειακών μελών, μετανάστευση και απώλεια του τόπου καταγωγής– οι οποίες τους επιβάλλονται έξωθεν, αλλά ταυτοχρόνως και με την απώλεια της οικογενειακής προστασίας και την γονική μη διαθεσιμότητα. Την ίδια στιγμή καλούνται να προσαρμοστούν σε ένα καινούργιο πολιτισμικό περιβάλλον και σύστημα αξιών, να χτίσουν μια νέα ζωή και να βρουν καινούργιους φίλους. Ωστόσο, αυτοί οι νέοι ταυτοχρόνως μεγαλώνουν και, όπως άλλωστε και οι συνομήλικοί τους, καλούνται να ολοκληρώσουν και τα αναπτυξιακά επιτεύγματα της ηλικίας τους, της εφηβείας.

91. Hubertus Adam and Jelly Van Essen (2004). In-Between: Adolescent Refugees in Exile, chapter 19. In John P. Wilson, Ph.D., Boris Drozdek, M.D., M.A. (Eds.), *Broken Spirits. The Treatment of Traumatized Asylum Seekers, Refugees, War and Torture Victims*. New York: Brunner-Routledge.

92. Kouratovsky, V. (1996). Migratie- en etnisch/cultuur-specifieke aspecten bij de diagnostiek en therapie van kinderen en jeugdigen [Migration and ethnic/cultural specific aspects in diagnosis and treatment of children and youngsters]. In J.Joop & M.vd Berg (Eds.), *Transculturele psychiatrie en psychotherapie* (pp. 185-203). Lisse: Swets en Zeitlinger.

2.4 Προηγούμενο οικογενειακό ιστορικό κακοποίησης και παραμέλησης και η εμπορία ανθρώπων

Τα παιδιά, θύματα εμπορίας ανθρώπων, συχνά προέρχονται από ένα βίαιο, ασταθές οικογενειακό περιβάλλον, που συχνά θέτει σε κίνδυνο τόσο την σωματική όσο και την ψυχολογική τους υγεία και ακεραιότητα. Τα εμπειρικά δεδομένα που έχουμε από ξενώνες φιλοξενίας και προγράμματα υποστήριξης, υποστηρίζουν ότι ένα σημαντικό ποσοστό των παιδιών αυτών προέρχεται από ένα δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, όπως κακοποιητικές οικογένειες, μονογονεϊκές οικογένειες μετά από διαζύγιο ή θάνατο του ενός γονέα, ιδρύματα, προσφυγικούς καταυλισμούς ή έχουν φύγει από το σπίτι τους και ζουν στο δρόμο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα παιδιά καθίστανται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους γονείς τους ή από το ευρύτερο οικογενειακό τους περιβάλλον⁹³.

Σε αυτές τις περιπτώσεις λοιπόν, η εμπλοκή των παιδιών σε μια τέτοια κακοποιητική εμπειρία εκμετάλλευσης, όπως είναι η εμπορία ανθρώπων, έρχεται να επιβεβαιώσει και να ενισχύσει, μια εγκατεστημένη από τα πριν, αρνητική και καταστροφική αντίληψη τόσο για τον κόσμο όσο και για τον εαυτό⁹⁴.

Συμπερασματικά

Είναι λοιπόν, κρίσιμης σημασίας οι ομάδες των επαγγελματιών που έρχονται σε επαφή και εμπλέκονται στη διαχείριση ανηλίκων θυμάτων εμπορίας, να αναγνωρίζουν και να κατανοούν την επίδραση του τραύματος στη συμπεριφορά και στην συναισθηματική κατάσταση αυτών των παιδιών. Η μη συνεργατικότητα, η ανοιχτή έκφραση της επιθετικότητας, η δυσκολία ανάκλησης των λεπτομερειών ενός τραυματικού γεγονότος, αποτελούν εκφάνσεις της παρουσίας ενός ψυχικού τραυματισμού που μπορεί να εκδηλώσουν τα παιδιά αυτά στο πλαίσιο της επαφής τους με τις προαναφερόμενες ομάδες επαγγελματιών.

93. International Organization for Migration (2007). *The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking*. Geneva: IOM.

94. Ό.π.

3.1 Ανάγκη για αποτελεσματικά εργαλεία ανίχνευσης

Καθώς η αδυναμία κατάλληλης και αποτελεσματικής αναγνώρισης των ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, συνιστά ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα που σχετίζονται με την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, την παροχή υποστήριξης στα θύματα αλλά και με τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τους, η αρχική φάση διερεύνησης είναι ιδιαίτερως σημαντική.

Σε πολλές περιπτώσεις, η κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι ανήλικοι δεν αξιολογείται επαρκώς και συνακολούθως οι ανήλικοι δεν αναγνωρίζονται ως πιθανά ή υφιστάμενα θύματα εμπορίας ανθρώπων. Συχνά τα παιδιά αυτά συλλαμβάνονται και καταδικάζονται, εάν στα πλαίσια της εκμετάλλευσής τους εμπλακούν σε παράνομες δραστηριότητες ή απελαύνονται από τις αρχές σαν υπήκοοι τρίτων χωρών.

Οι ενέργειες αυτές συνιστούν σημαντικές παραβιάσεις των δικαιωμάτων των παιδιών καθώς συντηρούν με αυτόν τον τρόπο τη συνέχιση της εκμετάλλευσης του ανηλίκου (σε περίπτωση απέλασης ο ανήλικος πέφτει ξανά στα χέρια των εμπόρων) και επιτρέπουν την επαναθυματοποίησή του, από τις αρχές αυτή τη φορά. Ταυτοχρόνως, ωστόσο, η δυσκολία έγκαιρης και αποτελεσματικής αναγνώρισης των ανήλικων θυμάτων, σημαίνει ότι η άσκηση δίωξης και η καταδίκη των εμπόρων είναι λιγότερο πιθανή.

3.2 Λίστα διαθέσιμων χειριδίων και εργαλείων για την αναγνώριση και ταυτοποίηση ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων

Ως εκ τούτου και αναγνωρίζοντας την ανάγκη για πιο αποτελεσματική αναγνώριση των ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, κατά τη διάρκεια των τελευταίων κυρίως ετών, ένας πολύ μεγάλος αριθμός χειριδίων, οδηγιών και εργαλείων για την αναγνώριση και υποστήριξη των θυμάτων,

δίνουν έμφαση στην ανάγκη διαφοροποίησης και διάκρισης μεταξύ ενηλίκων και παιδιών θυμάτων εμπορίας ανθρώπων και προτείνουν λίστες με ενδείξεις, ερωτήσεις και τεχνικές διεξαγωγής των συνεντεύξεων και των ανακρίσεων οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τους τις ειδικές ανάγκες των παιδιών. Οι τεχνικές και πρακτικές αυτές, διαπνέονται από τις γενικές αρχές της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989), οι οποίες και περιγράφονται στα ακόλουθα άρθρα:

- άρθρο 2: όλα τα παιδιά ανεξαιρέτως, χωρίς διάκριση κανενός είδους, να απολαμβάνουν τα δικαιώματά τους
- άρθρο 3: το υπέρτερο συμφέρον του παιδιού να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν τα παιδιά
- άρθρο 6: το δικαίωμα στη ζωή και την υγιή και ψυχοκοινωνική και σωματική ανάπτυξη
- άρθρο 12: το παιδί να εκφράζει τη γνώμη του για τα θέματα που το αφορούν και αυτή να λαμβάνεται υπόψη

Ενδεικτικά, αναφέρονται εργαλεία ανίχνευσης θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ποικίλων μορφών:

- *"London Safeguarding Trafficked Children Toolkit"*. London safeguarding children board. London 2011
- *"Toolkit to combat trafficking in persons. Global Programme against Trafficking in Human Beings"*. United Nations Office on Drugs and Crime, 2008
- *"Resource Book for Law Enforcement Officers on Good Practices in Combating Child Trafficking"*. IOM, March 2006
- *"Development of a child-rights methodology to identify and support child victims of traffic"*. Italy, Bulgaria, Germany, Romania, AGIS Programme 2005-2007
- *"Building Child Welfare Response to Child Trafficking"*. Center for the Human Rights for Children, Loyola University Chicago, International Organization for Adolescents (IOFA), 2011
- *"Screening for human trafficking, guidelines for administering the Trafficking Victim Identification tool (TVIT)"*. VERA, Institute of Justice, New York 2014
- *"Reference guide on protecting the rights of child victims of trafficking in Europe"*. UNICEF 2006
- *"Protocol for Identification and Assistance to Trafficked Persons and Training Kit"*. Anti-Slavery International 2005

- *"Guidelines for the identification of victims of trafficking in human being, Especially for Consular Services and Border Guards".* European Commission DG Home Affairs Luxembourg: Publications Office of the European Union 2013
- *"Identification and protection schemes for victims of trafficking in persons in Europe tools and best practices".* IOM 2005
- *"Guidance to States and Services on Addressing Human Trafficking of Children and Youth in the United States".* U.S. Department of Health and Human Services Administration for Children, Youth and Families (ACYF), 2013
- *"Victims of human trafficking: guidance for frontline staff".* Home Office, UK 2013
- *"The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking",* 2007
- *"Combating the trafficking in children for sexual purposes Questions and Answers".* ECPAT 2006
- AGIRE. Austria, Greece, Italy and Romania. *"Acting for stronger private-public partnerships in the field of identification and support of children victims and at risk of trafficking in Europe"* (December 2007 –December 2010)
- *"Handbook for diplomatic and consular personnel on how to assist and protect victims of human trafficking ".* Council of the Baltic Sea States Secretariat ,Stockholm 2011
- *"Anti-trafficking Training for Border Guards – Trainer's Manual".* Frontex 2011
- *"Guide to identification of possible victims of trafficking".* KOM, 2008
- *"Κατευθυντήριες οδηγίες για την ταυτοποίηση πρώτου επιπέδου των θυμάτων παράνομης διακίνησης και εμπορίας στην Ευρώπη, στο πλαίσιο του έργου: Ανάπτυξη Κοινών Κατευθυντήριων Οδηγιών και Διαδικασιών σχετικά με την Ταυτοποίηση Θυμάτων Παράνομης Διακίνησης και Εμπορίας".* Euro TrafGulD, Hellenic Aid, Ministry of Foreign Affairs of Greece, 2013

3.3 Πρώτη επαφή/αρχική φάση διερεύνησης

Τα περισσότερα από τα εγχειρίδια που αναφέρθηκαν παραπάνω, εστιάζουν κυρίως στην υποστήριξη και εκπαίδευση των επαγγελματιών στην αναγνώριση και ταυτοποίηση θυμάτων εμπορίας ανθρώπων κατά τη διάρκεια της 1ης επαφής με το πιθανό ή υφιστάμενο θύμα. Αυτό το αρχικό στάδιο αξιολόγησης συνήθως περιλαμβάνει:

- Μια ποικιλία ενδείξεων, οι οποίες μπορούν να αξιολογηθούν πριν τη διενέργεια συνέντευξης με τον ανήλικο. Συνήθως οι ενδείξεις συνοδεύονται από κάποιες πρώτες ερωτήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους μπορεί να οδηγήσουν σε νέες ενδείξεις για πιθανή εκμετάλλευση του ανηλίκου.
- Τη διερευνητική συνέντευξη, η οποία κυρίως εστιάζει στην αξιολόγηση της ανάγκης για παραπομπή του ανηλίκου, πιθανού θύματος εμπορίας στους αρμόδιους φορείς για περαιτέρω διερεύνηση (π.χ. εισαγγελικές αρχές, ομάδα Anti-trafficking της Ελληνικής Αστυνομίας) και στην αξιολόγηση των άμεσων φυσικών και ψυχολογικών αναγκών του ανηλίκου

3.3.1 Ενδείξεις

Οι ενδείξεις αποτελούν τα «συμπτώματα» μιας κατάστασης. Ομάδες ενδείξεων που αφορούν έναν ανήλικο, μπορούν να εγείρουν ανησυχία και να αναδείξουν την ανάγκη για διενέργεια μιας πιο συστηματικής αξιολόγησης της κατάστασης του ανηλίκου και των εμπειριών του. Μια πληθώρα ενδείξεων για ανίχνευση ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων καταγράφεται στη διεθνή βιβλιογραφία.

- Ενδείξεις για εμπορία ανθρώπων που κατηγοριοποιούνται ανάλογα με την μορφή της υφιστάμενης εκμετάλλευσης (sex trafficking, labour trafficking).
- Ψυχολογικές ενδείξεις για εμπορία ανθρώπων.
- Ενδείξεις σωματικής κακοποίησης για ανίχνευση ανηλίκου, πιθανού θύματος εμπορίας.
- Ενδείξεις για ανίχνευση ανηλίκου, πιθανού θύματος εμπορίας, που αφορούν και μπορούν να εφαρμοστούν σε χώρες προορισμού ή σε περιπτώσεις εσωτερικής διακίνησης ατόμων.
- Ενδείξεις που αφορούν στην ανίχνευση θυμάτων εμπορίας ανθρώπων κατά τη διέλευση των συνόρων.
- Ενδείξεις για αναγνώριση ανηλίκου, πιθανού θύματος εμπορίας, με βάση τον έλεγχο που ασκείται στον ίδιο από τους εμπόρους.
- Ενδείξεις για ανίχνευση ανηλίκου, πιθανού θύματος εμπορίας με βάση το βαθμό απομόνωσης και κοινωνικού αποκλεισμού ενός ανηλίκου εξαιτίας της εκμετάλλευσης που υφίσταται.
- Ενδείξεις για αναγνώριση ανηλίκου, πιθανού θύματος εμπορίας σε περιπτώσεις ποινικών δίωξεων κατά ανηλίκων.

Ενδείξεις για εμπορία ανηλίκων στις πύλες εισόδου

Η αναγνώριση ανηλίκων, πιθανών θυμάτων εμπορίας ανθρώπων στις πύλες εισόδου μιας χώρας, δυσχεραίνεται από το γεγονός ότι οι ανήλικοι στην φάση αυτή μπορεί να μην φέρουν εμφανή «σημάδια» δυσφορίας σχετικά με την υφιστάμενη ή επικείμενη εκμετάλλευσή τους, ενώ συνήθως δεν έχουν αντιληφθεί ακόμα τον κίνδυνο στον οποίο εκτίθενται. Ενδείξεις για πιθανή εμπορία ανηλίκου κατά την είσοδό του σε μια χώρα είναι οι εξής:

Ο ανήλικος:⁹⁵

- Ο ανήλικος έχει έρθει στην Ελλάδα ή προσπαθεί να φύγει από την Ελλάδα με παράνομο τρόπο.
- Ο ανήλικος έχει στην κατοχή του πλαστά έγγραφα ταυτοποίησης ή διαθέτει γνήσια έγγραφα ταυτοποίησης τα οποία έχουν αλλοιωθεί ή έχουν υπεισέλθει στην κατοχή του με παράνομο τρόπο ή τέλος, ο ανήλικος ισχυρίζεται ότι τα προσωπικά του στοιχεία στο έγγραφο ταυτοποίησης είναι εσφαλμένα.
- Ο ανήλικος δεν διαθέτει διαβατήριο ή κάποιο άλλο νόμιμο έγγραφο ταυτοποίησης.
- Βρίσκονται στην κατοχή του χρήματα, ακριβά ρούχα, κινητά τηλέφωνα ή άλλα αγαθά χωρίς κάποια πιθανή και αληθοφανή εξήγηση.
- Παρουσιάζει ενδείξεις παραμέλησης – βασικής φροντίδας, υποσιτισμού, παραμέληση βασικών ιατρικών αναγκών.
- Ο ανήλικος αδυνατεί να επιβεβαιώσει το όνομα ή τη διεύθυνση του ατόμου που επρόκειτο να συναντήσει κατά την άφιξή του στην χώρα
- Το ταξίδι ή την έκδοση ταξιδιωτικών εγγράφων έχει αναλάβει και προγραμματίσει κάποιος τρίτος, πέρα από τον ίδιο τον ανήλικο ή την οικογένειά του.
- Ο ανήλικος συνοδεύεται από ενήλικα ο οποίος ενδέχεται να μην είναι ο νόμιμος κηδεμόνας του ανηλίκου και ο οποίος επιμένει να παραμένει μαζί του συνεχώς.
- Είναι αποσυρμένος και αρνείται να μιλήσει / φαίνεται τρομαγμένος να μιλήσει σε κάποιο πρόσωπο εξουσίας.
- Η ιστορία που περιγράφει ο ανήλικος παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία με περιγραφές άλλων ατόμων, πιθανόν υποδεικνύοντας ότι μπορεί να μην είναι αληθής και να έχει καθοδηγηθεί.

95. London safeguarding children board (2011). *London Safeguarding Trafficked Children Guidance*. London.

- Επιδεικνύει μια πιο ώριμη στάση και συμπεριφορά, υψηλή αυτοεκτίμηση και αίσθημα ασφάλειας που δεν είναι αναμενόμενα ή συμβατά με την ηλικία του παιδιού
- Δεν φαίνεται να διαθέτει χρήματα, αλλά έχει μαζί του κινητό
- Ο ανήλικος δεν είναι σε θέση ή είναι διστακτικός να μοιραστεί προσωπικές πληροφορίες ή λεπτομέρειες σχετικά με το μέρος διαμονής του

Ο ενήλικας που τον συνοδεύει.⁹⁶

- Ο ενήλικος που τον συνοδεύει έχει υποβάλει κατά το παρελθόν αιτήσεις για προσωρινή άδεια διαμονής για άλλα παιδιά ή έχει μπει σαν εγγυητής στις αιτήσεις για προσωρινή άδεια διαμονής άλλων παιδιών
- Ο ενήλικος που συνοδεύει το παιδί έχει δηλωθεί σαν εγγυητής σε αιτήσεις για προσωρινή άδεια διαμονής και άλλων επισκεπτών που δεν έχουν επιστρέψει στην χώρα τους μετά την λήξη της προσωρινής άδειας διαμονής

3.3.2 Πρώτες διερευνητικές ερωτήσεις

Πρόκειται για άμεσες ερωτήσεις που απευθύνονται στο παιδί και οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν σε περαιτέρω ενδείξεις για εμπορία ανθρώπων:

- Είναι οι γονείς/κηδεμόνας/νόμιμος εκπρόσωπος εδώ, μαζί με το παιδί;
- Αν όχι, που είναι;
- Πότε ήταν η τελευταία φορά που είδε τους γονείς του; Ο ανήλικος έχει μαζί του νόμιμα έγγραφα ταυτοποίησης (ταυτότητα, διαβατήριο);
- Ποιος ήταν ο προορισμός του ταξιδιού του;
- Ποιος οργάνωσε το ταξίδι;
- Ποιος πλήρωσε για το ταξίδι;
- Πώς ταξίδεψε μέχρι το μέρος στο οποίο βρίσκεται τώρα (μέσο, χώρες διέλευσης, χρόνος ταξιδιού)⁹⁷;

96. London safeguarding children board (2011). *London Safeguarding Trafficked Children Guidance*. London.

97. International Organization for Migration (IOM), Austrian Federal Ministry of the Interior (2006). *Resource Book for Law Enforcement Officers on Good Practices in Combating Child Trafficking*, prepared within the Framework of the AGIS 2005 Project "Comprehensive Training for Law Enforcement Authorities Responsible for Trafficking in Children/Minors", Vienna: IOM & Austrian Federal Ministry of the Interior (FM.I).

3.3.3 Πρώτη διερευνητική συνέντευξη

Τι χρειάζεται να έχει κανείς υπόψη του όταν παίρνει συνέντευξη από έναν ανήλικο

- ✓ **Πριν την συνέντευξη πρέπει να εκτιμηθούν και να ικανοποιηθούν οι άμεσες ανάγκες του παιδιού** συμπεριλαμβανομένου του φαγητού, ένδυσης, προσωπικής υγιεινής ή επείγουσας ιατρικής περίθαλψης.
- ✓ **Το άτομο που θα διεξάγει τη συνέντευξη πρέπει να είναι ειδικευμένο και καταρτισμένο σε ζητήματα ανηλίκων.** Σε περιπτώσεις όπου αυτό δεν είναι εφικτό, η πρώτη διερευνητική συνέντευξη μπορεί να πραγματοποιείται με τη συνδρομή ψυχολόγου.
- ✓ **Συγκέντρωση όλων των διαθέσιμων για το παιδί πληροφοριών** πριν την έναρξη της συνέντευξης.
- ✓ **Ενημερώστε το παιδί για το όνομα, την ιδιότητα και το ρόλο σας.** Για παράδειγμα «Γεια σου... είμαι ψυχολόγος και η δουλειά μου είναι να ακούω τα προβλήματα που έχουν τα παιδιά» ή «Γεια σου... είμαι αστυνομικός. Θα ήθελα να σου μιλήσω σήμερα, θα είμαστε μαζί για μισή ώρα περίπου». Ενημερώστε το παιδί για τη διαδικασία πριν αυτή ξεκινήσει και ορίστε τους «κανόνες» της συζήτησης. Για παράδειγμα πείτε, «πριν ξεκινήσουμε, υπάρχουν μερικά πράγματα που θα ήθελα να ξέρεις. Εάν δεν καταλάβεις την ερώτηση που θα σου κάνω, θέλω σε παρακαλώ πολύ να μου το πεις. Θα προσπαθήσω να την πω καλύτερα. Επίσης, εάν σε ρωτήσω κάτι και δεν γνωρίζεις την απάντηση, πες απλώς "δεν ξέρω". Πρέπει να μου πεις την αλήθεια και όχι να μαντέψεις. Σημαντικό είναι ό,τι μπορείς να θυμηθείς. Δεν θα με πειράξει αν δεν μπορέσεις να θυμηθείς κάτι. Δεν υπάρχει περίπτωση να θυμώσω ή να εκνευριστώ μαζί σου. Τέλος, εάν θελήσεις να κάνουμε ένα διάλειμμα, ή να πεις κάτι, ή χρειαστείς οτιδήποτε άλλο, απλώς πες το μου. Αν μπορώ να κάνω κάτι προκειμένου να νιώσεις καλύτερα, σε παρακαλώ να μου το πεις».⁹⁸
- ✓ **Η άνεση του παιδιού είναι πρωταρχικό μέλημα** και ιδιαίτερως σημαντική για την πορεία της συνέντευξης⁹⁹. Όχι μόνο ο συνεντευκτής

98. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

99. Rauch, Julia, B. (1993). *Assessment: A Sourcebook for Social Work Practice*. Milwaukee, WI: Families International Inc.

δεν πρέπει να προκαλέσει αγωνία και άγχος στο παιδί, αλλά αντιθέτως ένα άνετο περιβάλλον θα διευκολύνει τον μεταξύ τους διάλογο. Όταν τα παιδιά κάθονται απέναντι από έναν ενήλικα, ειδικότερα μάλιστα αν αυτός ο ενήλικας είναι για εκείνα πρόσωπο εξουσίας, θα προκαλέσει αμηχανία και δυσφορία ίσως, αποθαρρύνοντάς τα από το να μοιραστούν και να αποκαλύψουν μεγαλύτερο όγκο πληροφοριών¹⁰⁰.

Οι συνεντευκτές μπορούν να χρησιμοποιήσουν δραστηριότητες όπως ένα παιχνίδι ή ζωγραφική κατά την αρχική φάση της συνέντευξης, επιτρέποντας μια πιο ομαλή μετάβαση στο αντικείμενο της συζήτησης, καθώς τα παιδιά με αυτό τον τρόπο νιώθουν λιγότερο πιεσμένα και υιοθετούν μια πιο ειλικρινή στάση¹⁰¹. Η χρήση μιας δραστηριότητας προκειμένου να προσεγγίσει και να κατανοήσει κανείς τις σκέψεις των παιδιών είναι λιγότερο διεισδυτική και δίνει στα παιδιά μεγαλύτερα περιθώρια ελεύθερης έκφρασης ενώ συμβάλλει στη δημιουργία σχέσης ανάμεσα στο παιδί και στο συνεντευκτή, πολύ σημαντικό στοιχείο για μια παραγωγική αρχική συνέντευξη.

Μη λεκτικά σημάδια από την πλευρά του συνεντευκτή μπορούν με τη σειρά τους να βοηθήσουν το παιδί να νιώσει πιο άνετα. Το να κάθεται κανείς δίπλα στο παιδί αντί να κάθεται απέναντί του, να συντονίζει την στάση του σώματός του με τη στάση σώματος του παιδιού, να ακούει με ενδιαφέρον και προσοχή όσα το παιδί έχει να του πει, δίνουν στο παιδί το μήνυμα πως ο ενήλικας με τον οποίο συνομιλεί δεν αποτελεί απειλητική φιγούρα.

Είναι σημαντικό να υπάρχουν κάποια αντικείμενα όπως μια μικρή μπάλα, μια σβούρα ή ένας κύβος, διαθέσιμα στο παιδί ούτως ώστε να μπορέσει να τα κρατήσει αν θέλει κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Κρατώντας ένα αντικείμενο ενώ μιλούν βοηθά τα παιδιά να ελέγξουν το άγχος τους και να παραμείνουν συγκεντρωμένα. Ο συνεντευκτής μπορεί να ξεκινήσει να μιλάει στο παιδί καθοδόν προς τον χώρο της συνέντευξης καθώς και αυτό μπορεί να μειώσει το άγχος του. Είναι σημαντικό συνεντευκτής και παιδί να κάθονται στο ίδιο ύψος, καθώς με αυτόν τον τρόπο ο ανήλικος θα νιώθει λιγότερο αβοήθητος και αδύναμος ενώ θα αντιληφθεί ότι ο συνεντευκτής είναι πιο προσιτός¹⁰².

100. Gubrium, Jaber F., and James A. Holstein. *Handbook of Interview Research: Context and Method*. 1st ed. Thousand Oaks CA, London UK, New Delhi India: SAGE, 2002. 183. eBook.

101. Gubrium, Jaber F., and James A. Holstein. *Handbook of Interview Research: Context and Method*. 1st ed. Thousand Oaks CA, London UK, New Delhi India: SAGE, 2002. 184. eBook.

102. Sandoval, Vincent A., and Susan H. Adams. "Subtle Skills for Building Rapport: Using

- ✓ **Αφιερώστε επαρκή χρόνο για να μιλήσετε με το παιδί.** Μην βιάζεστε. Πραγματοποιήστε περισσότερες συναντήσεις όπου κρίνετε ότι είναι αναγκαίο.
- ✓ **Ο χαρακτήρας της συνέντευξης πρέπει να είναι απλός και χαλαρός.**
- ✓ **Καταπραΐνετε την ανησυχία και τον φόβο του παιδιού για την ύπαρξη αντιποίνων εάν σας μιλήσει.**
- ✓ **Λάβετε υπόψη σας την παρουσία πολιτισμικών διαφορών και ιδιαιτεροτήτων.** Η άσκηση κριτικής αναφορικά με κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές, συχνά γίνεται μη ηθελήμενα, και μπορεί να υποκρύπτεται στο περιεχόμενο της ίδιας της ερώτησης. Είναι επομένως σημαντικό, ο ίδιος ο συνεντευκτής να αναγνωρίζει τις δικές του προκαταλήψεις και να τις απομακρύνει από το περιεχόμενο των ερωτήσεων του ούτως ώστε να αποφύγει να ακουστούν πολιτισμικά ακατάλληλες ή επικριτικές¹⁰³.
- ✓ **Χρησιμοποιήστε κατάλληλο, φιλικό προς το παιδί, λόγο.** Πολλές μελέτες επιβεβαιώνουν τις πολλαπλές δυσκολίες που ανακύπτουν από την ακατάλληλη για τα παιδιά χρήση του λόγου¹⁰⁴. Αν και τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι εκείνα που παρουσιάζουν ιδιαίτερη ευαλωτότητα, αποδείχθηκε ότι ακόμα και ανήλικοι μεγαλύτερης ηλικίας με επαρκείς επικοινωνιακές δεξιότητες και ανεπτυγμένο λόγο, ενδέχεται υπό ανοίκειες συνθήκες και την πίεση υψηλού άγχους να μην είναι σε θέση να ανταποκριθούν¹⁰⁵. Στα μάτια των παιδιών, τα άτομα που τα ρωτούν σε ένα αστυνομικό τμήμα ή σε ένα κέντρο κράτησης, φαίνεται να ασκούν τόσο μεγάλη εξουσία που η παραδοχή της αδυναμίας τους να κατανοήσουν τα όσα λέγονται ή ερωτώνται φαντάζει αδιανόητη και ανεπίτρεπτη. Συχνά λοιπόν, μπορεί να οδηγηθούν σε μεγάλη φόρτιση και έτσι δεν είναι λίγες οι φορές που αποκρίνονται

Neuro-Linguistic Programming in the Interview Room." FBI Law Enforcement Bulletin (2001): n. pag. Web. 27 Jul 2011.

103. Reitman, K. A. (2011). *Attorneys For Children Guide to Interviewing Clients: Integrating Trauma Informed Care and Solution Focused Strategies*. (Eds) Honorable Judith S. Claire, Chautauqua County Family Court Judge, Aimee L. Neri, LMSW New York State Child Welfare Court Improvement Project.

104. Brennan, M. & Brennan, R. (1998). *Strange language: Child victim witnesses under cross examination*. Wagga Wagga: CSU Literacy Studies Network.

105. Saywitz, K.J. & Goodman, G. & Lyon, T. (2002). Interviewing children in and out of court. In J. Myers, L. Berliner, J. Briere, C. Hendrix, C. Jenny & T. Reid (Eds.), *The APSAC handbook on child maltreatment* (2nd ed., pp. 349-377). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

χωρίς να κατανοούν την ερώτηση σε μια προσπάθεια να αποφύγουν τις αρνητικές συνέπειες, να ευχαριστήσουν τους συνεντευκτές και να απαλλαγούν το συντομότερο δυνατό από αυτή τη δοκιμασία¹⁰⁶.

Τα παιδιά φαίνεται να παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα στην κατανόηση της νομικής γλώσσας, αλλά και η χρήση μεγάλων, περίπλοκων συντακτικά ερωτήσεων παρεμποδίζουν την ικανότητα του παιδιού να απαντήσει. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τα παιδιά μικρότερων ηλικιών, το ακριβές νόημα μιας μεγάλης πρότασης χάνεται καθώς η ικανότητα επεξεργασίας της πληροφορίας δεν έχει αναπτυχθεί επαρκώς. Σαφείς, απλές και σύντομες ερωτήσεις διευκολύνουν τα παιδιά να κατανοήσουν την ερώτηση και να απαντήσουν με μεγαλύτερη ειλικρίνεια. Προσπαθήστε να αντικαταστήσετε το «γιατί» με το «τι», το «νιώθεις» με το «σκέφτεσαι» το «αλλά» με το «και». Χρησιμοποιήστε ονόματα αντί για αντωνυμίες (αυτός/η, εκείνος/η). Εάν ανησυχείτε για το επίπεδο κατανόησης του παιδιού, προχωρήστε σε περαιτέρω ερωτήσεις για να βεβαιωθείτε ότι το παιδί δεν βρίσκεται σε σύγχυση. Για παράδειγμα, ρωτήστε «*μπορείς να μου πεις τι με άκουσες μόλις να σου λέω;*» ή «*πες μου τι σημαίνει αυτό για εσένα*»¹⁰⁷.

Πρέπει να έχετε κατά νου ότι τα παιδιά πιθανότατα βιώνουν άγχος σε αυτή τη συνθήκη της συνέντευξης. Χρησιμοποιήστε ένα αντικείμενο-εργαλείο για time out: μια μικρή μπάλα ή ένα άλλο αντικείμενο που μπορεί να πιάσει το παιδί και συμφωνείστε μαζί του ένα σημάδι, ένα σινιάλο που μπορεί να χρησιμοποιήσει το παιδί για να σας δείξει ότι δεν επιθυμεί να συνεχίσει να μιλάει για αυτό το θέμα. Τα παιδιά δεν νιώθουν άνετα στην παρουσία ατόμων τα οποία αντιλαμβάνονται ως πρόσωπα εξουσίας καθώς δυσκολεύονται να τους εναντιωθούν. Χρησιμοποιώντας αυτό το αντικείμενο το παιδί αποκτά έναν τρόπο για να σας εκφράσει ότι νιώθει δυσφορία, αμηχανία ή ότι έχει κατακλυστεί συναισθηματικά χωρίς να χρειαστεί να το λεκτικοποιήσει. Για παράδειγμα πείτε «*χτύπα αυτήν την μπάλα στο τραπέζι για να μου πεις ότι δεν θέλεις να μιλήσεις για αυτό που σε ρωτάω*». Κάνοντας χρήση μιας μη-λεκτικής μεθόδου που δεν φέρνει σε αντιπαράθεση το παιδί μαζί σας, θα βοηθήσει

106. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

107. Reitman, K. A. (2011). *Attorneys For Children Guide to Interviewing Clients: Integrating Trauma Informed Care and Solution Focused Strategies*. (Eds) Honorable Judith S. Claire, Chautauqua County Family Court Judge, Aimee L. Neri, LMSW New York State Child Welfare Court Improvement Project.

στο να προληφθούν σιωπές, συναισθηματική κατάρρευση ή εκδραματίσεις (π.χ. έντονα ξεσπάσματα θυμού)¹⁰⁸.

Ενημερώστε το παιδί ότι δεν ξέρετε τι συνέβη και για αυτό χρειάζεται να σας πει με δικά του λόγια οτιδήποτε θυμάται. Δώστε στο παιδί την άδεια να σας διορθώσει. Ελέγξτε την ικανότητα και την προθυμία του να σας διορθώσει κάνοντας σκόπιμα ένα λάθος και παρατηρήστε εάν το παιδί θα σας διορθώσει. Πείτε στον ανήλικο ότι όταν επαναλαμβάνετε μια ερώτηση δε σημαίνει ότι έκανε λάθος ή ότι δεν έγινε πιστευτός. Εξηγήστε του ότι αυτό γίνεται επειδή μπερδευτήκατε ή επειδή χρειάζεται κάτι να αποσαφηνίσετε. Ακούστε προσεκτικά όσα σας λέει το παιδί. Τα παιδιά συχνά ανησυχούν μήπως δεν γίνονται κατανοητά ή μήπως δεν τα πιστέψουν και μπορούν να διαισθανθούν τότε ο συνομιλητής τα ακούει πραγματικά. Η ενεργητική ακρόαση αυξάνει την ικανότητά μας να παρακολουθήσουμε και να καταλάβουμε τι είναι αυτό που θέλει να μας πει το παιδί και ταυτοχρόνως ενθαρρύνει τη δέσμευση του παιδιού στη συζήτηση. Όταν ο συνεντευκτής επιβεβαιώνει όσα έχουν ειπωθεί από το παιδί, κάνει ερωτήσεις προκειμένου να επιβεβαιώσει ότι έχει καταλάβει όσα θέλει το παιδί να του πει και ζητά τη βοήθεια του παιδιού για διευκρινίσεις τότε ο ανήλικος νιώθει ότι κάποιος ενδιαφέρεται για όσα έχει να πει.

Η μη λεκτική επικοινωνία του παιδιού είναι επίσης πολύ σημαντική πηγή πληροφοριών. Παρατηρήστε τη συμπεριφορά του παιδιού. Καθρεφτίστε στο παιδί το συναίσθημα που φαίνεται να εκφράζει, για παράδειγμα «*φαίνεσαι αναστατωμένος, θυμωμένος, λυπημένος κ.λπ.*»¹⁰⁹.

- ✓ **Χρησιμοποιήστε ανοιχτού τύπου ερωτήσεις.** Οι ανοιχτές ερωτήσεις προσφέρουν ένα πεδίο πάνω στο οποίο ο ανήλικος μπορεί να εκφράσει τις σκέψεις του για ένα θέμα συζήτησης χωρίς να περιορίζεται από την πρόθεση και την οπτική του ερωτώντα. Τα παιδιά έχουν εκπαιδευτεί να πιστεύουν ότι ικανοποιούν έναν ενήλικα όταν συμφωνούν μαζί του ενώ το να διαφωνούν ενδεχομένως έχει αρνητικές συνέπειες. Ένα παιδί λοιπόν, μπορεί να λέει συχνά «*ναι*» προκειμένου να κερδίσει την αποδοχή των ενηλίκων. Ωστόσο, οι ανοιχτές ερωτήσεις αποτρέπουν τα παιδιά από το να συμφωνήσουν είτε από συνήθεια είτε από φόβο. Για παράδειγμα η ερώτηση «*πού πήγες*», αντί της ερώτησης «*ήσουν στο πάρκο*», επιτρέπει στο παιδί να εκφρά-

108. Ο.π.

109. Ο.π.

σει τη δική του οπτική αντί να συμφωνήσει παθητικά με τον άλλο, επειδή σκέφτεται ότι αυτό θέλει να ακούσει.¹¹⁰

- ✓ **Μην βομβαρδίζετε το παιδί με ερωτήσεις.** Μην επιμένετε και μην πιέζετε για περαιτέρω αποκάλυψη πληροφοριών όταν υπάρχουν ενδείξεις ότι το παιδί έχει ήδη πει όλα όσα γνωρίζει.
- ✓ Ωστόσο, λάβετε υπόψη σας ότι **τα παιδιά μπορεί να παραλείψουν πληροφορίες, αν δεν τους τεθεί η κατάλληλη ερώτηση.**
- ✓ **Αποφύγετε να διατυπώσετε στο παιδί ερωτήσεις με το «γιατί», καθώς ένα παιδί θύμα κακοποίησης και εκμετάλλευσης μπορεί να νιώσει ότι εκείνο φταίει για ό,τι του έχει συμβεί.** Άλλωστε τα παιδιά έχουν ιδιαίτερη δυσκολία στο να δουν τα πράγματα υπό το πρίσμα των άλλων και να προβούν σε συμπεράσματα για τις προθέσεις τις σκέψεις, τις αντιλήψεις και τα συναισθήματα των άλλων. Για αυτό το λόγο η απάντηση στο ερώτημα «γιατί δεν έτρεξες να φύγεις όταν έκλεισε την πόρτα» μπορεί να προκαλέσει σύγχυση στο παιδί καθώς απαιτεί την εξαγωγή συμπεράσματος για τις προθέσεις τρίτου προσώπου.¹¹¹
- ✓ **Πριν τελειώσετε τη συνέντευξη, μπορείτε να πείτε, «Μου έχεις πει πολλά πράγματα σήμερα, σε ευχαριστώ που μίλησες μαζί μου».** Είναι σημαντικό να προσπαθήσετε να αποφορτίσετε το παιδί συζητώντας ουδέτερα θέματα.¹¹²
- ✓ Στις συνεντεύξεις με παιδιά, χρειάζεται **να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκονται** και συνακόλουθα η ικανότητά τους να εκφραστούν λεκτικά και να επικοινωνήσουν. Παιδιά διαφορετικών ηλικιών και αναπτυξιακών σταδίων, επικοινωνούν, μιλούν και αντιλαμβάνονται με έναν διαφορετικό τρόπο, γεγονός που απαιτεί την χρήση πολύ διαφορετικών επικοινωνιακών τεχνικών και από την πλευρά του συνεντευκτή.

Συμπεριφορές που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης, ανά ηλικία

Για βρέφη (0-3 ετών). Οι συμπεριφορές σε βρέφη και νήπια που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης είναι οι εξής:

110. Ό.π.

111. Θέμελη, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

112. Ό.π.

- Έντονη ληθαργικότητα, ιδιαίτερα αφού έχει προηγηθεί σημαντικός σε ό,τι αφορά τη διάρκεια κύκλος ύπνου. Τα πολύ μικρά βρέφη αναμένεται να χρήζουν ξεκούρασης κάθε 2 με 3 ώρες. Στα μισά του πρώτου έτους, ο χρόνος αυτός συνήθως αυξάνεται σε 4 με 5 ώρες.
- Βρέφη που παρουσιάζουν έντονα τη συμπεριφορά εκείνη που χαρακτηρίζεται από συνεχείς «δαχτυλισμούς» των ρούχων τους (π.χ. τραβάνε, σφίγγουν και αφήνουν, και ξανά από την αρχή τα ρούχα τους). Η συμπεριφορά αυτή θεωρείται ένδειξη άγχους, και το βρέφος εμπλέκεται σε αυτήν ακριβώς για να μπορέσει να ρυθμίσει το άγχος του (ή όταν καταβάλλει μια σημαντική προσπάθεια να εκφράσει κάτι στον φροντιστή).
- Πλήρης απουσία βαβίσματος. Συνήθως τα βρέφη που νοιώθουν ασφάλεια και εμπιστοσύνη θα εκφράσουν τη χαρά τους και την ανακούφισή τους έστω και με λίγα βαβίσματα ή φωνοποιήσεις προς οικεία αλλά και ανοίκεια πρόσωπα (ιδιαίτερα, πριν τον 6^ο μήνα της ζωής).

Για νήπια (3-6 ετών). Λάβετε υπόψη σας την τάση των νηπίων για συγκεκριμένη σκέψη. Τα νήπια συνήθως χρησιμοποιούν τη θέλησή τους στην προσπάθειά τους να αποδείξουν την αυτονομία τους, οπότε είναι δύσκολη η διεξαγωγή δομημένης συνέντευξης. Επιλέξτε μια δραστηριότητα, χαμηλής έντασης, με πολλά διαλείμματα, παράλληλα με την οποία θα μπορέσετε να θέσετε στο νήπιο τις ερωτήσεις που θέλετε. Τα παιδιά σε αυτήν την ηλικία είναι πιθανό να δίνουν διαστρεβλωμένες, ανακριβείς πληροφορίες όταν δεν καταλαβαίνουν τι έχουν ερωτηθεί, νιώθουν σύγχυση ή θέλουν να αποφύγουν να πουν όσα γνωρίζουν. Τα παιδιά σε αυτήν την ηλικία δεν έχουν αναπτύξει ακόμα την αντίληψη του χρόνου. Σε περιπτώσεις ασυνόδευτων ανηλίκων, λάβετε υπόψη σας ότι τα παιδιά αυτής της ηλικίας συχνά ανησυχούν για τους γονείς τους, αν είναι καλά, ή αν έχουν αρρωστήσει, δεν είναι σε θέση να καταλάβουν αν θα επανενωθούν με την οικογένειά τους ή πόσος καιρός μπορεί να περάσει μέχρι να τους ξαναδούν. Το να πείτε στο παιδί ότι ούτε εσείς γνωρίζετε είναι αποδεκτό.¹¹³

Για μικρά παιδιά (6-9 ετών). Τα παιδιά σε αυτήν την ηλικία είναι πιθανό να νιώθουν τα ίδια υπεύθυνα για κάτι άσχημο που τους συμβαίνει. Νιώθουν πιο άνετα με τα άτομα του ίδιου φύλου. Έχουν την ανάγκη να νιώθουν ότι

113. Reitman, K. A. (2011). *Attorneys For Children Guide to Interviewing Clients: Integrating Trauma Informed Care and Solution Focused Strategies*. (Eds) Honorable Judith S. Claire, Chautauqua County Family Court Judge, Aimee L. Neri, LMSW New York State Child Welfare Court Improvement Project.

διατηρούν κάποιο βαθμό ελέγχου ως προς το τι επρόκειτο να κάνουν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.¹¹⁴

Για προέφηβους (9-12 ετών). Και σε αυτήν την ηλικία είναι πιθανό, τα παιδιά να νιώθουν υπεύθυνα για κάτι κακό που τους έχει συμβεί. Ωστόσο, σε αυτήν την ηλικία τα παιδιά είναι σε θέση να κατανοήσουν περισσότερα για την κατάστασή τους και επομένως να επωφεληθούν περισσότερο από μια πιο λεπτομερή περιγραφή των διαδικασιών στις οποίες βρίσκονται αλλά και θα επακολουθήσουν.¹¹⁵

Για τους εφήβους (12-17 ετών). Λάβετε υπόψη ότι οι έφηβοι είναι ιδιαίτε-
 ρως ευαίσθητοι σε θέματα κριτικής, ενώ υποτιμούν την συμμόρφωση. Τα
 παιδιά στην ηλικία αυτή διαθέτουν τις γνωστικές ικανότητες για να κατα-
 νοήσουν την πραγματικότητα της παρούσας κατάστασής τους. Ωστόσο,
 οι έφηβοι συχνά διστάζουν να ζητήσουν διευκρίνιση για μια ερώτηση που
 δεν κατάλαβαν ή να παραδεχτούν ότι δεν κατανόησαν κάτι.¹¹⁶

Άλλοι σημαντικοί παράγοντες που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τη δι- άρκεια συνέντευξης με ασυνόδευτο ανήλικο ή/και ανήλικο θύμα εμπορίας ανθρώπων

Όταν αξιολογείτε την κατάσταση ενός παιδιού, λάβετε υπόψη σας ότι τα
 παιδιά δύσκολα θα αποκαλύψουν ότι είναι ή έχουν υπάρξει θύματα εμπο-
 ρίας ανθρώπων για πολλούς λόγους:

- Οι περισσότεροι ανήλικοι δεν γνωρίζουν τι είναι εμπορία ανθρώπων,
 ή μπορεί να πιστεύουν ότι έρχονται στην Ευρώπη για μια καλύτερη
 ζωή, δεχόμενοι ότι εισέρχονται σε μια χώρα παράνομα.
- Μπορεί να βιώνουν ψυχικό τραύμα, φόβο, ντροπή, στιγματισμό και
 μπορεί να μην διαθέτουν τις απαραίτητες γλωσσικές δεξιότητες για
 να εξηγήσουν τι τους συμβαίνει. Όταν ένα παιδί έχει υποστεί ψυχικό
 τραύμα, ο συνεντευκτής χρειάζεται να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός και
 να λάβει υπόψη του ότι τα παιδιά που έχουν υποστεί ψυχικό τραύμα
 βιώνουν έντονα αρνητικά συναισθήματα, άγχος και δυσκολεύονται
 να εμπιστευτούν τους άλλους. **Η προσπάθεια ενδυνάμωσης του
 παιδιού και ανάδειξης των δυνατών του σημείων, η αποφυγή της
 κριτικής και η χρήση ενός λόγου προσαρμοσμένου στις ανάγκες**

114. Ο.π.

115. Ο.π.

116. Ο.π.

των παιδιών που έχουν υποστεί κακοποίηση και ψυχικό τραυματισμό (ιδιαίτερα σαφής, βασισμένος στα γεγονότα λόγος), είναι θεμελιώδους σημασίας.¹¹⁷

- Μπορεί να μην θυμούνται τι τους έχει συμβεί και να εξιστορούν διαφορετικές κάθε φορά εκδοχές.
- Η αποκάλυψη από τα παιδιά μιας τέτοιας κακοποιητικής εμπειρίας παίρνει χρόνο και συνήθως βασίζεται στη δημιουργία μιας σχέσης που παρέχει ασφάλεια και εμπιστοσύνη.
- Η δυνατότητα για αποκάλυψη αυτής της κακοποιητικής εμπειρίας είναι πολύ περιορισμένη όταν τα παιδιά βρίσκονται υπό τον έλεγχο του εμπόρου ή νιώθουν υποχρεωμένα σε αυτόν, ενώ είναι ιδιαίτερω δύσκολο για παιδιά θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης.
- Η αξιολόγηση λοιπόν πρέπει να αφορά την πιθανότητα εμπορίας ενός ανηλίκου, με την παράλληλη χρήση σχετικών ενδείξεων και να μην στηρίζεται μόνο σε μια καθολική αποκάλυψη από την πλευρά του παιδιού.

Τοποθεσία διεξαγωγής της συνέντευξης

- Η τοποθεσία της συνέντευξης μπορεί να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τη δεκτικότητα και την απαντητικότητα του παιδιού.
- Αποφύγετε τη διεξαγωγή της συνέντευξης στο σπίτι του παιδιού, καθώς το σπίτι του παιδιού μπορεί να είναι ταυτοχρόνως και το μέρος που λαμβάνει χώρα η κακοποίηση και ως εκ τούτου να μην νιώθει άνετα να μιλήσει για τις εμπειρίες του στο χώρο αυτό.
- Στην περίπτωση κατά την οποία δεν μπορεί να εξασφαλιστεί ένας ήσυχος χώρος με κάποια βασικά για τα παιδιά αντικείμενα (μπλοκ ζωγραφικής και μαρκαδόροι, λίγα και απλά παιχνίδια π.χ. μια μικρή μπάλα, αυτοκινητάκια, μια παιδική κούκλα) στο αστυνομικό τμήμα ή σε κάποιο άλλο χώρο κράτησης, τότε μπορείτε να προχωρήσετε στις ενέργειες εκείνες ούτως ώστε μια τοπική-κοινωνική δομή παιδικής προστασίας και πρόνοιας να σας παραχωρήσει ένα κατάλληλο για τη διεξαγωγή της συνέντευξης χώρο.

Όταν ένα παιδί αποκαλύπτει ότι είναι θύμα εμπορίας ανθρώπων:

- ✓ Πιστέψτε το παιδί
- ✓ Πείτε στο παιδί ότι δε συμβαίνει μόνο σε αυτό αλλά και σε άλλα παιδιά
- ✓ Μη δίνετε υποσχέσεις που δεν μπορείτε να κρατήσετε
- ✓ Μη κρίνετε ενώπιον του παιδιού τον δράστη και τις άδικες πράξεις του
- ✓ Αναφέρετε το περιστατικό αμέσως στις αρμόδιες αρχές (Εισαγγελέας ανηλίκων, ομάδα anti-trafficking της Ελ. Αστυνομίας)
- ✓ Προετοιμάστε το παιδί για το τι πρόκειται να συμβεί στη συνέχεια
- ✓ Μη προσπαθήσετε να διερευνήσετε τους ισχυρισμούς του ανηλίκου

ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΙΧΝΕΥΣΗ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ - SESN

4.1 Περιγραφή του εργαλείου¹¹⁸

Το εργαλείο για την ανίχνευση ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων - SESN, αποτελεί προσαρμογή στα ελληνικά του εργαλείου *Risk assessment matrix for children who may have been trafficked*, το οποίο αναπτύχθηκε από το London Safeguarding Children Board, στο πλαίσιο του London Safeguarding Trafficked Children Toolkit (2011). Η προσαρμογή του εργαλείου πραγματοποιήθηκε από τη Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος «Νοτιοανατολικό Δίκτυ Προστασίας: Πρόληψη της εμπορίας παιδιών και προστασία των ασυνόδευτων ανήλικων στα ελληνοτουρκικά σύνορα – SESN» (HOME/2012/ISEC/AG/4000004394) ούτως ώστε να περιληφθούν σε αυτό τα έξι παραρτήματα εκ των οποίων τα δύο είναι και ηλικιακά προσαρμοσμένα.

Το εργαλείο απευθύνεται σε εκείνες τις ομάδες επαγγελματιών που έρχονται σε επαφή και εμπλέκονται στη διαχείριση περιπτώσεων ανήλικων υψηλού κινδύνου (ασυνόδευτοι ανήλικοι, παράτυποι μετανάστες, παιδιά που διαβιούν στο δρόμο, ή έχουν συλληφθεί για εμπλοκή σε παράνομες δραστηριότητες, ή έχουν εξαφανιστεί).

Σαν στόχο θέτει τη δημιουργία ενός πλαισίου εργασίας που επιτρέπει τη συλλογή και την αξιολόγηση πληροφοριών, προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσο ο ανήλικος έχει υπάρξει θύμα εμπορίας ανθρώπων, ή κατά πόσο ο ανήλικος είναι επί του παρόντος θύμα εμπορίας ανθρώπων. Οι επαγγελματίες μπορεί να έχουν στη διάθεσή τους πολλές ή λιγότερες πληροφορίες που να υποδεικνύουν ότι ένας ανήλικος είναι θύμα εμπορίας ανθρώπων. Ανατρέχοντας στο εργαλείο με τις ενδείξεις, μπορούν να σημειώνουν εκείνες τις εν-

118. Προσαρμογή στα ελληνικά του εργαλείου, London safeguarding children board (2011). *London Safeguarding Trafficked Children Toolkit - Risk assessment matrix for children who may have been trafficked*. London.

δείξεις που περιγράφουν καλύτερα τις διαθέσιμες σε αυτούς πληροφορίες. Αυτό μπορεί να σημαίνει ακόμα και έναν μεγάλο αριθμό ενδείξεων.

Το London Safeguarding Trafficked Children Toolkit, ετέθη σε πιλοτική εφαρμογή για ένα διάστημα 14 μηνών (από τον Ιανουάριο του 2009 ως τον Μάιο του 2010) προκειμένου να αξιολογηθεί κατά πόσο τα εργαλεία και οι κατευθυντήριες οδηγίες που περιλαμβάνονται στο εγχειρίδιο διευκολύνουν ή αντιθέτως δυσχεραίνουν την αναγνώριση ανήλικων πιθανών θυμάτων εμπορίας ανθρώπων.¹¹⁹

Στην πιλοτική εφαρμογή του Toolkit συμμετείχαν τοπικές αρχές από 12 διαφορετικές περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου (*Camden, Croydon, Glasgow, Harrow, Hillingdon, Hounslow, Islington, Kent, Manchester, Slough, Solihull και Southwark*). Την παρακολούθηση της πιλοτικής εφαρμογής του εγχειριδίου είχε το London Safeguarding Children Board το οποίο αποτελείται από τους εξής φορείς: *London Safeguarding Children Board Trafficking Sub-Group (Chair), Representatives from the local authorities, Child Exploitation and Online Protection Centre (CEOP), United Kingdom Human Trafficking Centre (UKHTC), Metropolitan Police Service, UK Border Agency (UKBA), UK Home Office Victims Unit, ECPAT UK (End Child Prostitution, Child Pornography and the Trafficking of Children for Sexual Purposes), NSPCC-CTAIL (National Child Trafficking Advice and Information Line), NRUC (National Register for Unaccompanied Children), Anti-trafficking monitoring group.*¹²⁰

Στο πλαίσιο της πιλοτικής του εφαρμογής, το *Risk assessment matrix for children who may have been trafficked*, αξιολογήθηκε ως το πιο χρήσιμο εργαλείο του εγχειριδίου. Στα πλεονεκτήματα του εργαλείου, περιλαμβάνεται η ευκολία με την οποία μπορεί να εφαρμοστεί σε διαφορετικά πλαίσια, αλλά και το γεγονός ότι η συμπλήρωσή του δεν είναι χρονοβόρα. Ως περιορισμός του εργαλείου αναφέρεται το γεγονός ότι δεν είναι αναπτυξιακά «ευαίσθητο», καθώς φαίνεται να μην μπορεί να αναγνωρίσει αποτελεσματικά πιθανά θύματα εμπορίας ανθρώπων κάτω των 10 ετών.¹²¹

Αυτός άλλωστε είναι και ο λόγος που στην ελληνική του προσαρμογή προστέθηκαν 6 παραρτήματα εκ των οποίων τα 2 είναι και ηλικιακά προσαρμοσμένα. Τα Παραρτήματα 1 (ενδείξεις σωματικής και σεξουαλικής κακοποίησης), 2 (ενδείξεις παραμέλησης) και 3 (ενδείξεις συναισθηματικής/ψυχολογικής κακοποίησης) αποτελούνται από ενδείξεις διαφορετικών μορφών κακοποίησης όπως αυτές προσδιορίζονται στο Πρωτόκολλο Διε-

119. London safeguarding children board (2011). *Final monitoring report. Local authority pilots of the London Safeguarding Trafficked Children guidance and toolkit*. London.

120. Ο.π.

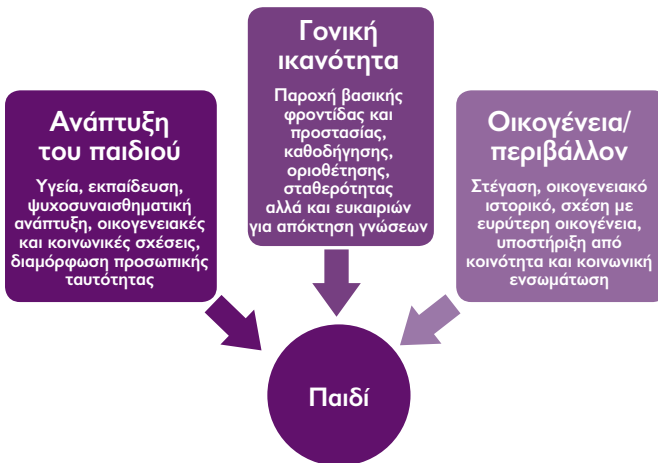
121. Ο.π.

ρεύνησης, Διάγνωσης και Διαχείρισης Κακοποίησης και Παραμέλησης Παιδιών, το οποίο αναπτύχθηκε από τη Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού (2015). Τα Παραρτήματα 4 (ενδείξεις για την παρουσία μετατραυματικής αγχώδους διαταραχής), 5 (ενδείξεις για την παρουσία διαταραχών/δυσκολιών στη συμπεριφορά) και 6 (ενδείξεις για την παρουσία συναισθηματικών διαταραχών/δυσκολιών) βασίζονται και κάνουν χρήση των κριτηρίων για την διάγνωση της μετατραυματικής αγχώδους διαταραχής, των αγχώδων και συναισθηματικών διαταραχών όπως αυτά περιγράφονται στην 4η έκδοση του Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV-TR®), της American Psychiatric Association (2000) αλλά και στο «Σύστημα Διαγνωστικής Ταξινόμησης Ψυχικής Υγείας και Αναπτυξιακών Διαταραχών της Βρεφικής και Νηπιακής Ηλικίας», DC: 0-3R.¹²²

4.2 Οδηγίες για την χρήση του εργαλείου

Το εργαλείο περιλαμβάνει 62 ενδείξεις για την ανίχνευση ανήλικων θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, οι οποίες οργανώνονται σε 3 πεδία/παράγοντες: στην ανάπτυξη του παιδιού ή του εφήβου, στην γονική ικανότητα και στην οικογένεια/ευρύτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο κινείται και ζει το παιδί (σχεδιάγραμμα 2).

Σχεδιάγραμμα 2: Τα τρία πεδία του εργαλείου ανίχνευσης

122. Zero to Three (2014). Σύστημα Διαγνωστικής Ταξινόμησης Ψυχικής Υγείας και Αναπτυξιακών Διαταραχών της Βρεφικής και Νηπιακής Ηλικίας – DC:0-3R. Επιμ.: Χατζηνικολάου, Κ. & Καρβέλη, Β. Αθήνα: Εκδόσεις GEMA.

Κάθε πεδίο/παράγοντας αποτελείται από τρία μέρη:

- **Εκμετάλλευση**
- **Μετακίνηση προς, εντός και εκτός Ελλάδος**
- **Άλλοι Παράγοντες Κινδύνου**

Το 1ο και το 2ο μέρος, Εκμετάλλευση και Μετακίνηση προς, εντός και εκτός Ελλάδος, συνιστούν τα δύο βασικά στοιχεία του ορισμού της εμπορίας ανθρώπων, όπως αυτός έχει διατυπωθεί από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, ενώ το 3^ο μέρος, Άλλοι Παράγοντες Κινδύνου, περιλαμβάνει επιπρόσθετες ενδείξεις για την αξιολόγηση του κινδύνου στον οποίο μπορεί να είναι εκτεθειμένοι οι ανήλικοι. Τα γκρι πεδία, στο εργαλείο με τις ενδείξεις αφορούν στον **Έλεγχο** που μπορεί να εξασκείται στα θύματα.

Εάν οι πληροφορίες που έχουν συγκεντρώσει οι εμπλεκόμενοι επαγγελματίες αντιστοιχούν και καταλήγουν στην παρουσία ενδείξεων που αφορούν στα δύο πρώτα μέρη του εργαλείου, στην Εκμετάλλευση και στην Μετακίνηση, δηλαδή στα δύο βασικά συστατικά του ορισμού της εμπορίας ανθρώπων, τότε ενδεχομένως να υπάρχουν βάσιμες υποψίες πως ο ανήλικος πιθανόν να είναι θύμα εμπορίας ανθρώπων. Οι ενδείξεις μπορεί να προέρχονται όλες από ένα παράγοντα/πεδίο, π.χ. ανάπτυξη παιδιού, είτε να διαπερνούν και τα δύο ή τρία πεδία κατανομής των ενδείξεων. Όπου **N=Ναι**, και παραπέμπει σε παρουσία της συγκεκριμένης ένδειξης, ενώ όπου **Π=Πιθανό**, και επομένως χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Ωστόσο, οι επαγγελματίες θα πρέπει να έχουν πάντα κατά νου πως μια πληροφορία η οποία επί του παρόντος δεν είναι διαθέσιμη, μπορεί να αυξήσει σημαντικά το βαθμό κινδύνου στον οποίο μπορεί να βρίσκεται εκτεθειμένος ο ανήλικος.

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 1 : ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΣΩΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ	N	Π
Τραυματισμοί (όπως κατάγματα) ειδικά στο κεφάλι και το πρόσωπο σε βρέφη που δεν έχουν κατακτήσει ακόμα την κίνηση		
Τραυματισμοί συχνά πολλαπλοί και πολύμορφοι (όπως μώλωπες, επιφανειακές πληγές, διαστρέμματα, εξαρθρώσεις, δαγκώματα, κοψίματα) για τους οποίους δεν υπάρχει καμία εξήγηση ή η εξήγηση δεν ταιριάζει με τα τραύματα ή η ιστορία αλλάζει συνεχώς		
Τραυματισμοί που έχουν ένα ορισμένο σχήμα ή μοιάζουν να έχουν προκληθεί από ένα αντικείμενο (π.χ. χέρι, ραβδί)		
Κάψιμο από τσιγάρο ή άλλα εγκαύματα		
Τραυματισμοί διαφορετικών χρονολογιών (επανελημμένα επεισόδια βίας)		
Κακώσεις από τράνταγμα σε βρέφη (π.χ. αιμορραγία αμφιβληστροειδούς)		
Μώλωπες σε ασυνήθιστα μέρη, όπως τα αφτιά, ο κορμός, ο λαιμός ή οι γλουτοί		
<i>Άλλες ενδείξεις σωματικής κακοποίησης</i>		
Επιθετικότητα η οποία μπορεί να εκφράζεται είτε άμεσα με έντονα ξεσπάσματα θυμού (tantrums) είτε μέσα από μια χειριστική, παθητικο-επιθετική συμπεριφορά		
Υπερεπαγρύπνηση, ευερεθιστότητα, «παγωμένο βλέμμα». Ενώ φαίνεται να είναι σε υπερεγρήγορη, παρατηρώντας πολύ προσεκτικά ό,τι συμβαίνει στον περιβάλλοντα χώρο, μπορεί να μην ανταποκρίνεται και να μην αντιδρά		
Φόβο, αποστροφή στο άγγιγμα και στη σωματική επαφή (αντί να παράγει θετικά συναισθήματα το άγγιγμα και η σωματική επαφή γίνονται αντιληπτά ως απειλή)		
Επιφυλακτικότητα, άμεση συμμόρφωση στις εντολές		
Διαταραχές ύπνου (εφιάλτες)		
Παλινδρόμηση σε προγενέστερα στάδια ανάπτυξης (όπως νυχτερινή ενοούρηση, εγκόπηση)		
Ανησυχία όταν τα άλλα παιδιά κλαίει (υπερευαισθησία)		
Φόβος ή δισταγμός του παιδιού να επιστρέψει στο σπίτι		
Αιφνίδιες μεταπτώσεις στην συμπεριφορά		
Δυσκολία να επενδύσει στις σχέσεις με τους ενήλικες		

Φόβος προς τα αναφερόμενα ως πρόσωπα φροντίδας		
Προσκόλληση σε άγνωστα άτομα		
Καθυστερημένη ή διαταραγμένη ομιλία		
<i>Ενδείξεις σεξουαλικής κακοποίησης</i>		
Σεξουαλικά μεταδιδόμενο αφροδίσιο νόσημα ή μόλυνση συμπεριλαμβανομένων στοματικών λοιμώξεων		
Εγκυμοσύνη σε νεαρές εφήβους, ειδικά όταν δεν αποκαλύπτεται η ταυτότητα του πατέρα		
Ερεθισμό των γεννητικών οργάνων ή του πρωκτού		
Κνησμό της γεννητικής χώρας ή του πρωκτού		
Εκκρίσεις των γεννητικών οργάνων (κολπικές ή από το πέος)		
Σχισμένα, λερωμένα ή ματωμένα εσώρουχα		
Δυσκολία ή πόνο στο περπάτημα ή/και στο κάθισμα		
Συμμετοχή σε σεξουαλικές δραστηριότητες με χρηματικές απολαβές		
Σεξουαλικά παρεμβατική συμπεριφορά σε ενήλικους		
Έκφραση σεξουαλικής δραστηριότητας μέσα στα παιχνίδια (κυρίως συμβολικό παιχνίδι με κούκλες)		
Επώδυνη εκκένωση ουροδόχου κύστης ή/και επαναλαμβανόμενες ουρολοιμώξεις		
Χρήση αλκοόλ ή ναρκωτικών ουσιών, κλοπή, εμπρησμός		
Υπερβολικό φόβο επαφής, απροθυμία συναίνεσης σε ιατρικές ή οδοντιατρικές πράξεις		
Ρήξη παρθενικού υμένα		
Τραύματα, μώλωπες ή αιμορραγία στα γεννητικά όργανα ή στον πρωκτό		
Προχωρημένη σεξουαλική γνώση βάσει της ηλικίας του παιδιού		
Χρήση βίας, απειλής ή δωροδοκίας προς μικρότερα ή πιο αφελή παιδιά για συμμετοχή σε σεξουαλική δραστηριότητα		
Έκφραση φόβου ή αποφυγή απέναντι σε ένα συγκεκριμένο άτομο ή χώρο ιδιαίτερα σε περιστάσεις που περιλαμβάνουν τη σωματική έκθεση		
Υπερβολικό αυνανισμό, πρόωρο σεξουαλικό παιχνίδι, υπερβολική περιέργεια για το σεξ		
Απρόσμενη πτώση της σχολικής επίδοσης		
Παλινδρόμηση σε προγενέστερα αναπτυξιακά στάδια (νυχτερινή ενούρηση, εγκόπριση)		

Ελάχιστες φιλικές σχέσεις ή απομόνωση από συνομηλίκους		
Κατοχή δώρων, νέων ρούχων ή χρημάτων άγνωστης προέλευσης		
Καταθλιπτικό συναίσθημα		
Αυτοκαταστροφική συμπεριφορά/αυτοτραυματισμός και απόπειρες αυτοκτονίας		
Διαταραχές ύπνου και λήψης τροφής		

* * *

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2 : ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗΣ – ΒΑΣΙΚΗΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ, ΥΠΟΣΤΙΣΜΟΥ, ΠΑΡΑΜΕΛΗΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΑΝΑΓΚΩΝ	N	Π
Τραυματισμοί ως αποτέλεσμα απουσίας επίβλεψης		
Τραυματισμοί στους οποίους η ιατρική φροντίδα έχει καθυστερήσει ή αποφευχθεί		
Ρουχισμό ακατάλληλο για τις καιρικές συνθήκες		
Ελλιπή ή ακατάλληλη σε θρεπτικά στοιχεία διατροφή		
Παραμελημένη προσωπική υγιεινή		
Κουρασμένα παιδιά με δυσκολία συγκέντρωσης (συχνά λόγω έλλειψης ύπνου)		
<i>Άλλες ενδείξεις παραμέλησης</i>		
Εμπλοκή σε παραβατικές συμπεριφορές, όπως η χρήση ναρκωτικών ουσιών ή αλκοόλ, κλοπές		
Στεναχωρημένα παιδιά ή με επίπεδο συναίσθημα		

* * *

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3 : ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ/ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗΣ	N	Π
Ψυχοσωματικά προβλήματα (όπως πονοκέφαλος, ναυτία, κοιλιακά άλγη, συχνή διάρροια)		
Αυτοτραυματισμοί		
Στερεότυπες κινήσεις (όπως λίκνισμα)		
Δήγματα (δήγμα-δάγκωμα), βίαιες κινήσεις κεφαλής		

Άγχος		
Κατάθλιψη		
Σημάδια κοινωνικής απομόνωσης		
Παλινδρόμηση σε προγενέστερα αναπτυξιακά στάδια (όπως νυχτερινή ενούρηση, πιπίλισμα αντίχειρα)		
Βία που εκφράζεται με λόγια ή πράξεις		
Έλλειψη ενδιαφέροντος		

* * *

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 4 : ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΨΥΧΙΚΟΥ ΤΡΑΥΜΑΤΟΣ

Η διάγνωση σύμφωνα με το «Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο των Ψυχικών Διαταραχών (DSM)¹²³, η οποία προϋποθέτει την παρουσία και των 5 διαγνωστικών κριτηρίων και με το «Σύστημα Διαγνωστικής Ταξινόμησης Ψυχικής Υγείας και Αναπτυξιακών Διαταραχών της Βρεφικής και Νηπιακής Ηλικίας», DC: 0-3R¹²⁴:

A. Το άτομο έχει εκτεθεί σ' ένα τραυματικό γεγονός κατά το οποίο και τα δύο από τα παρακάτω ήταν παρόντα:

- (1) το άτομο βίωσε, ήταν μάρτυρας ή ήρθε αντιμέτωπο μ' ένα γεγονός ή γεγονότα τα οποία συνεπάγονταν πραγματικό ή επαπειλούμενο θάνατο ή σοβαρό τραυματισμό ή απειλή της σωματικής ακεραιότητας του εαυτού ή των άλλων.
- (2) η απάντηση του ατόμου περιείχε έντονο φόβο, αίσθηση ανημπόριας ή τρόμο/ φρίκη. **Στα παιδιά, αυτό μπορεί να εκφράζεται με αποδιοργανωμένη ή διεγερτική συμπεριφορά.**

B. Το τραυματικό γεγονός επαναβιώνεται επίμονα με έναν (ή περισσότερους) από τους παρακάτω τρόπους:

- (1) επαναλαμβανόμενες αναμνήσεις του γεγονότος (εικόνες, σκέψεις, αντιλήψεις) που εισβάλλουν και προκαλούν υποκειμενική ενόχληση και αναταραχή. **Στα μικρά παιδιά, μπορεί να γίνονται επαναλαμβανόμενα παιχνίδια στα οποία εκφράζονται θέματα ή πτυχές που αφορούν το τραύμα (μετατραυματικό παιχνίδι). Το μετατραυματικό παιχνίδι λειτουργεί κατανα-**

123. American Psychiatric Association (2000). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition: DSM-IV-TR®. American Psychiatric Pub

124. Zero to Three (2014). Σύστημα Διαγνωστικής Ταξινόμησης Ψυχικής Υγείας και Αναπτυξιακών Διαταραχών της Βρεφικής και Νηπιακής Ηλικίας – DC:0-3R. Επιμ.: Χατζηνικολάου, Κ. & Καρβέλη, Β. Αθήνα: Εκδόσεις GEMA

γκαστικά, αποτυγχάνει να ανακουφίσει το άγχος και είναι περισσότερο συγκεκριμένο, λιγότερο σύνθετο και στερούμενο φαντασίας από ότι συνήθως. Εκτός του παιχνιδιού, στα μικρά παιδιά μπορεί να υπάρχουν επαναλαμβανόμενες δηλωτικές προτάσεις ή ερωτήσεις σχετικά με το γεγονός, που δείχνουν ότι αυτό ασκεί κάποια επίδραση στο παιδί. Η ψυχική δυσφορία δεν είναι απαραίτητως εμφανής.

- (2) επαναλαμβανόμενα όνειρα του γεγονότος που προκαλούν υποκειμενική ενόχληση και αναταραχή. **Στα παιδιά μπορεί να υπάρχουν τραυματικά όνειρα χωρίς αναγνωρίσιμο περιεχόμενο.**
- (3) το άτομο δρα ή νιώθει σαν να ξανασυμβαίνει το τραυματικό γεγονός (περιλαμβάνει αίσθηση επαναβίωσης της εμπειρίας, παραισθήσεις, ψευδαισθήσεις και διασχιστικά flashback επεισόδια, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που συμβαίνουν στην αφύπνιση ή όταν το άτομο βρίσκεται σε τοξίκωση). **Σε μικρά παιδιά, μπορεί να γίνονται ειδικά σχετιζόμενες με το τραύμα αναπαραστάσεις χωρίς το παιδί να μπορεί να αντιληφθεί από που προήλθαν οι ιδέες αυτές. Η συμπεριφορά είναι αποσυνδεδεμένη από οποιαδήποτε πρόθεση ή σκοπιμότητα του ίδιου του παιδιού. Το εν λόγω σύμπτωμα μπορεί επίσης να εκδηλωθεί με επίμονο βλέμμα στο κενό ή με ακινητοποίηση («πάγωμα»).**
- (4) έντονη ψυχολογική δυσφορία και αναταραχή κατά την έκθεση σε εσωτερικές ή εξωτερικές νύξεις που συμβολίζουν ή μοιάζουν με κάποια πλευρά του τραυματικού γεγονότος.
- (5) φυσιολογική αντιδραστικότητα (διέγερση του αυτόνομου νευρικού συστήματος) κατά την έκθεση σε εσωτερικές ή εξωτερικές νύξεις που συμβολίζουν ή μοιάζουν με κάποια πλευρά του τραυματικού γεγονότος.

Γ. Επίμονη αποφυγή των ερεθισμάτων που συνδέονται με το τραύμα και μούδιασμα της γενικής απαντητικότητας (που δεν είναι παρόντα πριν από το τραύμα), όπως φαίνεται από τρία (ή περισσότερα) από τα παρακάτω:

- (1) προσπάθειες ν' αποφύγει σκέψεις, συναισθήματα ή συζητήσεις που συνδέονται με το τραύμα.
- (2) προσπάθειες ν' αποφύγει δραστηριότητες, μέρη ή ανθρώπους που ξυπνούν αναμνήσεις του τραύματος.
- (3) ανικανότητα να θυμηθεί μια σημαντική πλευρά του τραύματος.
- (4) έντονη μείωση του ενδιαφέροντος ή της συμμετοχής σε σημαντικές δραστηριότητες. **Στα παιδιά υπάρχει έντονα μειωμένο ενδιαφέρον, συμπεριλαμβανομένου του παιχνιδιού, των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, και της καθημερινής ρουτίνας.**
- (5) αίσθημα απομάκρυνσης/αποστασιοποίησής ή αποξένωσης από τους άλλους.
- (6) περιορισμένο εύρος συναισθήματος (π.χ. ανικανότητα του ατόμου να έχει συναισθήματα αγάπης).
- (7) αίσθηση βράχυνσης του μέλλοντος (π.χ. το άτομο δεν περιμένει ότι θα κάνει καριέρα, ότι θα παντρευτεί, ότι θα κάνει παιδιά ή ότι θα έχει μια φυσιολογική διάρκεια ζωής) .

Δ. Επίμονα συμπτώματα αυξημένης διεγερσιμότητας (που δεν είναι παρόντα πριν από το τραύμα) όπως φαίνεται από δύο (ή περισσότερα) από τα παρακάτω:

- (1) δυσκολία να κοιμηθεί ή να παραμείνει κοιμισμένος(η). **Στα παιδιά αυτή η δυσκολία να κοι-**

μηθούν μπορεί να εκφράζεται με έντονες διαμαρτυρίες την ώρα που πέφτουν στο κρεβάτι, δυσκολία να αποκοιμηθούν, ή με επαναλαμβανόμενα επεισόδια νυχτοπερπατήματος (night walking) που δεν σχετίζονται με εφιάλτες.

- (2) ευερεθιστότητα ή εκρήξεις θυμού. *Σε ό,τι αφορά παιδιά μπορεί να είναι οξύθυμα, με υπερβολική γκρίνια και temper tantrums.*
- (3) δυσκολία στη συγκέντρωση.
- (4) υπερεπαγρύπνηση. *Σε ό,τι αφορά τα παιδιά μπορεί να σαστίζουν και να τρομάζουν εύκολα.*
- (5) αυξημένη αντίδραση ξαφνιάσματος (exaggerated startle response).

Ε. Η διάρκεια της διαταραχής είναι μεγαλύτερη από 1 μήνα.

Σε παιδιά σχολικής ηλικίας και εφήβους, εκτός των παραπάνω κριτηρίων παρατηρούμε και τα εξής:

- Μπορεί να χάσουν ικανότητες που είχαν ήδη αποκτήσει (έλεγχος σφικτήρων, λόγος, τρόπος σχετίζεσθαι με τους άλλους).
- Μπορεί να εμφανισθεί επιθετικότητα προς συνομηλίκους, ενήλικους ή ζώα.
- Φόβοι που δεν υπήρχαν πριν το τραυματικό γεγονός, συμπεριλαμβανομένου του άγχους αποχωρισμού, του φόβου να πάει μόνο του στην τουαλέτα, και του φόβου για το σκοτάδι.
- Σεξουαλική ή επιθετική συμπεριφορά που δεν συνάδει με την ηλικία του παιδιού.
- Παρουσία μη λεκτικών αντιδράσεων, οι οποίες μπορεί να είχαν βιωθεί κατά τη διάρκεια του τραύματος όπως πόνος, σωματικά συμπτώματα δερματικά στίγματα και εξανθήματα.
- Η μετατραυματική αγχώδης διαταραχή, μπορεί επίσης να οδηγήσει σε σημαντική, μη αναστρέψιμη μείωση του ιππόκαμπου και κατ' επέκταση σε μνημονικές δυσλειτουργίες, ειδικότερα της βραχύχρονης μνήμης και σε μαθησιακές δυσκολίες.
- Ανάπτυξη μιας πεποίθησης ότι υπήρχαν προειδοποιητικά «σημάδια», ενδείξεις πριν το τραυματικό γεγονός. Τα παιδιά που αναπτύσσουν αυτήν την πεποίθηση είναι πάντοτε σε ετοιμότητα για αναζήτηση και αναγνώριση τέτοιων προειδοποιητικών μηνυμάτων για κάποιον «επικείμενο κίνδυνο» (σαν μια απόπειρα επανάκτησης του ελέγχου).
- Παρουσία σωματικών συμπτωμάτων όπως στομαχόπονος ή πονοκέφαλος, χωρίς κάποια οργανική αιτιολογία.

*
* * *

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5 : ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΔΙΑΤΑΡΑΧΩΝ/ΔΥΣΚΟΛΙΩΝ ΣΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ	Ν	Π
Για ηλικίες 0-3		
Υψίσυχο, διαπεραστικό κλάμα		
Ασυνήθιστη ευερεθιστότητα (δεν είναι δεκτικός/ή στην αγκαλιά/δεν «αφήνεται» στην αγκαλιά, αποφεύγει τη βλεμματική επαφή, κρατά σφιχτά μαζί τα χέρια του και είναι συγκεντρωμένο σε αυτά, είναι πιο ευέξαπτος/η σε εξωτερικά ερεθίσματα) ή ψυχοκινητική επιβράδυνση (φαίνεται ληθαργικός/ή)		
Δεν φαίνεται να αναγνωρίζει/να ξεχωρίζει το πρόσωπο φροντίδας του		
Δεν φαίνεται να καταλαβαίνει ή να το ενδιαφέρει όταν μένει μόνο του		
Δεν φαίνεται να δείχνει προτίμηση για οικεία πρόσωπα (>1 έτους)		
Απορρίπτει, δεν δέχεται τις προσπάθειες του προσώπου φροντίδας να το ηρεμήσει, να το ανακουφίσει		
Λικνίζεται για πολύ ώρα και προσπαθεί να παρηγορηθεί μόνος/η		
Δεν χαμογελάει, ανέκφραστος/η (>3 μηνών)		
Μοιάζει σαν να είναι στον κόσμο του, δεν αλληλεπιδρά, ενώ μπορεί να παρατηρεί πολύ προσεκτικά ό,τι συμβαίνει γύρω του		
Διαταραχές στον ύπνο (αϋπνία, υπερυπνία, ενύπνιοι τρόμοι, εφιάλτες)		
Διαταραχές της όρεξης (μειωμένη ή αυξημένη)		
Προσωρινή απώλεια κατεκτημένων αναπτυξιακών επιτευγμάτων (λόγος, τρόπος σχετιζομαι με τους άλλους)		
Καθυστέρηση στην ομιλία, διαταραγμένος λόγος		
Για ηλικίες 3-6		
Δεν φαίνεται να προτιμά τα πρόσωπα φροντίδας του από άλλους ενήλικες ακόμα και ξένους (μοιάζει να αναζητεί παρηγοριά και προσοχή από οποιονδήποτε)		
Δεν αλληλεπιδρά με τους ενήλικες ή άλλα παιδιά μέσω του παιχνιδιού, κοινωνικά αποσυρμένος/απομονωμένος/η (απουσία θετικών, σημαντικών σχέσεων από τη ζωή του παιδιού)		
Χειριστική συμπεριφορά (προκειμένου να επανακτήσει τον έλεγχο) ή μαζοχιστική προκλητικότητα (συμπεριφορά η οποία προκαλεί κακοποίηση)		
Παράπονα για σωματικούς πόνους και ενοχλήσεις (π.χ. πονοκέφαλος, στομαχόπονος) χωρίς κάποια οργανική αιτία		

Αποφεύγει την βλεμματική επαφή		
Δεν χαμογελάει		
Συχνό κλάμα		
Μοιάζει σαν να είναι στον κόσμο του, δεν αλληλεπιδρά ενώ μπορεί να παρατηρεί πολύ προσεκτικά ό,τι συμβαίνει γύρω του		
Ψυχοκινητική υπερδιέγερση (αδυναμία να παραμείνει ακίνητος/η, ήρεμος/η για αρκετή ώρα, μιλάει πολύ γρήγορα, οι σκέψεις μοιάζει σαν να «τρέχουν», γρήγορη και απότομη εναλλαγή θεμάτων συζήτησης) ή ψυχοκινητική επιβράδυνση (πολύ αργές κινήσεις, επιβραδυμένος λόγος, το παιδί φαίνεται σχεδόν ληθαργικό)		
Διαταραχές στον ύπνο (αϋπνία, υπερυπνία, ενύπνιοι τρόμοι, εφιάλτες)		
Διαταραχές της όρεξης (μειωμένη ή αυξημένη)		
Σημαντικές δυσκολίες προσοχής και μειωμένη συγκέντρωση		
Προσωρινή απώλεια κατεκτημένων αναπτυξιακών επιτευγμάτων (έλεγχος σφιγκτήρων, λόγος, τρόπος σχετίζεσθαι με τους άλλους)		
Καθυστέρηση στην ομιλία, διαταραγμένος λόγος		
Για ηλικίες 6-12		
Διαταραχές στον ύπνο (αϋπνία ή υπερυπνία) ή/και στην όρεξη		
Συχνό κλάμα ή φωνητικά ξεσπάσματα		
Χειριστική συμπεριφορά (προκειμένου να επανακτήσει τον έλεγχο) ή μαζοχιστική προκλητικότητα (συμπεριφορά η οποία προκαλεί κακοποίηση)		
Κοινωνικά αποσυρμένος/απομονωμένος/η (απουσία θετικών, σημαντικών σχέσεων από τη ζωή του παιδιού)		
Δυσκολία στην συγκέντρωση ή/και μνήμη		
Αποφεύγει την βλεμματική επαφή		
Δεν χαμογελάει		
Ψυχοκινητική υπερδιέγερση ή ψυχοκινητική επιβράδυνση (αδυναμία να παραμείνει ακίνητος/η, ήρεμος/η για αρκετή ώρα, μιλάει πολύ γρήγορα, οι σκέψεις μοιάζει σαν να «τρέχουν», γρήγορη και απότομη εναλλαγή θεμάτων συζήτησης) ή ψυχοκινητική επιβράδυνση (πολύ αργές κινήσεις, επιβραδυμένος λόγος, το παιδί φαίνεται σχεδόν ληθαργικό)		
Παράπονα για σωματικούς πόνους και ενοχλήσεις (π.χ. πονοκέφαλος, στομαχόπονος) χωρίς κάποια οργανική αιτία		
Προσωρινή απώλεια κατεκτημένων αναπτυξιακών επιτευγμάτων (έλεγχος σφιγκτήρων, τρόπος σχετίζεσθαι με τους άλλους)		
Καθυστέρηση στην ομιλία, διαταραγμένος λόγος		

Για ηλικίες 12-17		
Αλλαγές στην όρεξη (απώλεια της ή αύξησή της)		
Διαταραχές στον ύπνο (αϋπνία ή υπερυπνία)		
Συχνό κλάμα ή φωνητικά ξεσπάσματα		
Χειριστική συμπεριφορά (προκειμένου να επανακτήσει τον έλεγχο) ή μαζοχιστική προκλητικότητα (συμπεριφορά η οποία προκαλεί κακοποίηση)		
Κοινωνικά αποσυρμένος/απομονωμένος/η (απουσία θετικών, σημαντικών σχέσεων από τη ζωή του παιδιού)		
Δυσκολία στην συγκέντρωση ή/και μνήμη, στην ανάκληση παρελθοντικών εμπειριών, δυσκολία στη λήψη αποφάσεων		
Αποφεύγει την βλεμματική επαφή		
Δεν χαμογελάει		
Ψυχοκινητική υπερδιέγερση ή ψυχοκινητική επιβράδυνση (αδυναμία να παραμείνει ακίνητος/η, ήρεμος/η για αρκετή ώρα, μιλάει πολύ γρήγορα, οι σκέψεις μοιάζει σαν να «τρέχουν», γρήγορη και απότομη εναλλαγή θεμάτων συζήτησης) ή ψυχοκινητική επιβράδυνση (πολύ αργές κινήσεις, επιβραδυμένος λόγος, το παιδί φαίνεται σχεδόν ληθαργικό)		
Παραμελημένη εμφάνιση, δεν ενδιαφέρεται για ζητήματα προσωπικής υγιεινής		
Προσωρινή απώλεια κατεκτημένων αναπτυξιακών επιτευγμάτων (έλεγχος σφιγκτήρων, τρόπος σχετίζεσθαι με τους άλλους)		
Παράπονα για σωματικούς πόνους και ενοχλήσεις (π.χ. πονοκέφαλος, στομαχόπονος) χωρίς κάποια οργανική αιτία		

*
* *

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α 6 : ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΡΑΧΩΝ/ΔΥΣΚΟΛΙΩΝ	N	Π
Για ηλικίες 0-3		
Δεν φαίνεται να ηρεμεί όταν το παίρνουν αγκαλιά, είναι απαρηγόρητο		
Δεν φαίνεται να αντλεί ευχαρίστηση όταν αλληλεπιδρά με κόσμο		
Δεν εκφράζει άγχος όταν αποχωρίζεται το πρόσωπο που το φροντίζει (>9μηνών)		
Εκφράζει αναπτυξιακά ακατάλληλο και υπερβολικό άγχος όταν αποχωρίζεται ή επανασυνδέεται με τα πρόσωπα φροντίδας		

Περιορισμένο εύρος συναισθημάτων		
Περιορισμένο θετικό συναίσθημα και υπερβολικά επίπεδα θλίψης ή φόβου		
Για ηλικίες 3-6		
Απορρίπτει τις προσπάθειες για να το ηρεμήσουν και να το παρηγορήσουν		
Παρουσία έντονου άγχους (είτε γενικευμένου είτε συνδεδεμένου με συγκεκριμένες καταστάσεις και ερεθίσματα)		
Επιθετικότητα και έντονες αντιδράσεις θυμού προς συνομηλικούς, ενήλικες ή/και ζώα		
Συνεχείς σκέψεις και έντονη ανησυχία σχετικά με την ασφάλεια των γονέων του ή/και των προσώπων φροντίδας του ή άλλων μελών της οικογένειάς του		
Εκφράζει αναπτυξιακά ακατάλληλο και υπερβολικό άγχος όταν αποχωρίζεται ή επανασυνδέεται με τα πρόσωπα φροντίδας		
Παρουσιάζει αποστροφή προς το άγγιγμα και τη σωματική εκδήλωση στοργής, η οποία αντί να παράγει θετικά συναισθήματα γίνεται αντιληπτή σαν απειλή		
Περιορισμένο εύρος συναισθημάτων		
Καταθλιπτικό συναίσθημα		
Για ηλικίες 6-12		
Παρουσία έντονου και υπερβολικού άγχους (είτε γενικευμένου είτε συνδεδεμένου με συγκεκριμένες καταστάσεις και ερεθίσματα)		
Επιθετικότητα και έντονες αντιδράσεις θυμού προς συνομηλικούς, ενήλικες ή/και ζώα		
Επίμονα συναισθήματα θλίψης και απόγνωσης		
Παρουσία αισθημάτων ενοχής		
Ιδέες θανάτου		
Χαμηλή αυτοεκτίμηση		
Συνεχείς σκέψεις και έντονη ανησυχία σχετικά με την ασφάλεια των γονέων του ή/και των προσώπων φροντίδας του		
Εκφράζει αναπτυξιακά ακατάλληλο και υπερβολικό άγχος όταν αποχωρίζεται ή επανασυνδέεται με τα πρόσωπα φροντίδας		
Επίπεδο συναίσθημα		
Παρουσιάζει αποστροφή προς το άγγιγμα και τη σωματική εκδήλωση στοργής, η οποία αντί να παράγει θετικά συναισθήματα γίνεται αντιληπτή σαν απειλή		
Προσκόλληση σε άγνωστα άτομα		
Καταθλιπτικό συναίσθημα		

Για ηλικίες 12-17		
Επίμονο συναίσθημα θλίψης		
Απογοήτευση (είτε από τον ίδιο είτε από τους άλλους)		
Επιθετικότητα και έντονες αντιδράσεις θυμού προς συνομηλίκους, ενήλικες ή/ και ζώα		
Παρουσία έντονου και υπερβολικού άγχους (είτε γενικευμένου είτε συνδεδεμένου με συγκεκριμένες καταστάσεις και ερεθίσματα)		
Χαμηλή αυτοεκτίμηση		
Παρουσία αισθημάτων ενοχής, έντονη ενασχόληση με παρελθοντικές αποτυχίες, υπερβολική άσκηση αυτοκριτικής		
Επίπεδο συναίσθημα		
Μειωμένο κίνητρο και ενδιαφέρον για καθημερινές/συνήθεις δραστηριότητες		
Επίμονη, σταθερά απαισιόδοξη αντίληψη για το μέλλον		
Συχνές σκέψεις και ιδέες θανάτου / αυτοκτονικός ιδεασμός		
Προσκόλληση σε άγνωστα άτομα		

* * *

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7 : ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

ΔΙΕΘΝΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

- Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ν. 2101/1992)
- 2ο Πρωταιρετικό Πρωτόκολλο για την εμπορία παιδιών, παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία (ν. 3625/2007)
- Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος &
- Πρωτόκολλο για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Διακίνησης Προσώπων, ιδιαίτερα Γυναίκων και Παιδιών &
- Πρωτόκολλο κατά της Λαθραίας Διακίνησης Μεταναστών από τη Γη, τη Θάλασσα και τον Αέρα
- Διεθνής Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων μορφών σκληρής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας
- Υπ' αριθμ. 182 Σύμβαση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO) για τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας
- Διεθνής Σύμβαση για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων
- Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
- Διεθνής Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

- Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων
- Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και σεξουαλική κακοποίηση
- Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων
- Οδηγία 2011/92/ΕΕ για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας

ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

- Σύνταγμα
- Ποινικός Κώδικας
- Ν. 4267/2014 για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευση παιδιών και παιδική πορνογραφία
- Ν. 4251/2014, Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης
- Ν. 4198/2013 για την πρόληψη και καταπολέμησης της εμπορίας ανθρώπων και για την προστασία των θυμάτων (Οδηγία 2011/36/ΕΕ)
- Ν. 3875/2010, κύρωση της Σύμβασης του Παλέρμο και των τριών Πρωτοκόλλων
- Π.Δ. 233/2003 για την προστασία και αρωγή στα θύματα των εγκλημάτων 323, 323Α, 323 Β, 348 Α, 349, 351, 351 Α του Ποινικού Κώδικα, και των άρθρων 87 παρ. 5 και 6 και 88 του ν. 3386/2005
- Ν. 3064/2002 για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, των εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της πορνογραφίας ανηλίκων και γενικότερα της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής και αρωγή στα θύματα των πράξεων αυτών

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΣΥΛΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΕΠΑΝΕΝΩΣΗΣ

- Π.Δ. 114/2010 (Οδηγία 2005/85/ΕΚ)
- Ν. 3907/2011 (Υπηρεσία ασύλου και αρχή Προσφυγών)
- Π.Δ. 113/2013 (Οδηγία 2005/85/ΕΚ)
- Π.Δ. 141/2013 (Οδηγία 2011/95/ΕΕ)
- Π.Δ. 167/2014 (τροποποιεί το 114)
- Κανονισμός Δουβλίνου III
- Σύμβαση Γενεύης για το καθεστώς των προσφύγων, όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης (κυρώθηκαν με: ν.δ. 3989/1959 και Α.Ν. 389/1968 αντίστοιχα)